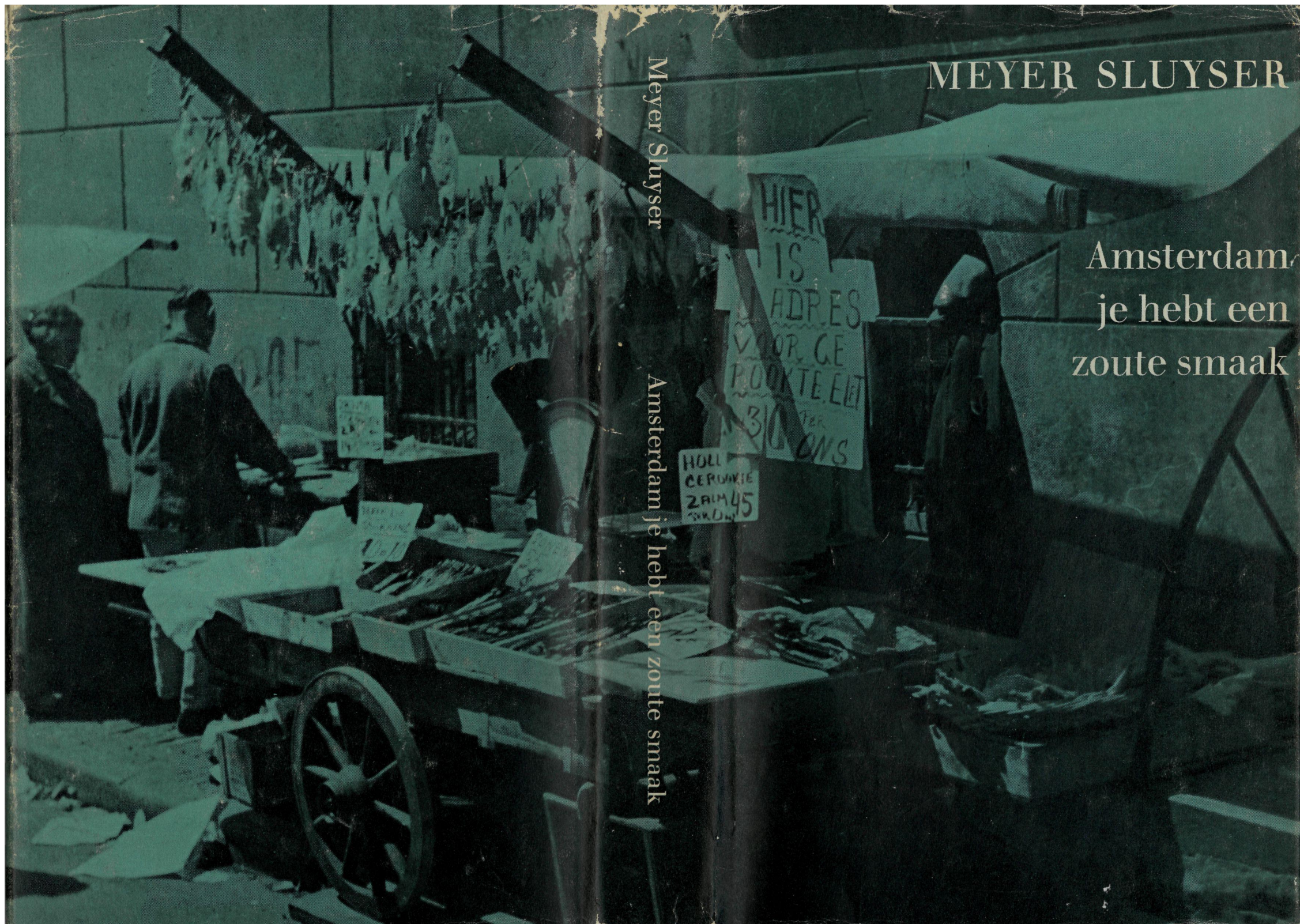

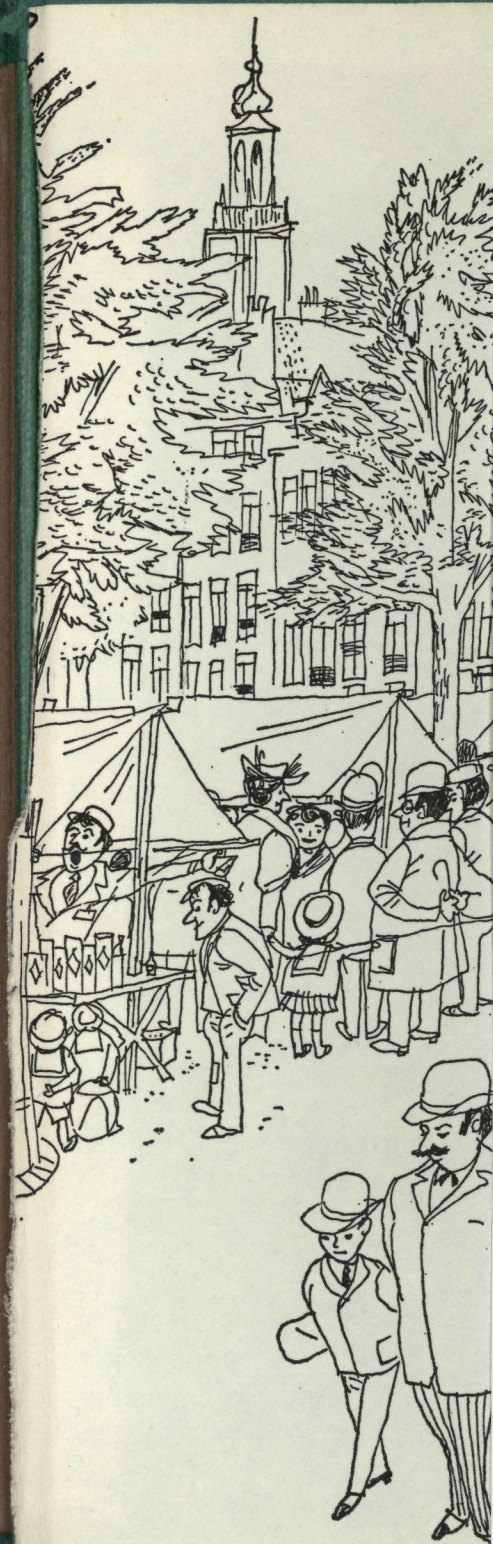
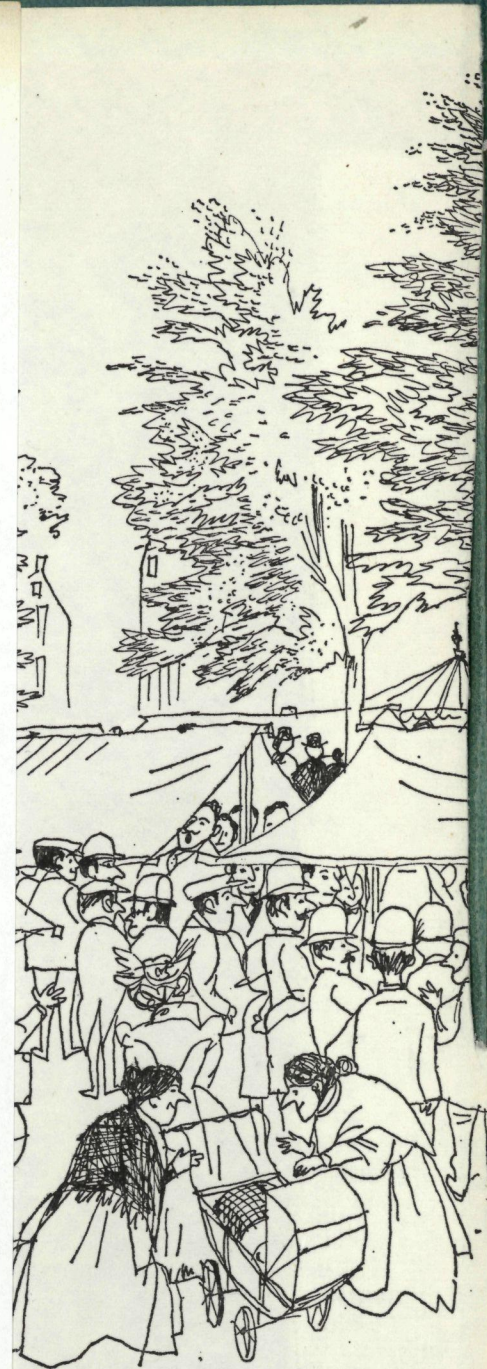

MEYER SLUYSER

Amsterdam
je hebt een
zoute smaak

Meyer Sluysen

Amsterdam je hebt een zoute smaak

AMSTERDAM, JE HEBT EEN ZOUTE SMAAK

MEYER SLUYSER

Amsterdam
je hebt een zoute smaak

N.V. HET PAROOL • AMSTERDAM

Illustraties: W. BIJMOER
Foto's uit de verzameling K. Spook

© 1964 N.V. HET PAROOL • AMSTERDAM

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd
en/of openbaar gemaakt door middel van druk,
fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

DRUK: BOSCH • UTRECHT

Met veel druk-inkt vertelde een krant hoe het stuk stad eruit zal zien, straks als de slopers de oude buurt helemaal in elkaar hebben gerinkinkt en de ondernemende mannen van de bouw een nieuw stadhuis en een hypermoderne stadswijk uit de Amsterdamse modder omhoog hebben getrokken.

Veel staal, veel meer staal dan op de grootste scheepswerf. En veel glas, veel meer glas dan in alle aquaria van Amsterdam bij elkaar. En de eentonigheid van de wanden gebroken door vlakken van felle verven. Een stadswijk zoals er in de hele wereld elke dag van de lopende band rollen. Stijl is een samenzwering en technici vormen een internationale bende.

Echt, ik heb hoegenaamd niets tegen de moderne architectuur. Ik kan het spel van horizontale en verticale accenten best genieten. Alleen: de ontwerpers van die nieuwerwetsige blikendozen (zij kunnen het nebbisj ook niet helpen) beschouwen de mens als een insect... en als de mens duizelig tegen die eindeloze honingraatgevels opkijkt, voelt hij zich ook als de larve van een vliesvleugelige.

De oude buurt bestond uit krotten. Ik weet het, want ik heb er de eerste vijf en twintig jaar van mijn leven midden in gewoond. In alle woninkjes was de ontbering kind aan huis. Ziekten vraten aan het schamele beetje menselijk geluk. Er knaagde verbittering. Er gromde haat. Ik wéét het, en ik heb nooit kunnen vermoeden, dat ik naar die kasjba nog eens heimwee zou voelen knagen.

In mijn jonge jaren heb ik mée-gezongen en mée-gedemonstreerd, dat de oude huizen moesten verdwijnen, omdat de mens recht heeft op een menswaardig woonverblijf. 'Dat is ons hei-ei-eilig ideaal'.

En nu de buurt al voor meer dan de helft verdwenen is en hier en daar de moderne blokken pralerig pronken op de plaats waar ik, in de goot, uppie van de rand heb geknikkerd, nu ben ik onredelijk kwaad en ik weet niet eens op wie ik verstoord ben. Ze hebben me iets ontstolen, dat ik dacht nooit te willen behouden en nu ik het kwijt ben, mis ik het. Ik verbeeld me, dat ik het terugkrijg, als ik er over ga schrijven.

***D**ie oude stadswijk tussen Waag en Weesperplein is op mijn netvlies gefixeerd. Het beeld zal nooit worden weggewist. De massale moord op die weerloze mensjes uit die duizenden lieve krotjes is zó verschrikkelijk gemeen geweest, dat ik mij alles altijd zal herinneren, zelfs als de wereld voor mij voorbij is.*

De buurt van het Waterlooplein

De man, die zijn einde versliep

Zo, het schijnt dus nu definitief door te gaan. Ze gaan in Amsterdam een nieuw stadhuis bouwen. Echt! Als het plan tenminste weer niet veranderd wordt. Het schijnt nu wel zeker te zijn *waar* het komt.

Maar zelfs als dat nieuwe raadhuis de stad zal treffen, moeten ze mij niet wijsmaken, dat de Burgemeester op het oude Waterlooplein komt te pronken. Zó heet het plein in het Stratenboekje. De wáre naam is anders. Tegen dat stuk gronds zeiden de mensen altijd: Vloeyenburgh; het is daar in vroeger eeuwen een drassige kledderboel geweest, want de Amstel deed het op de meest ongelegen ogenblikken buiten zijn oevers. De naam is later vergroeid tot: Vlooienburg. Dáár komt het nieuwe stadhuis.

Nu kan ik me best voorstellen, hoor, dat Bee en Wee liever over het Waterlooplein gesproken willen hebben. Wie 's avonds zijn meisje naar de overkant van het IJ in het gezinsverband terugbezorgt, zegt ook niet: 'Ik heb verkering met iemand van het Galgeveld.'

Waarom zouden ze dan nog eens extra wereldkundig maken, dat het nieuwe raadhuis op Vlooienburg komt? Er liggen te veel woordspelingen voor de grage handen der Mokumers te grijp. Om een gemakkelijk in 't gehoor liggend mopje te verzinnen: Amsterdam heeft een *vlooienburg*-emeester. Waterlooplein dus, en als de wethouder

voor een keertje zijn zin krijgt, wordt het misschien straks wel *Stadhuisplein*, lekker makkelijk, kan iedereen op het straatnaambordje aflezen wat dat grote gebouw voorstelt. Ik heb tekeningen en maquette voor zo'n nieuw raadhuis bezichtigd en (zulke vreemde huppelpasjes maakt de menselijke geest) toen moest ik opeens aan een kaart van Indonesië denken. Ik dien deze on-Westerse gedachten-gang wel eventjes uit te leggen. Kijk, verschillende malen in mijn leven ben ik geconfronteerd geworden met landkaarten van Indonesië, die ze op doorschijnend papier hadden gedrukt; en dat dunne papier legden ze dan op een echte kaart van Europa. Kon je zien, dat Atjeh en Nieuw-Guinea even ver van elkaar liggen als Katwijk aan Zee en de Oeral. Toen ik in de Zuiderkerk de plattegrond aanschouwde, waarop inventieve lieden de situatie van de buurt hadden gefantaseerd, wanneer straks, (Blinde Maupie ten spijt), het nieuwe gemeentelijke centrum onder de pannen zal zijn... toen zag ik in mijn verbeelding dwars door het dunne papier heen de kaart van de oude wijk eronder liggen. De landkaartlijntjes werden huizen. Het was een surrealistisch tafereel, waaraan films zijn te herkennen met goederecensies. Verleden en toekomst, uit mijn privé stratosfeer zichtbaar, staken hot en haar en schots en scheef, over en door elkander heen. De tegenwoordige tijd was nergens. Wollefie Smeerboender, de hokkebaas op de hoek van de korte dwarsstraat, verkocht emmers heet water, maar tussen zijn schouders droeg hij het hoofd van Burgemeester van Hall, en de ambtsketting slingerde om zijn pretuberculeuze nek. Nadat ik mezelf had gedwongen een tikje systematischer de congruentie van wat geweest is en van

wat komen zal, te scheiden, en ik mijn gedachten in de rij had gezet, verbaasde ik me opnieuw over de grilligheden der menselijke aandacht.

Wollefie verschimde naar de achtergrond, maar nu zag ik dwars door de toekomstige raadzaal heen de oude Waterloopleinschool. Het was een antiek nummerschooltje. In zijn jonge jaren genoot het nog de reputatie van een hypermoderne inrichting van onderwijs, maar desondanks hebben dozijnen generaties jiddisje kindertjes de gelukkigste jaren van hun leven én hun broekkies op de harde banken versleten.

De school van meester Willem Ploeger. Niet, dat hij hoofd is. Stel je voor! Hij voert een openlijke oorlog tegen schoolhoofden, als systeem en trouwens ook persoonlijk. Meester Willem Ploeger komt elke ochtend, oorspronkelijk en stoutmoedig als de nieuwe tijd zelf, op zijn fiets naar de school gesneld. Zijn lange bruine lokken wapperen in de stijve bries, zijn baardje steekt vooruit, een tedere stormram, en de lavalrière der revolutie is libertijns geknoopt boven het soepele overhemd, waarvan het bovenste knoopje altijd open staat. (Er bestaan foto's van de jonge meester Ploeger, ze vertonen een merkwaardige gelijkenis met de afbeeldingen, die bewaard zijn gebleven van beroemde Russische wereldverbeteraars uit de school van Tolstoi.) Meester Ploeger, met zijn bruine manen, zijn fladderdas en fluwelen pijtje, is de afgod van de buurt. Zoals elk werkelijk gelukkig mens kan hij niet slapen, voordat hij eerst zoveel mogelijk andere mensen gelukkig heeft gemaakt. Daarom brengt hij in zijn eentje het Vakantie Kinderfeest ter wereld. Het hele jaar door bedelen de schnorrs van meester Ploeger centjes en dan,

op één dag, gaan alle leerlingen van de Mokumse haveloze schooltjes de stad uit. Op één dag en álle arme grommetjes! Omdat de centjes royaal binnenstromen en het aantal haveloze kindertjes groeit in tal en last, komt meester Ploeger al op het idee, dat ze tegenwoordig 'vakantiespreiding' noemen. Die ene dag wordt een week. De Nieuwe Zijds is verzamelplaats. Elke dag van die ene week treden duizenden kinderen aan om hun longetjes vol met stofvrije lucht te mogen vullen. Omdat de stad uitgaan op vrijdag en zaterdag de joodse kindertjes door Mozes in de woestijn is verboden, vallen de feestelijke uitgaansdagen van de jelodiem altijd in de eerste helft van die ene week.

Vergezeld van uitvoerige commissies van in- en uitgeleide, vaders, moeders, belangstellende omes, tantes, neefjes, nichtjes, kennissen en vele warm-voelende vreempjes, trekken ze in stoeten naar de Pijpenmarkt. Kinderen en volwassenen bezingen een bal gehakt, die lang niet mis is ('het lijkt wel of hij zegt: zeg haperis'). De ouders neurïën mee, maar met een zorgelijk gezicht. Wat kan er op zo'n dag niet aan rampen over de gezegende kinderen komen? Treinen kunnen zich levensgevaarlijk onhandelbaar gedragen; zo'n meester kan ook niet op alle kinderen tegelijk letten, als ze, godbewaard, pootjebaaïen of in de duinen stoeien, de gebensjte waaghalzen.

Probeert iemand een bezorgd jiddisj moedertje een beetje op te monteren.

'Goddank, uw gebensjte jelodiem treffen prachtig weer.'

Blijft het moedertje kijken alsof het leed van de verwoeste tempel nú pas tot haar is doorgedrongen. Zucht ze:

'Als u maar weet... ik eet de hele dag niet.'

Meester Ploeger is in alle volksbuurten van Amsterdam zo populair als zeven Sinterklazen. Hij is een man, die door de gedachte aan de natuur aan een permanente staat van verrukking ten prooi is. Hij spreekt over vogeltjes als een dichter met een kopstem en over bloemetjes als een puber over zijn eerste liefde. Wanneer hij zijn klas meeneemt naar de Gooise bossen vermaant hij zijn pupillen te zwijgen.

'Jongens, als we nou allemaal doodstil zijn, kunnen we de stilte horen. Dát is het mooiste wat er in de wereld is... stilte.'

(Toen hij zijn tachtigste verjaardag vierde, kwamen oud-leerlingen getuigen dat ze in de bezeten wereld van heden vaak terugdachten aan die les om de stilte te kunnen horen.) *Aangezien het karwei van een wereldverbeteraar ook reeds in die tijd voorlopig nog lang niet volbracht schijnt, besluit meester Ploeger niet te gedogen, dat zijn kinderen op hun twaalfde levensjaar zonder stut of steun het grote leven worden ingeschopt. Als hij klaar wakker door het drukke verkeer van Amsterdam van vóór de eerste wereldoorlog peedaalt, droomt hij van een wereld, waarin elk kind tot zijn vijftiende jaar op de schoolbanken zal zitten. Maar hij is een dromelotje met grote praktische zin. Hoe hij het klaar-speelt heeft geen van zijn leerlingen ooit kunnen doorgronden, maar wanneer ze denken voor de laatste maal, met of zonder loffelijk ontslag, vóór hem in de nauwe schoolbanken te zitten, weet hij hun zonder enige merkbare moeite de plechtige belofte af te persen, dat ze in het vervolg twee keer in de week 's avonds naar hun oude school op Vlooienburg zullen terugkeren om, gratis niks voor niemendal, en zo maar voor de aardigheid, nog een beetje contact met elkan-*

der te onderhouden. De klassen van het vorige jaar en het jaar daarvoor komen op andere avonden. Op die manier speelt meester Ploeger vijf avonden per week voor opvoeder in buitengewone dienst: de andere twee avonden slooft hij zich uit voor zijn vakbond. Omdat een week, helaas, slechts zeven avonden telt, beult hij verder overdag na vieren voor zijn politieke partij, want hij is een rooie, zoals ze in de oudste prijscouranten van de firma Marx & Bakunine beschreven staan.

Willem Ploeger is 85 jaar oud geworden; de laatste jaren van zijn leven is hij mijn naaste buurman geweest. Uit eigen waarneming kan ik getuigen, dat oud-leerlingen van hem, die zelf reeds trekkend lid van de A.O.W. waren, strijk en zet, vergezeld van bloemen en fruit, bij hem op visite kwamen. Hun aanhankelijkheid was, achteraf bekeken, in het geheel geen mirakel, want in die avondclubjes speelde Willem Ploeger vader en moeder tegelijk voor elk van zijn honderden klantjes. Hij adviseerde in amoureuze perikelen. Hij makelde verlovingsen en bevorderde vlijtig huwelijken. Hij was consultatiebureau en speelde verzoeningsrechter als de echtelijke afkeer te opzienbarende vormen dreigde aan te nemen. Wanneer er, veelal na behendig veroorzaakte verzoeningen, kindertjes kwamen, fungeerde hij op gezette tijden als consulent voor de beroepskeuze. Omdat echter zelfs in een club van pubers ook nog wel eens over iets anders gesproken moet worden dan over verlovingsen die 'an' zijn of stille verkeringsen, die te stil zijn geworden om nog een naam te dragen... dáárom verzon meester Ploeger allerhand manieren van vrijetijds-

besteding. En juist dáárover raakte de buurt niet uitgepraat.

Meester Ploeger schrijft toneelstukjes ('waar haalt zo'n man het vandaan?'). Hij repeteert. De actrices, die overdag op een naaistersatelier werken, prutsen 's avonds de kledij voor het hele tableau de la troupe in elkaar. In schmink en lappen staan ze op het toneeltje van Casino, op de hoek bij de Blauwbrug, en in de zaal zit de complete misjpoge, feestelijk aangedaan en met belangstelling slechts voor hun eigen toneelspelend nageslacht, want eerst komt de stam en pas veel later het volk.

'En juffrouw Orgelist, vindt u mijn dochtertje, gezond zal ze blijven, op de planken niet sprekend mevrouw Theo Mann-Bouwmeester?'

'Nou juffrouw Wagenhuizen, zoiets vind ik wel een pietsie overdreven... maar wat ik zeggen wou, mijn zoon speelt alsof hij echt toneelbloed heeft... van wie zou hij het hebben?'
Als eenmaal op deze bescheiden wijze de prestaties der kinderen met elkaar zijn vergeleken, wordt iedereen het spoedig met iedereen erover eens, dat het een mirakel is hoe netjes de kinderen spraken.

'Mijn Riefke vertelt me daar, meester Ploeger laat je een woord duizendmaal overzeggen, net zo lang totdat je de rrrr vóór in je mond uitspreekt, op z'n gojs zal ik maar zeggen.'

'Wij lopen achter de sinaasappelenkar, maar onze kinderen leren spreken alsof ze in een gouden wieg achter het Concertgebouw zijn groot gebracht. Het socialisme is toch wel iets moois'.

In de oude buurt woonden naar verhouding vrij grote aan-

tallen negocianten met sinaasappels of andere koopwaar. Maar er huisden ook veel industrie- en havenarbeiders, en niet te vergeten kleine ambachtslieden. Dat was juist het verschil tussen de buurt in Amsterdam en andere centra van joods leven in Europa.

En verder stak de buurt propvol met mensen bij wie de kunstzinnige aanleg door geen zwoegen om het karig brood kon worden gesmoord. Uit de groep der diamantbewerkers kwamen de meest artistiek-begaafden, want de slijpers leefden het weelderigst, nebbisj. Ik herinner mij, dat Henri Polak in 'Het Weekblad' van zijn bond eens (ik meen in 1919) een lange lijst met namen heeft doen afdrucken van lieden, die op enigerlei wijze op het gebied van kunst en cultuur prestaties hadden verricht, die in geheel Nederland hoog werden getaxeerd; het was een opsomming van vele kolommen lang. Veel later, in het jaar 1953, heb ik tot mijn niet geringe verwondering ontdekt, dat dit cultuur-verbreidende werk slechts betrekkelijk weinigen in Nederland was opgevallen. In dat jaar beschreef ik namelijk in een boek 'de biografie van een bibliotheek'*, waarin ik in 't bijzonder de beschavingsarbeid van de diamantbewerkerbond probeerde vast te leggen. In die dagen zei Koos Vorrink tegen mij: 'Je moet dat boek van jou met dat verhaal over die bibliotheek eens aan dr. Die-en-Die sturen. Het wordt wel tijd, dat hij op de hoogte komt van het vele, dat door de vakbeweging en de partij op cultureel gebied is tot stand gebracht.'

Dr. Die-en-Die was vele jaren lang, terecht en welverdiend, een zeer vooraanstaand man in de Nederlandse on-

* In 'Als de dag van Gisteren', later in Omnibus.

derwijswereld. Hij werd in 1946 lid van de Partij van de Arbeid. Hij verwierf een professoraat. Beslist niet een mens met vooroordelen tegen de socialistische beweging. Ik stuurde hem mijn boek met dat verhaal. Zijn antwoord-briefje (ik bewaar het zorgvuldig) kwam er op neer, dat hij nooit in zijn leven had kunnen vermoeden dat de arbeidersbeweging vóór de tweede wereldoorlog nog aan andere dingen aandacht had geschonken dan aan een centje meer of een uurtje minder.

En nu dan, lezer, keer ik beslist terug naar het Waterlooplein.

Op dat schooltje van meester Willem Ploeger liggen ook kinderen van artiesten in de kost. Van de Nieuwmarkt komen elke dag een broertje en een zusje, onverbeterlijk arm-in-arm kuierend. Meyertje en Mietje Hamel. Twee onrustige blagen, maar wie, die hun vader en moeder kent, kan dat de schapen aanrekenen? Vader Flippie Hamel is een diamantslijper, tevens veel-gevraagd coupletten-zanger op bruiloften, partijen en aanverwante festiviteiten. Maar zijn werkelijke roem in de buurt verwerft hij bij herhaling door de oorspronkelijkheid van zijn practical jokes. Het verhaal van elke nieuwe mesjoggaas van Flippie vliegt van straatdeur tot driehoog, van kar tot stal, van slijpersmolen tot snijstersbak.

'Hebt u de nieuwste van Flippie Hamel al gehoord? Komt hij van de week thuis, zegt Betje: 'Flippie, is het geen schandaal, pas koop ik een paar nieuwe schoentjes voor het geze-gende kind, en nou is er al eentje weg. Ik denk, dat het per ongeluk uit het raam is gevallen.' Affijn, Flippie zegt niks. Maar even later als Betje niet kijkt, steekt hij dat ene over-

gebleven schoentje in zijn zak. Op straat zegt hij tegen een jongetje: 'Wil jij twee centen verdienen? Dan moet je bij Hamel aanbellen, hier heb je een schoentje, en dan moet je tegen juffrouw Hamel zeggen, dat je dat op straat hebt gevonden en of het misschien van haar is.' Goed, dat jongetje doet dat. 's Avonds komt Flippie van de fabriek thuis. Zegt Betje: 'Zal ik je eens wat vertellen Flippie, dat schoentje, je weet wel, dat uit het raam is gevallen, dat is terecht, een jongetje is het komen brengen, maar nou is het andere schoentje weer weg.'

Betje Hamel (ze heeft tot aan haar 93ste levensjaar nooit een première in Amsterdam overgeslagen) bezit een mescherpe tong. Haar cynische uitspraken worden geveleugelde woorden. ('Het is een mooi stuk, maar niks voor een première' of 'U vraagt me hoe ik de Gijsbreght vind - de koffie was vóór de oorlog beter' of 'Hoe ik die actrice vind? Wat is ze lángr!') Haar goedgelovigheid kent echter geen grenzen, wanneer haar Flippie met Shakespeareaanse fantasie strijk en zet onzin voor waarheid verkondigt. Van die twee merkwaardige mensen stammen de kinderen Hamel. Lize, beslist de meest begaafde van het stel, gaat op vrij jeugdige leeftijd aan de tering te gronde. Meyer, diamantbewerker als zijn vader, kan evenmin als Flippie met zijn handen van het amusementsvak afblijven. Meyer wordt liedjeszanger, revuedirecteur en nu glorieert hij als directeur van de Hoofdstadoperette, 'het enige gezelschap zonder subsidie'. Marietje wordt een van onze bekwaamste actrices.

Meyer en Marietje doorstonden hun eerste aanvallen van plankenkoorts in het toneelclubje van meester Willem

Ploeger. Op het toneel in Casino. Iedereen zat in de zaal, de kritische moeder Betje op de eerste rij. Er bestaat een foto uit die dagen, Meyer en Marietje als kabouters. De hele klas. Het is een ontroerend plaatje, het merendeel van die kinderen was opgeschreven om in de gasovens van de edel-Germanen te verdwijnen. Ik kijk naar die foto van lang geleden en voor de zoveelste maal in mijn leven leer ik, dat de grootste gave die de mens werd geschonken, is zijn onvermogen om de toekomst te kunnen voorzien... Maar niet slechts mensen, soms hebben gebouwen een vreemde angstaanjagende levensloop. Wie van de mensen op Vlooienburg had ooit kunnen denken, dat het schooltje van meester Willem Ploeger het toneel zou worden van een gruwelijk drama?

Tussen de twee wereldoorlogen ontdekten ze op de afdeling Onderwijs, dat het holle huis toch eigenlijk ongeschikt was geworden om nog langer als tempel van onderricht dienst te doen. De kinderen trokken naar een nieuwe behuizing. Het schooltje van meester Ploeger werd bananenpakhuis. En toen kreeg dat oude kavalje plotseling bekendheid in het hele land. Er werd in de buurt een meisje vermist, een kind van een jaar of acht. Zoiets gebeurde wel meer. Meestal kwam het schaap na een paar dagen weer terecht. Het was weggelopen. Het was verdwaald. Een enkele keer kwamen politieagenten in een roeibootje dreggen en dan was er verdriet in de harten van alle mensen, om het even of ze het slachtoffertje hadden gekend. Maar deze keer bleef het meisje spoorloos. De politie dregde en boekte geen resultaat. Er verschenen oproepen in de krant. Aan de buitenmuur van het politiebureau op het Meyerplein werd

een groot biljet geplakt: zoveelhonderd gulden beloning. Met de foto van het meisje erbij, nebbisj. Zonder dat mensen wisten wat er met het arme kind was gebeurd, begonnen ze te fluisteren, dat Sonja Beugeltas geen rechte dood gestorven was. Angstige moeders hielden hun dochttertjes 's avonds van de straat.

De ouders liepen van de ene waarzegster naar de andere. Elke somnambule vertelde een ander kletspraatje zonder kop of staart. De angstige spanning hield weken en weken aan. Totdat... werklui in het bananenpakhuis Vlooienburg achter wat rommel het lijkje ontdekten.

Al gaven de kranten slechts weinig bijzonderheden, iedereen begreep vol afgrijzen wat er was gebeurd. De politie arresteerde een jongen uit de buurt. Ik kende hem wel; zijn ouders waren doodgoeie en door-en-door fatsoenlijke mensen. Een straatarme familie, waar niet dát was op aan te merken. De kranten berichtten, dat hij had bekend. Een jongen van zeventien jaar, moordenaar. De afschuwelijke bijzonderheden, die toen ruchtbaar werden, sla ik maar over. Trouwens ik weet niet of die verhalen op waarheid berustten, want de rechtzaak werd met gesloten deuren behandeld. De stumper kreeg levenslang.

Hoe het met het gezin ging, met zijn vader en moeder, zijn broers en zusjes en de andere familie... ik weet het niet. Ze zijn in de grote katastrofe, die de hele buurt en alle mensen, die er woonden, verzwolg, verdwenen. Dat leid ik af uit wat ik later hoorde. Piet Bakker vertelde me in 1946 het volgende:

'Ik heb voor mijn krant een reportage gemaakt over het

gevangeniswezen in Nederland. Daarbij heb ik ook een bezoek gebracht aan de strafgevangenis in Leeuwarden, en laat ik nou die knaap gezien hebben, die indertijd die geruchtmakende lustmoord heeft bedreven. De Duitsers hebben h  m met rust gelaten. Alle joden hebben ze weggesleept, overal hebben ze razzia's gehouden, behalve in de strafgevangenis... die jongen is misschien de enige joodse Nederlander, die van de hele bezetting niets heeft gemerkt.'

Vroeg ik:

'Heb je hem gesproken?'

'Ik heb een paar woorden met hem kunnen wisselen. Hij krijgt nooit meer van iemand bezoek, vertelde hij me, het schijnt dat zijn hele familie verdwenen is... dat vond hij wel erg beroerd... *want nou voelt hij zich in de strafgevangenis van Leeuwarden zo eenzaam.*'

Wanneer een nieuw Stadhuis eenmaal breeduit zal liggen pronken van de Zwanenburgwal tot aan de Blauwbrug, worden de restanten van de buurt spoedig uitverkocht. Op de tekeningen ziet het nieuwe district er hypermodern uit. Vast en zeker zal in de toekomst het oude huisje op het Zwanegrachtje (perceel 27) ook verdwijnen. Daar huisde de familie Engelanders. Het was een aan het socialisme verknocht gezin. De achterkamer van hun woning stelden ze op historische tijdstippen gratis beschikbaar voor het internationale socialisme, afdeling Mokum IV. District IV was het stadsdeel waar de S.D.A.P. sinds haar oprichting vergeefs probeerde bres te schieten in de liberale vestingwallen. Dat alle pogingen tot dusver op nul-ik-hou-een-

bokkie waren uitgelopen, kon niet aan het ideaal worden geweten; het permanente fiasco werd simpelweg veroorzaakt doordat het kiesrecht zat vastgeklonken aan de geldzak.

Sinds ik aan de hoede van Zuigelingenverzorging ben ontsnapt, reken ik mijzelf tot de wetenschappelijke steunpilaren van het Marxisme. De eerste socialistische lectuur van mijn vrindjes en mij zijn de afleveringen van Lord Lister alias John Rafles, die er elke nacht op uit trekt om de armen te geven wat hij de rijken met grote list weet te ontstelen. Ik zal een jaar of dertien (of misschien iets jonger) zijn als ik na onrijp beraad tot de slotsom kom, dat de S.D.A.P. wellicht dank zij mijn krachtige medewerking voor het eerst een overwinning in district IV zal kunnen behalen. Aangezien mij met de rijstemelek-lepel is ingegoten, dat de enkeling niets, maar daarentegen de organisatie alles vermag, tijd ik met een plukje jongens naar dat perceel Zwanenburgwal 27. Onze bloesjes hebben we in onze broeken gestopt; dat maakt een meer volwassen indruk. In de achterkamer van moeder Engeland staat een tafel op schragen. Het ruikt naar plaksel. In een hoekje ligt een stapeltje schoolschriften met blauwe omslag. De secretaris van de afdeling heet Reicher; hij maakt er een gewoonte van op straathoecken met grote geestdrift en nog omvangrijker stem te debatteren. Met een voor de hand liggende woordspeling noemt iedereen hem Kreischer, hetgeen jiddisch is voor schreeuwlelijk. Hij bekijkt ons van top tot teen. Vraagt: hoe oud? Ay, we weten, dat we onder de jaren zijn. Wij huichelaars vergissen ons twee*

* Uitvoeriger beschreven in 'De Partij' (uitgave n.v. Arbeiderspers).

jaar in het voordeel van de partij, maar omdat we idealisten zijn, slagen we erin oprecht te blijven kijken. Deze keer is er schrijfwerk. We krijgen een fragment van de kiezerslijst voor ons, alsmede een hoopje blauwe schriftjes. Ik maak kennis met een der locomotieven van Neerlands politieke geschiedenis: het huisbezoekboekje. We schrijven namen en adressen over, honderden. Mijn latere vriend, Andries Sternheim, is voorzitter van de afdeling. Hij is een voorzichtig man. Hij mompelt: 'Het is voor jullie zeker zoiets als strafwerk maken.'

Maar ik begrijp zijn scherts niet. Voor duizenden met mij is het socialisme geen geloof, maar een levensrichting. Het betekent: geen alcohol, niet roken, zuinig zijn op je lichaam en verantwoordelijk voor je naaste. Met een levensrichting kan een mens niet vroeg genoeg beginnen. Je kunt niet verdragen dat ze ermee spotten. Je stapt over een drempel in een nieuw leven. Schijnbaar onbetekenende klusjes tillen je boven het alledaagse uit.

Van het ogenblik af, dat ik de vier treedjes van het stoepje aan de Zwanenburgwal opga, ben ik volwassen.

Asscher Benjamin Kleerekoper is onze kandidaat. Hij is een geniaal redenaar. Er is een verkiezingsvergadering in Handwerkers Vriendenkring, waar Asscher Benjamin Kleerekoper het woord voert.

Zegt de gerant:

'Als ik de ramen van de zaal openzet, kunnen de dove oudjes in het werkhuis aan de Roetersstraat hem ook goed verstaan.'

Nooit weet iemand van te voren wat Asscher Benjamin Kleerekoper in zo'n vergadering gaat zeggen... hij zelf het

allerm minst. Hij spreekt uit een mystieke bron. In die vergadering is het thema van zijn toespraak een manifest, dat iemand hem, toen hij onderweg was naar het podium, in de handen heeft gedrukt. Een verkiezingsmanifest; 't zal wel van de liberalen zijn, of van een andere partij. Asscher Benjamin Kleerekoper praat er twee volle uren over; hij verveelt ons geen seconde. De statige volzinnen glijden van zijn lippen, alsof hij het Hooglied voorleest in een tekst, die slechts aan hem is geopenbaard.

'De vriend, die mij zo even dit geschrift gaf, verzocht mij het hem niet kwalijk te nemen, dat het epistel aan de buitenkant een weinig besmeurd is... maar eilieve, zo vraag ik deze vriend, waarom maakt gij u zorgen, dat het aan de buitenkant een beetje vuil is... de inhoud van hetzelfde is immers nog veel vuiler...' Het applaus doet de muren der huizen in een verre omtrek scheuren.

Asscher Benjamin Kleerekoper wordt desondanks niet gekozen. Ik boek mijn eerste teleurstelling in de politiek; ik weet nog niet, dat het niet de laatste is. Zo duidelijk en onweerlegbaar zijn immers alle argumenten vóór het standpunt van de S.D.A.P. Een daverende overwinning kan de enige uitslag zijn.

Zegt Kreischer, met zachte omfloerste stem:

'Het is een grand-hilleg. Een sof.'

Ah, maar als de nederlaag definitief bekend is, staat Asscher Benjamin op dat stoepje van perceel Zwanenburgwal nummer 27. Hij houdt een speech zo maar voor de vuist. Het aandachtig auditorium bestaat uit wel vijftig mensen. Nooit zal ik mij vaster aan de partij verknocht voelen dan in dat smadelijke uur van de nederlaag.

En nu gaan ze dat stoepje ook slopen...

Het Casino gaat ook tegen de grond, het kasteelachtige huis, dat vroeger jaren als centrum van organisatieleven glorieerde. Volwassen socialisten begonnen in Mokum toen al een normaal verschijnsel te worden, maar jonge S.D.A.P.-ers werden, in de buurt tenminste, nog als een soort goedaardige gekken beschouwd. 'De vooruitgang komt altijd van de dwazen', schreef Bernard Shaw, 'want de verstandige mensen passen zich aan de wereld aan... de zotten echter willen, dat de wereld zich aan hen aanpast en als de wereld dat weigert, gaan ze de wereld veranderen.' Van Shaw hadden sommige van mijn vriendjes slechts bij geruchten gehoord, want hij was lang niet zo belangrijk als bijvoorbeeld Samuel Jacob Pothuis van de Amsterdamse gemeenteraad (die de anarchisten met geniepige spot Pothuis s. J. noemen). Omdat we geconfijt waren in de leer, dat de enkeling slechts tot iets in staat is, als hij geen enkeling is, pelgrimeerde ik in september 1919 voor het eerst van mijn leven naar een huishoudelijke vergadering van de S.D.A.P. Dat was in Casino; de gang was van marmer; door de ramen keek je uit op de Blauwbrug en de Amstel. Ik kwam de zaal binnen en niemand zei: 'Boe.'

Aan de ingang zit een functieloze van het bestuur, in gezelschap van de presentielijst. De voorzitter drentelt van bezoeker tot bezoeker, het is geen stille omgang. De secretaris aanbiedt leden naar het podium, en deelt klusjes uit. Het karweitje is die avond: steunlijsten. Juffrouw Hammel van het bestuur draagt de zware verantwoordelijkheid voor de brochureverkoop op de zwakke schouders. Die avond vent zij

luidkeels met 'Een sociaal sprookje' van A.H. Gerhard. De vergadering begint een half uur te laat.

Kout de voorzitter officieus:

'We kennen precies onze klanten. Ik wacht tot al het nachtvolk binnen is.'

De voorlezing der notulen duurt een goede twintig minuten. Daarna werden ze 'zonder op- of aanmerkingen, met alle ap- en dépendenties onder dankzegging aan de secretaris zonder wijziging goedgekeurd.' Vervolgens leest de secretaris luid en lijsig een stuk of wat mededelingen voor, die hemzelf nog minder belang inboezemen dan ons. De penningmeester vestigt de aandacht op de steunlijsten, waarvan trouwens iedereen reeds alles weet. En daarop zetten we onze tanden in de eigenlijke agenda. Als ik me goed herinner bevechten we elkander op het mes over de vraag: wél wethouders of géén wethouders? Het kan echter ook zijn, dat we elkander die avond naar het leven staan over: twee of drie of helemaal geen wethouders? Misschien ook zijn we doods-vijanden vanwege de lonen der gemeentewerklieden. Het kan eventueel ook wezen, dat we alleen maar met elkander overhoop liggen over de vraag of sociaal-democraten de opening der Staten-Generaal kunnen bijwonen zonder hun beginsel in het algemeen en Marx in het bijzonder te verraden. Wellicht echter is men mild ontsticht, niet alleen omdat een rode wethouder Hare Majesteit plechtiglijk heeft ontvangen, maar ('toppunt') beweerde, dat hij móest, omdat hij als locoburgemeester fungeert ('smoes!'). Maar het is ook mogelijk, dat we ons tot op de rand van een apoplexie opwinden om een andere zeer ernstige kwestie, die ik totaal vergeten ben; er is sindsdien zoveel gebeurd.

Hoe het ook zij, rechts staat fêl tegenover links. Niemand weet van wijken.

Zegt de praeses:

'Als de voorzitter zijnde ben ik neutraal.'

Interrumpeert iemand zeer ter snede:

'Dan hoor je tot de rechtervleugel.'

De voorzitter aarzelt bij het begin van elke zin, die hij voorzichtig van stapel laat lopen. Maar ik vind zijn argumentatie nogal stevig. Retorisch is hij bepaald de mindere van de fanatieke woordvoerder der linkervleugelaars. Die werkt met citaten... oh, die citaten, alsof mensen, net als mummies, nooit van mening kunnen veranderen. De citaten metselt hij aan elkander met mopjes, grapjes, woordspelingen en opzettelijke versprekingen.

Als de voorzitter hem vermaant, dat hij buiten de orde is, vraagt partijgenoot Mousje Radikalinski: 'Hoe weet u, dat ik niet in orde ben? Bent u misschien een medici?'

Zegt de voorzitter: 'Nee, maar wel een Borgia.'

Want de praeses is een belezen mens. Ofschoon ik met de vergadering een instinctieve weerzin tegen intellectuelen gemeen heb, blijf ik de presidentiële argumentatie solide geheid vinden. Het verbaast me dan ook niet, dat hij bij de stemming een flinke meerderheid voor zijn, neutraal, standpunt inpalmt. 's Avonds als we naar huis lopen, verklaren meer ervaren vrienden dit mirakel:

'Kijk, die partijgenoten van ons zijn niet gek. Om een mop kunnen ze lachen, zelfs als ze hem niet begrijpen... maar als ze moeten stemmen, letten ze toch alleen op de argumenten. Slehachles!'

Zegt de ander:

'Je kletst uit je nekharen. Ze zijn te gouvernementeel. Ze doen gewoon wat de voorzitter hun voorpapegaait. Ik geef de partij nog hoogstens een jaar, in 1920 zijn we pleite. Wordt de schuld onder de leden verdeeld.'

Zijn die leden van de partijafdelingen in de oude joodse buurten inderdaad zulke gelovers-op-gezag? Onderling verdeeld zijn ze wel, onenigheid betekent woordenwisseling, lekker elkaar het gelijk afstrijen, want wat heb je aan je leven als je het altijd met iedereen eens bent? Ze zijn verdeeld in twee categorieën: de 'vooraanstaanden' en de leden. Al is die scheiding niet officieel, ze is zeer werkelijk.

Zegt een snedig lid:

'De vooraanstaanden, dat zijn de lui, die op feestvergaderingen altijd vooraan zitten.'

Verder gaan die twee groepen op voet van gelijkheid met elkaar om. De vooraanstaanden kijken niet op de anderen neer; de leden voelen geen ontzag voor, och arme, nu moet ik het woord tóch gebruiken, voor de 'intelligentsia'. Het is geen eenvoudige maatstaf die hen scheidt. Er is een vrouw, die altijd van zichzelf spreekt als van 'wij vooraanstaanden'. Zij is dan ook de krantenbezorgster van het partijblad. Die functie mag men niet gering achten. Per saldo is zij het, die dagelijks met de kiezers in aanraking komt, o zo.

Als ik denk aan de grote afbraak, die de buurt reeds gedeels heeft weggevaagd en die straks op Vlooienburg verder zal gaan, en ik herinner me de mensen van dat oude district IV, ligt er over het tafereel een waas van weemoed. Zoveel eeuwen van rampspoed hebben alle tegenstellingen verzacht. Ondanks alle aanstellerij waren ze

stuk voor stuk eenvoudige mensen. Simpele zielen. Arbeiders, negocianten en een paar kantoorbedienden en zo. Naarmate een mens ouder wordt, ontdekt hij, dat er in de politiek (en niet alleen dáár) meer misverstanden dan schurken rondlopen. Ik verbeeld me echter, dat die oude afdeling in de joodse buurt, naar verhouding een veel kleiner aantal boze lieden herbergde dan de rest van de wereld. Ik heb later menig keer in weliswaar voornamer, maar heel wat slechter gezelschap moeten verkeren. Eerlijk, ik kan mij geen enkele herinneren, die in de volle zin des woords 'slecht' was. Met een paar van hen heb ik op voet van intieme vijandschap geleefd, maar ik weet niet eens meer waarom we elkaar toen zo hebben gehaat.

Ik geloof, dat alle idealisten gebukt gaan onder een teveel aan verbeeldingskracht en een tekort aan inzicht in de menselijke boosaardigheid. De mensen in de buurt waren behalve idealisten ook nog straatarm. Hun gezin kwam eerst; daar ploeterden ze voor. Ik zou niet onder ede durven verklaren, dat ze in hun wandel en vooral in hun handel nooit een gemenigheidje uithaalden. Misschien waren ze zelfs wel trots op de sluwheid waarmee ze in kleine sjacherzaakjes een lotgenoot een beentje hadden gelicht. Maar ook in hún borst woonden, ach, twee zielen. Een mens is nooit slecht voor zijn plezier. Ze werden voortgedreven door een hunkering naar een wereld, waarin geen zorgen zouden bestaan. Waar ze tevreden met hun gezinnetje een kleine portie rust en aards geluk en zonnespracht zouden kunnen genieten, zonder dat ze behoefden te denken aan de tsores van morgen. Als de werkweek ten einde was, zaten ze op de Sabbath aan de gedekte tafel;

dan aten ze, van hun armoedje, een tikje feestelijker dan anders.

Zegt de revolutionaire bohémien:

‘Ze waren kleine burgers in de dop.’

Nou en? Wat zou er van de wereld terechtkomen als er geen kleine burgers bestonden? Ze droomden zich een aarde, waarin de werkdag de sfeer van de rustdag zou verwerven. Hun ideaal was eeuwen ouder dan Marx, maar dat wisten ze niet.

Hun gebrekkig inzicht in de menselijke boosheid deed hen geloven dat niemand met een hart in het lichaam hun dorst naar gerechtigheid zou durven laten voortduren. Het socialisme was, vonden ze, zo eenvoudig te begrijpen. Als *zij* met hun beperkte ontwikkeling haarfijn snapten wat de gevierde spreker op de vergadering hun voor de zoveelste maal uitlegde of wat in de driecents-brochure omstandig werd verklaard... welnu, waarom kon dan een gestudeerd man uit het vijandelijke kamp zich niet tot dat begrip opwerken? Dat kon niet alleen onverstand zijn. Daar moest wat anders achter zitten. De kapitalist wilde de redelijkheid van hun verlangen naar een wereld met een beetje geluk voor iedereen eenvoudig niet zien. Zo’n kapitalist was een egoïst, een brandkast met een menselijk uiterlijk, een slecht creatuur, laten we ronduit zeggen: een schurk. Goed beschouwd was het dus een blijk van milde verdraagzaamheid, wanneer die arme mensen zeiden, dat zo’n man de billijkheid van het socialisme niet kón begrijpen, omdat klassebelangen zijn geest benevelen. Voor het overige konden ze de wereld gelaten beschouwen, want het kapitalisme was nu eenmaal ge-

doemd zijn eigen doodgraver te zijn, en met het socialisme kwam het dus ook wel terecht, vanzelf. Ze voelden zich anders, ze waren ook anders dan anderen, omdat ze een levensrichting hadden gekozen en normatief leefden. Ze waren geen samenzweerdere, maar zendelingen, leden van een broederschap. Dat alles bemerkte men pas goed, als een van die eenvoudige lieden overleed en begraven moest worden. Voordat hij stierf, had zo'n man in de kring van zijn familieleden maar weinig betekend. In de vroege ochtend bezorgde hij brood, en in de late avond kranten. Een van die ongetelde naamlozen, wier levens en zorgen het voetstuk vormen waarop de helden der geschiedenis pronken. Nu was hij dood en zie: er kwamen wel honderd mensen... wildvreemden, maar leden van de broederschap, naar het sterfhuis. Ze droegen een vaandel, met zwarte crêpe omfloerst. De mannen namen de hoeden af, als de kist voorbijging; ze volgden de processie door de drukke straten van de eindeloze stad. Op de begraafplaats zongen ze 'Aan de strijders' ... als een gebed. 's Avonds stond er een stukje in de krant.

Ik heb eens een afgesloofd weduwvrouwtje tegen de voorzitter van afdeling IV horen zeggen:

'Weet u, meneer, mijn man krijg ik er niet door terug, maar het is toch een hele troost voor me, dat ik weet, dat hij een vooraanstaande is geweest en niet zo'n sjlemiel van duizend in een gros.'

Op de plattegrond van het nieuwe raadhuis stond niet vermeld waar de verschillende afdelingen van gemeentelijke bedillerij zullen zijn gehuisvest. Van sommige kan een

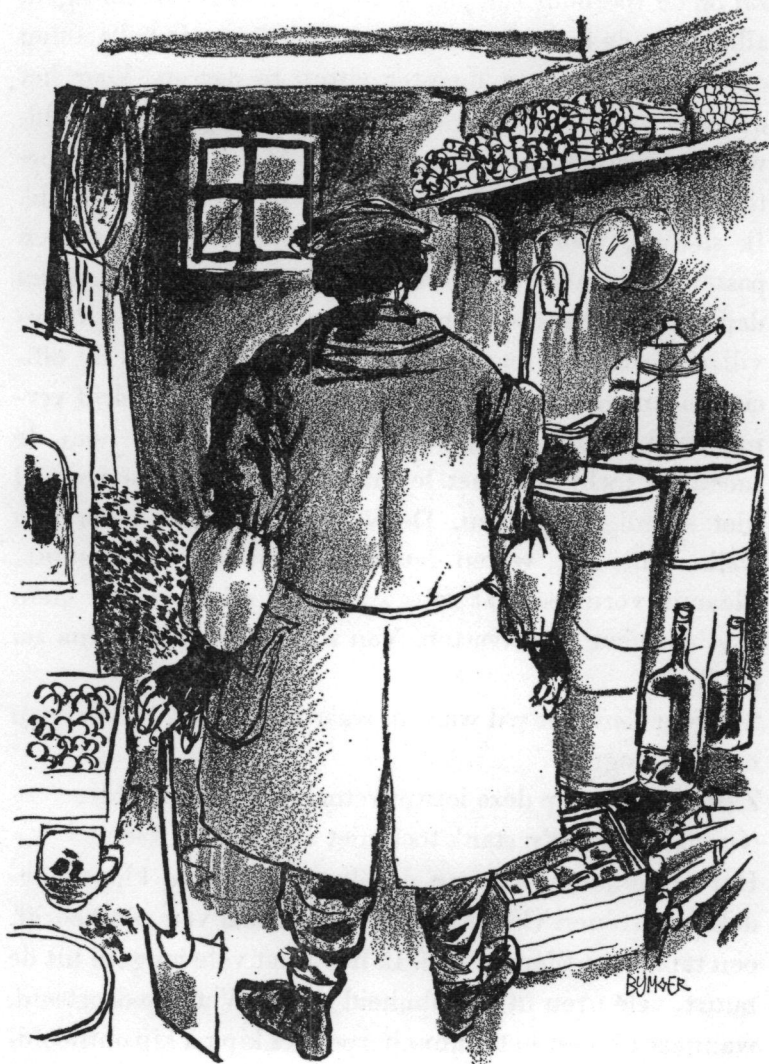
kind de plaats op zijn tien vingers narekenen. De portier zal bij de voordeur zijn jaarwedde zitten te rechtvaardigen, allicht, en de boden zullen voor de deur van de bolleboffen op de stem van hun meester zitten te dārren. Voor het overige wordt veel van het te bouwen twaalfde wereldwonder (als het doorgaat... 'Blinde Maupie') pas mettertijd manifest. De nieuwsgierigheid kietelt mijn fantasie. Ik stel mij voor, dat de afdeling Financiën straks geen passender plaats van werkzaamheid zal kunnen krijgen dan de plek waar eens een kippenslachterij-cum-ganzenvillerij-cum-kanenbraderij gevestigd was. Ik heb de officiële naam van de beheerder van dit veelzijdig bedrijf vermoedelijk nooit gekend. Maar de bijnaam die hem de moeilijke tocht door het leven nog zwaarder maakte, zal niet spoedig verbleken. De Vetklep! Hij kon beter dan welke buur ook, weten dat zijn bedrijf ten hemel stonk. Maar ik vermoed, dat zelfs zijn grote scheg nog te klein was, die geur te omvatten. Van zijn persoonlijk aroma zei de buurt:

‘Als je je dan niet wil wassen, waarom gebruik je dan geen eau de cologne?’

Zijn antwoord op deze ietwat retorische vraag luidde:

‘Omdat tegen zó’n stank toch niet valt op te boksen.’

Het geronnen bloed van ontelbare geslachte kippen bedekte de stenen vloer van het voorportaal van zijn bedrijf, een tapijt van Blauwbaard. Ik heb, met vele jongens uit de buurt, vele uren in de nabijheid van de Vetklep doorleefd, wanneer hij met het vlijmscherpe mes kip na kip onthoofde, zestig, honderd, een miljoen kippen per uur. Toen ik later met een meer bewuste keuze van woorden en uit-

drukkingen ging spreken en schrijven, heb ik altijd een onoverwinnelijke weerzin gevoeld tegen het gezegde: hij loopt als een kip zonder kop. Naast het Rode Vertrek Van De Kippenmoord lag de penetrant geurende, altijd rokerige kelder, waar niervet van koeien uitgebraden werd tot hompen hard vet. De slagers brachten het vet gedraaid en kregen het in harde blokken terug. De jongens uit de buurt aten gratis kanen, die in de smeltpan achterbleven. De Vetklep was een goeierd. De hele buurt vond hem een engel van een man, al zullen de kosjere kippen tegen elkaar hebben gekakeld:

‘Engel? Nou ja, de engel des doods is ook een engel.’

En achter de Kelder Van De Vette Rook lag de Witte Zaal Der Ganzen. Die beesten hingen, touw om de hals en de dode kop schuin opzij, op lange rijen aan de balken. De knechten van de Vetklep zaten eronder; zij peuterden met vlijmscherpe mesjes de huid en het dons los. Al die witte emballages lagen op een grote hoop te stinken; de ganzen, ontdaan van hun warme overjas, hingen vettig te glanzen, fris en duur en klaar voor de soeppan.

Niet alleen vind ik, dat de afdeling Financiën van het nieuwe stadhuis dient te worden gevestigd op de plek waar vroeger de ganzen tot op het naakte vel werden uitgekleed... maar ik zou, nu ik toch in mijn babbelstoel schommel, de gelegenheid te baat willen nemen om de aandacht der gemeentelijke Heren Zeventien te vestigen op de bijzondere plaats, die de gans in de historie van de barmhartige stad Amstelredamme bekleedt. Ik dien dat nader te verklaren.

Volgens de befaamde historicus A. Prokief arriveerden in

het jaar 1604 twee schepen met joodse vluchtelingen uit Spanje in de Duitse stad Emden. Hun voorouders hadden zich op het Iberisch schiereiland laten dopen, niet uit overtuiging maar uit doodsangst. Ze gingen sindsdien door de wereld als 'marranos'; het woord betekent 'varken', want ze aten varkensvlees als uiting van een staatkundig streven, tevens bewijs van religieuze oprechtheid. Maar tenleste werden de kinderen der 'marranos' toch uit Spanje en Portugal verdreven. Het is een verhaal zo oud als de verstrooiing en het is al zo vaak verteld. Met de smaak van hun alibi nog in de mond doolden ze over de zeeën. De vluchtelingen, die in Emden aan wal waren gegaan, zwierven door de stad, niet wetende op welke steen zij het moede hoofd veilig ter ruste zouden durven leggen. Totdat ze op een huis lettertekens zagen, die ze niet kenden, maar hun intuïtie vertelde hun, dat het Hebreeuwse karakters moesten zijn; door het venster zagen ze, dat op een tafel een geslachte gans te pronk lag. Ze wisten door bemiddeling van een tussenpersoon deze gans te kopen. Aldus verkregen ze een onopvallend voorwendsel om aan de praat te raken met de mensen, die het huis bewoonden met de vreemde letters. De baäl habait was Rabbi Mozes Uri Levi. De Rabbi toonde de vluchtelingen een kaart van Amsterdam; hij raadde hun aan daarheen te gaan. Ze moesten zich onderdak verschaffen in de buurt van een toren, die als Montelbaenstoren of Malle Jaap in de stad bekend moest zijn... dat is waar tegenwoordig de Ridder- en Jonkerstraat uitkijken op de Gelderse Kade en de Nieuwmarkt. In de Jonkerstraat vonden de vluchtelingen een veilige haven. Enkele weken later volgden Uri en zijn

zoon. De rabbijn besneed de Maranen, tien volwassenen en vier kinderen en daarna taalden ze niet meer naar het zwijn. Ze hadden gans leren eten. In dat huis leerde hij hun de gebeden.

Geleerder mensen dan ik hebben, naar hun mening onomstotelijk, bewezen, dat de nazaten van deze Maranen tot op deze dag een hereditaire voorkeur voor rijst aan de dag leggen; misschien hebben ze wel gelijk, de geleerden en de nazaten. Het moet me echter rijkelijk overdreven lijken, wanneer ze beweren, dat de onbetwistbare voorkeur voor het nuttigen van kippen en ganzen, die de bewoners van de straten tussen Waag en Weesperplein gunstig van de rest der bevolking onderscheidde, eigenlijk moet worden beschouwd als een onbewuste hommage aan de ontmoeting daar in Emden, in het jaar 1604. Verder koester ik in het diepste putje van mijn hart een geheime wens, die ik thans openbaar maak, namelijk, dat een of andere Mokumse vroede vader of moeder nog eens zal voorstellen ('zu lieb, zu laad un zu lacheles') een kleine wijziging in het stadswapen aan te brengen. Ter herinnering aan de komst van Mozes Uri naar de boorden van de Kromboomsloot. In mijn verbeelding zie ik boven de poort van het nieuwe raadhuis op Vlooienburg het ietwat gewijzigd blaazen: één van de klimmende leeuwen is vervangen door een geplukte gans! Wat drommel, er lopen in Nederland mensen van adel rond met heel wat mesjokkener wapens op hun zegelring, om over hun ware komaf maar verder te zwijgen.

Wanneer ze inderdaad de afdeling Financiën van het

nieuwe raadhuis gaan zetten op de plek, waar de Vetklep dag-in-dag-uit alle gevoelens van dierenbeschermers aan zijn vieze laars lapte... dan zal de wethouder van Financiën ook niet ver zetelen van de plaats, waar, toen ik een jaar of achttien was, een geruchtmakende zwendelaffaire haar begin vond. De loenenaar was een jongen van Vlooienburg. Met een vleugje verdichtsel hier en een kortje retouche daar is zijn levensgeschiedenis te goed om door een Nederlandse film te worden vereeuwigd. Ik zal die jongen Jókefie noemen.

In die dagen was iedereen in de buurt volstrekt redeloos, zodra iemand de woorden 'Ierse zwiepsteek' aan de omheining van zijn tanden liet ontsnappen. Ik herinner me niet meer hoe groot de enorme bedragen waren, die de 'eigenaar' van een winnend paard in de portemonnaie werden gesmeten, maar in de verbeelding van de arme mensen moeten het miljarden zijn geweest. 'Eigen paard is goud waard.'

Iedereen droomde van de zwiepsteek. De wilde goklust laaide op tot allesverterende vlammen, toen een mannetje uit de buurt driemaal achter elkander de zwiepsteek won. Driemaal achter elkaar. Hij opende een schoenwinkel, waar de klanten in de rij stonden, alleen maar om een man, die zoveel fortuin in zijn aura ronddroeg, even te mogen aanraken, want geluk hebben in het spel is een persoonlijke eigenschap. Bewondering en afgunst zijn tweelingzusjes; het was dus heel begrijpelijk dat de spotters zich vol kinnesinne van deze nieuwbakken miljonair meester maakte.

Zeiden de mensen:

‘Je weet toch wel, Izakkie, die driemaal de zwiepsteek heeft gewonnen... die is stapelgek geworden. Telkens als hij op straat een paard ziet, neemt hij zijn hoed af.’

Jókefie, de oplichter, was een onbetekenende leerkracht aan een volstrekt onbelangrijk schooltje; hij was een jaar of twintig, toen de goudkoorts hem in de lurven greep. Psychiaters moeten maar uitzoeken wat deze knaap bewoog, toen hij systematisch dag-in-dag-uit het verhaal begon rond te strooien, dat hij, Jókefie, de Ierse zwiep had gewonnen... ‘maar spreek er met niemand over, want dan heb ik geen rust meer, iedereen wil dan van me lenen.’ Toen hij dit verhaal een paar weken lang in het diepst vertrouwen had rondgebazuind, vond Jókefie inderdaad geen rust meer. Niet, dat de mensen bij hém wilden borgen, nee, het was precies omgekeerd: iedereen wilde hém geld lenen. Iedereen wilde met hem zaken doen, zich warmen aan zijn onmetelijk vermogen. Een te goeder naam en faam bekend staand man leende hem dertigduizend gulden... dat was geen kleinigheid in die dagen. Jókefie kocht een auto; en de buurt raakte niet uitgepraat over de schoonheid van dat stinkende wonder.

De mensen in de buurt beschikten over het vermogen zonder enige oorzaak van buitenaf, een realiteit volstrekt oprecht te beleven, die slechts haar bestaan vond in hun eigen verbeelding. Met Jókefie, de bizar-rijke als middelpunt, begon een schijnwereld op te bloeien. In sommige Franse kluchtspelen verzint de auteur soms een situatie, waarin de arme slokkers krijgen wat ze willen, eenvoudig omdat niemand kan geloven, dat ze van de hand in de tand moeten leven. Maar wat zich in die buurten tussen Waag en

Weesperplein afspeelde, zou zelfs niet opkomen in het brein van de zotste kluchtenverzinster. Ik kan erover meespreken, omdat ik jaren geleden met de geschiedenis van Jókefie als onmiddellijke aanleiding en slechts met een kleine retouche van de bron van zijn rijkdom, een zwaarlijvige roman heb gebaard ('Het geld, dat stom is...'), waarin ik de commotie van de schijnrijkdom heb beschreven. Voor mijn doen was het werkelijk geen onaardig manuscript (al zeg ik het zelf) maar geen uitgever wilde bijten, eentje belde me zelfs op om aan zijn formele schriftelijke afwijzing een mondelinge suppletoire motivering toe te voegen.

'Sluyser, er is in de hele wereld niemand, die zal geloven, dat het allemaal echt waar gebeurd kan zijn...'

Zei ik:

'Wie de waarheid spreekt, wordt nooit geloofd.'

Jókefie met zijn twintig levensjaren en zijn grondeloze geldzak werd de wonderdoener van de buurt. Hij verzoende met een enkel woord mensen, die sinds Adam en Eva reeds intieme vijanden waren. Een knikje van zijn hoofd was machtiger dan een dwangbevel. Concurrenten raadpleegden dure advocaten om te laten uitzoeken of de maatschappen, die zij, op Jókefie's kort en sfinxachtig bevel waren aangegaan, voetangels en klemmen verborgen. Toen ijldde het gerucht door de buurt, dat Jókefie zijn oog met welgevallen had laten rusten op de dochter van een schatrijke kruidenier, die op Rapenburg vlak bij Marken zijn bloeiende nering dreef. Nooit heeft een jongen minder moeite hoeven doen om zijn aangebedene te veroveren. De poezelige dochter kon gerust de biologisch verant-

woorde rol van het schuchtere wijfe spelen... de vader had maling aan de natuur, hij trad Jókefie tegemoet met een openheid, die de buurt karakteriseerde met een eeuwenoude onvertaaltbare uitdrukking: sjimmekomderin. De bruiloft moest in het Amstelhotel worden gevierd, omdat er toen geen duurdere gelegenheid in heel Amsterdam te vinden was. Mijnheer Belinfante had een compagnie losse kelners moeten aannemen. Gasten en kelners liepen in gehuurde smokings en zelfs de deskundige, die speciaal op de witte of zwarte dasjes lette, raakte in de war, zodat het een kleine sensatie veroorzaakte, toen mijnheer Belinfante een kelner een bekattering van geweld gaf, omdat die stond uit te blazen van de taartjes... en laat het nou een belangrijk iemand uit de misjpoge van de bruidegom geweest zijn. De stoet, (twee paarden vóór, twee koetsiers óp, en twee palfreniers-in-jassen-met-tressen achter elk rijtuig) maakte een omweg dwars door de buurt. Het was of de koningin voorbijreed, alleen de sfeer was veel inniger. Iedereen wist van iedereen zijn hele heiben en leiben en bovendien had de stalhouderij opdracht gekregen vooral stapvoets te rijden. Daarna maakte de optocht het obligate rondje in het Vondelpark rondom de vijver, zodat de gasten elkaar bekówed konden toewuiven.

De mensen langs de kant zeiden vol afgunst en bewondering:

‘Die Jókefie, kan je weer zien: a kootsen heeft altijd mazzel.’

Maar Jókefie de rijkaard had nog veel meer geluk dan die mensen langs de kant konden vermoeden. Een paar dagen

na de bruiloft moest hij bij meneertje op het politiebureau verschijnen, en een maandje later op de Prinsengracht kwam hij er bij Zijn Edelachtbare met slechts een half jaar gevangenisstraf af. Een half jaar zitten voor zóveel geld... het spreekwoord zegt dan ook: wie mer geld wie mer bemazzel, hoe meer geld, hoe groter geluksvogel.

Het moge dan, volgens de historicus althans, waar zijn, dat de buurt vroeger Vloeyenburgh heeft geheten, vanwege de drassige kledderboel... al het water van de Amstel kan niet afwassen, dat de verbastering Vlooienburg óók een waardering inhield van het welstandspeil in de Korte en in de Lange Houtstraten. Toch woonden er een paar rijke mensen.

Wie geld bezat en op Vlooienburg in zo'n kreupel krot bleef hokken, mocht dan volhouden, dat een dubbeltje gespaard beter is dan een gulden verdiend, de omgeving perste haar diagnose samen in de duidelijke uitspraak: 'Frisch, gesund un mesjogge in de rewogem.'

Dat wil zeggen: kerngezond, maar de winsten hebben hem gek gemaakt. Met woorden van gelijke strekking oordeelden ze over handel en wandel van Jopie Koopman, die op Vlooienburg woonde, maar of de mensen gelijk hadden... ik weet het nog steeds niet. Wel moet ik ronduit toegeven, dat Jopie zich ietwat ongewoon gedroeg. Hij was diamantair en, geloof me, hij wilde het weten ook. Aan beide handen torste hij ringen met dure brillanten. Hij maakte er geen geheim van, dat een maximum van slechts tien vingers toch eigenlijk een fout in de schepping was, die hem dwong in een zeemleren zakje op zijn blote vel

nog een tiet met stenen mee te sleppen. Omdat hij elke cent, die *hij* niet zelf kon verdienen, beweeende, exploiteerde hij naast zijn diamanthandel een barbierswinkelje, waar de gaande en komende man zich voor vijf centen met het mes kon laten scheren. Vrome mensen, die zich herinnerden, dat de Algoede niet graag heeft, dat iemand zich met een stuk scherp staal over de kaken laat aaien, konden zich bij Jopie voor zes centen met een walgelijk stinkend zalfje van zwavelkoolstof laten ontharen, je kreeg er een blauw gezicht van, maar daar moest je trotser op zijn dan op een ridderorde. Vlooienburg heeft nooit helemaal kunnen wennen aan de bizarre toneelvoorstelling, die jaar in jaar uit in dat salonnetje voor scheren en haarsnijden werd geprolongeed: Jopie, gebukt onder de last van briljanten, zeept met vonkenschietende vingers zijn zwaar gedalleste klanten in; en terwijl hij scheert en tegen de vleug in uitscheert, vertelt hij onafgebroken hoeveel elke steen inkoop heeft gekost en wat ze hem zullen opbrengen.

Slechts één onderwerp kon dit college in kristallografie onderbreken; de concurrentie van Korper aan de overkant. Deze Korper was een brave oppassende huisvader; hij moest scherend en knippend een gezin in leven houden, zonder bijverdienste in de diamanthandel. Jopie mócht zijn rivaal niet. Smalend vatte hij alles wat Korper heette of daar klant was, samen in één sarcasme:

‘De korporatie... wat is hij waard? A kratz ieber de nabbel, een krab over de navel.’

Rijke mensen hebben meer in de as dan arme in hun tas; voor de arme Vlooienburgers behoefden de rijken echter slechts weinig in de as te hebben. Op een paar opvallende

uitzonderingen na, zoals Jopie, was de bevolking van de Houtstraten het zwaarst berooid van de hele buurt. Maar al waren de huizen krotten en de meeste van die onverklaarbaar bewoonde cavaljes eigenlijk ontoelaatbaar als behuizing voor rechtopgaande zoogdieren... Vlooienburg zelf maakte geenszins de indruk van een achterbuurt. De straten waren schoon, de stoepen werden een paar maal in de week geboend, en het was goed dat een-, twee- en driehoog uit de vensters te drogen hing, mocht gezien worden. De verzorgingsindustrie van deze buurt omvatte een twintigtal winkeltjes: de ijssalon van Blitz, de kippenzaak van Fikkie Waterman, het stinkeltje van Pinto, die in sigaren deed, de kruidenierswinkel van Betje Swaab en niet te vergeten het komenijszaakje van Tuinman in de Zwanenburgerstraat en nog een stuk of wat van zulke bloeiende eenmansbedrijven.

Misschien juist omdat hun buurt een armetierige nakende boel was, klampten de bewoners zich zo heftig vast aan hun gemeenschappelijk bezit: een bloeiend verenigingsleven, dat in de stad Amsterdam waarschijnlijk nooit zijn gelijke heeft gehad, en dat ook in de toekomst niet spoedig zal worden geëvenaard. Voor de amateur-historiograaf, zoals ik, die bovendien hoofdzakelijk uit één bronnenhoek moet putten, namelijk zijn eigen geheugen, is het moeilijk te zeggen wat dichter bij het felkloppende hart van de Vlooienuurt rustte, de voetbalclub A. E. D. (Altijd Een Doel) of de speeltuinvereniging Het Centrum. Omdat ik weet dat de bewoners van de oude buurt eigenlijk slechts leefden voor hun kinderen, ben ik geneigd de speeltuinvereniging het primaat van de algemene liefde te geven. De speeltuin was het ge-

meenschappelijk statussymbool. Er bestond echter geen enkele tegenstelling tussen de voetbalvereniging en de speeltuin, zomin als er vijandschap heerste tussen de biljartverenigingen, de loterijclubs, de turnvereniging, de muziekclub en andere instituten ter vergroting der gezelligheid.

Als ik het kwansuis-geleerd moest zeggen, zou ik neerschrijven, dat voor de buurt de speeltuin het naar binnen gerichte statussymbool en de voetbalclub het naar buiten gerichte zinnebeeld van aanzien was. De liefde van elke buurtbewoner voor zijn eigen kroost in 't bijzonder en voor de kinderen in 't algemeen, verenigde zich in een Al-liefde, die het speeltuinwerk in een zachte sluier van genegenheid wikkelde. De opzichter Visjager scheidde al deze mensen van hun gemeenschappelijke liefde, een wachter voor het paradijs, maar met een vlammend zwaard in de hand. Nooit is een opzichter van enige speeltuin in enige plaats van Nederland door zoveel geestdriftige, vrijwillige, onbaatzuchtige medewerkers zo in zijn werk gehinderd. Hakkel, ze timmerden ongevraagd, ze metselden ongeremd uit persoonlijk initiatief en ze bemoeiden zich bij voorkeur met zaken die hun niets aangingen. Het zou de waarheid bevestigen geweld aandoen indien ik nu neerschreef, dat er nooit stille wrijving, luidruchtig gekrakeel of uitslaande bonje was, ten eerste tussen Visjager en zijn vrijwilligers, ten tweede tussen de vrijwilligers onderling, ten derde tussen de familieleden van elkeen, die hoe dan ook een pietsie mede-verantwoordelijkheid voor het welzijn van de speeltuin meedroegen. Maar wat gaf het dat buur en vrind elkander in bittere vijandschap bejegenden... het ging bij

iedereen toch om het welzijn van de kinderen. Als Joukie de Vries uit de Lange Houtstraat nou had geconstateerd, dat de glijbaan te steil en dus te gevaarlijk was voor de gebensite jelodiem (hij zelf had vrouw noch kind) en als Visjager stijf en strak bleef volhouden, dat een meer horizontaal gebouwde rutschbaan misschien veiliger was 'voor het oog van de leek', maar beslist ónvoordeliger voor de zitvlakjes in de broekjes, die toch al zo gauw sleten... was het dan niet een doodgewoon staaltje van plicht, dat heel Vlooienburg zich met dit dispuut bemoeide, partij koos, de leden opjutte, vergaderingen aanvroeg, met de malcontenten in rijen kloek en breed naar het Casino opmarcheerde, oppositie voerde tot de dood erop scheen te moeten volgen, en vier weken later zich volstrekt niet meer herinnerde, waarom ze doodsvijanden waren geworden?

De voetbalclub was het statussymbool, dat aan de buitenwereld werd getoond. Ay, hoe hebben de golven der verontwaardiging door de buurt gekolkt, toen 'Altijd Een Doel' kampioen van de Amsterdamse Voetbal Bond was geworden, en toch niet tot de K. N. V. B. werd toegelaten.

Zeiden de mensen tegen elkaar:

'Risjes', hetgeen alles omvat, dat iets met plagerig laag bij de gronds anti-semitisme uitstaande heeft.

Aangezien het Hoofdbestuur van de K. N. V. B. toen ook al vér weg in hoogheid zetelde en de verontwaardiging zich een uitweg moest banen, vonden dagelijks in de buurt tussen Waag en Weesperplein, laat ik gemakshalve zeggen, *onlusten* plaats. Een jaar later werd A. E. D. géén kampioen, maar (zo krom kan het in het leven gaan) toen wél tot de K. N. V. B. toegelaten, en weer later werd de club kampioen

vierde klas... och lieve mensen, de tram werd omgelegd, iedereen in de buurt trakteerde iedereen, er was een feestelijke optocht met inspecteur Kater van het politiebureau Meyerplein voorop in een open landauer, er waren toespraken door heren met hoge hoeden. Er werden in Casino luisterrijke feesten gevierd, waar de mensen met lege tassen heengingen; die tassen vulden ze dan in de zaal met lekkers en etenswaren, en 's avonds kwamen de kinderen aan de deur van het gebouw met precies zulke tassen, maar dan lege, ze moesten zo hoognodig hun vader of moeder spreken, en dan werden de lege meteen geruild voor de volle tassen... heel normaal, want waarom zouden de kleintjes ook niet mee-nassjen in de algemene feestvreugde? Na elke wedstrijd van A. E. D. zwierven de spelers op maandag tussen de stallen van het Waterlooplein. De leden van de Elftalcommissie stonden er met hun koopwaar. Omdat de grootste bemazzel van een koopman nu eenmaal niet altijd klanten aan zijn stal heeft, hield op maandagmorgen de Elftalcommissie officieus tussen de kramen al vóórvergadering. De spelers, die zich in de buurt ophielden, wisten daardoor meestal reeds bijna een week van te voren of ze de volgende zondag weer zouden mogen meespelen. Maar de muziekvereniging, die ontbrak bij geen enkele wedstrijd, och ja, die muziekvereniging. Mijn neef Saampie was er lid van, meewerkend lid, zoals dat heet. Hem viel eerst de trompet ten deel, het was een mooi geel-glanzend instrument en het kostte zijn ouders een smak duiten; ik weet dat, omdat het wonder van Saampie en zijn toeter in onze kring druk werd besproken. Soms echter kan de grootste eer in een náár kwaad ver-

vallen. Saampie's vader en moeder dreven een drukbe-
klante vishandel in de Vissteeg, niet het dunst bevolkte
straatje van Amsterdam. En een trompettist moet oefenen;
dat is bekend. Moord en doodslag dreigde, zodra de hart-
verscheurende klanken door de muren, deuren en vensters
in alle woningen drongen. De nering van Markie en
Bloemie zou verlopen, als aan dat kattengemauw geen
snel eind kwam. Saampie ruilde dus de trompet voor een
trommel, maar ook een tamboer moet oefenen, goed,
tromgeroffel klinkt welluidender dan de ongearticuleerde
geluiden van een beginnende toeteraar, maar het gevaar
voor de ouderlijke nering bleef loodzwaar boven de steeg
hangen, want de broodnijd kent rust noch duur. Toen ruil-
de Saampie de trommel voor de staf van de tamboer-
maître. Hij oefende voortaan op straat, maar dát hinderde
niet, een staf geeft immers geen geluid. De hele steeg
vond het prachtig. Overal uit de buurt kwamen mensen
naar de Vissteeg, om naar de exercities van de eenzame
tamboer-maître te kijken. Het wás ook een luisterrijk
schouwspel: een lenige jongen, die op de maat van muziek,
die alleen hij en niemand anders hoort, met danspassen het
straatje op en neer marcheert en zijn staf laat meedeinen,
buitelen en pirouetteren.

Zeiden de mensen tegen elkaar:

“t Is een mirakel. Als je naar die jongen zijn handen kijkt,
hoor je de muziek die hij speelt. En de grootste gijn is,
niemand heeft er overlast van.’

De literator Angelo Cohn, die een inleiding schreef tot de
Amerikaanse uitgave van een stuk of wat van mijn ver-

halen, en die lange tijd in Nederland heeft gewoond, beweert in woord en geschrift, dat de joden van Amsterdam allemaal een tikje gek waren. Niet hinderlijk, niet agressief, niet verstandsloos gek, maar naïef bij het dwaze af. 'Crazy. Just crazy.'

Die kinderlijke kijk op hun omgeving moeten de Amsterdamse joden, dunkt me, hebben verworven gedurende hun eeuwenlange verblijf in de stad, waar ze eertijds liefderijk waren ontvangen en waar ze allengs volwaardige burgers waren geworden. Zoals zovelen, die naar Amstel en IJ gespoeld werden, hier wortel schoten en deel van het landschap werden.

De doodsvijand kwam niet uit Nederland, maar van over de oostgrens. De kleine onbelangrijke mensjes van Vlooienburg moesten sterven, omdat ze, levend, de grootheid van Duitsland in de weg zouden staan. Hun speeltuin werd een ruïne, die daarna werd opgeruimd. Een tijdje werkte de muziek nog door en het amateurtoneel en nog meer. Toen verloor de ene club na de andere de moed om verder te leven. De voetbalclub moet 't het langst hebben volgehouden, zo is mij verteld. Totdat in 1943 het bevel kwam:

'Ophouden. Jullie bent uitgespeeld.'

En dat was dan het einde...

Uitgespeeld!

Elke keer, wanneer ik schrijf of vertel van de oude buurt tussen Waag en Weesperplein, telkenmale, wanneer ik anderen weemoedig hoor verhalen van hun wereld, die tijdens de bezetting werd uitgemoord en verwoest... komt mij een verhaal van Moishe Nadir in de zin: 'De

man, die de ondergang van de wereld versliep.' Ik zal deze parabel in het kort navertellen.

Op een keer legde deze man zich ter ruste, en hij sliep en hij sliep; maar in zijn slaap meende hij, dat hij onweer hoorde en rumoer op straat en dat zijn bed schudde, omdat de grond bewoog. Hij dacht dat het hevig regende en hij wikkelde zich behaaglijk in zijn warme deken en sliep rustig verder.

Toen hij wakker werd, beseftte hij opeens, dat hij in een afgrijselijke leegte verkeerde. Zijn vrouw was weg. Zijn bed was verdwenen, zijn deken was nergens te zien. Hij wilde door het venster kijken, maar zijn venster was er niet meer. Hij wilde de straat op om 'Help' te roepen, maar er was geen trap meer, en geen straat en geen wereld.

Een ogenblik dacht hij: 'Ik ga maar weer slapen. Dit is een nachtmerrie.' Maar er was geen wereld meer. Toen dacht hij lang na en zei hardop: 'De wereld is vergaan. Er is niets meer van over.'

De gedachte drukte hem zwaar. Hoe kon hij leven zonder de wereld, die hem vertrouwd was? De wereld waar hij was geboren? De wereld, waarvan hij een deel was?

Daar stond hij. Toen zei de eenzame tot zichzelf:

'Wat kan het me schelen? Naar de hel met de wereld. Ik ga naar de bioscoop.'

Maar mét de wereld waren de bioscooptheaters verdwenen, en ook de films. Toen greep de vertwijfeling hem in de kraag.

'Ik heb, domoor die ik ben, het einde van de wereld verslapen. Terwijl de katastrophe over de aarde kwam, heb ik mij in mijn warme deken gewikkeld. Help! Help!'

De man was nu klaar wakker; van wanhoop en verdriet wilde hij tegen de muur lopen om zó te sterven, maar omdat er alleen maar leegte was en geen muur, kon hij zichzelf niet eens pijn doen. Hij bleef in leven om dit verhaal op te schrijven...

Een goede buurt is beter dan een verre stad

Voor mijn kleinkinderen
Joanne, Riëtte, Carlote

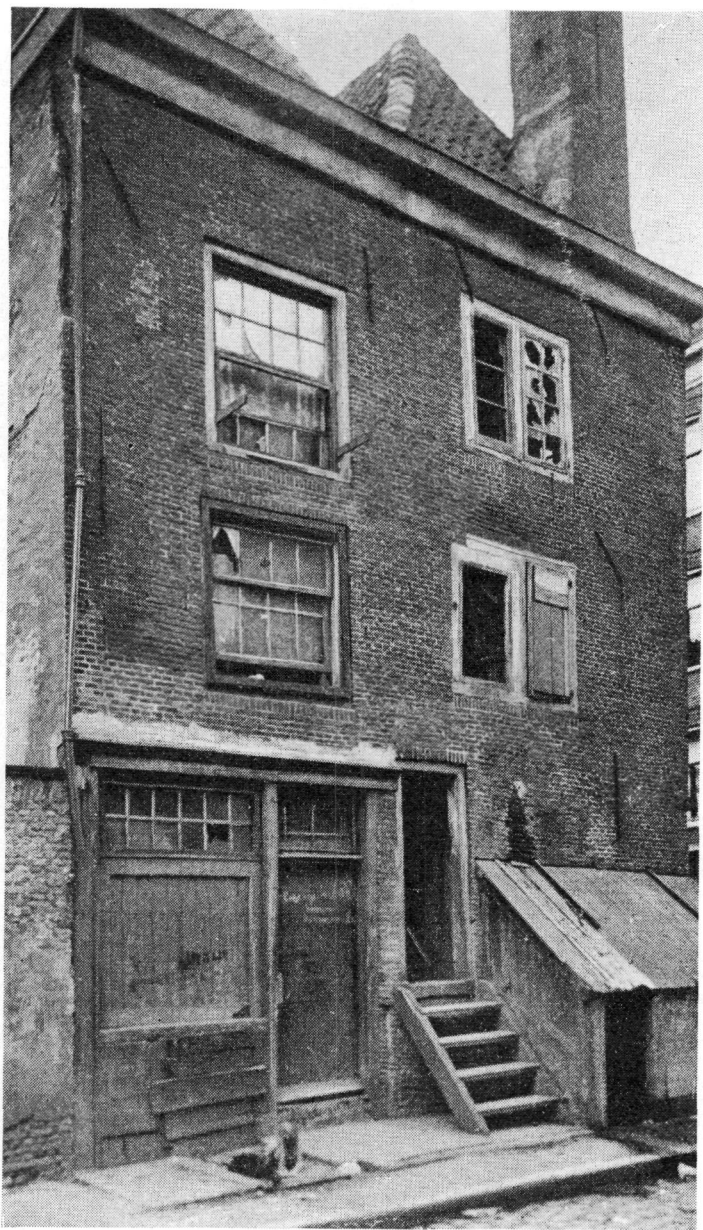
In de jaren van mijn jeugd waren de koters uit Amsterdam geen Amsterdammertjes. Ze waren kinderen van een buurt. Ik kwam uit de Vinkenbuurt, zoals de Rapenburgerstraat eigenlijk heet. Ik kende een jongen, die uit de Ridder- en Jonkerbuurt kwam. De jongens uit je eigen buurt kende je allemaal. Dat er in de andere buurten ook kinderen woonden, behoorde tot de natuur der dingen, maar je kende ze niet noch speelde je met hen. Wie uit een andere buurt kwam, was door geboorte en milieu een vijand, waar je tegen vocht met enden hout en broekriemen, die je zwaaiend voor je uit hield.

In de jaren van mijn jeugd was Amsterdam geen stad, maar een verzameling buurten. Elke buurt bezat zijn eigen porder, zijn specifieke komenijswinkel ('boter, kaas en eieren'), zijn buurt-hokkebaas, die vuurmakers, kachelhoutjes en nootjeskolen verkocht, zijn vertrouwde olieventer, zijn door iedereen gekende en geachte vroedvrouw. De kinderspelletjes waren niet aan de grenzen van buurten gebonden. In het voorjaar kwamen in dezelfde week en in de hele stad de priktollen voor de dag, en in alle straten, stegen en sloppen klonk het melodieuze: Koperslager vuur en vlam, wie het langste tolleren kan. De meisjes haalden de springtouwen te voorschijn en gingen van in

spin de bocht gaat in, uit spuit de bocht gaat uit, gisteravond liep ik op de Dam en raad eens wie ik tegen kwam. Als de blaadjes aan de iepen bruin begonnen te worden, stegen de vliegers op de pleinen tot boven de huizen, en in het avonddonker smeten de jongens oude matrassen in de gracht, waarop ze carbid strooiden. Wanneer de gassen zich ontwikkelden, gooiden ze van de brug af brandende stukken papier omlaag en dan dreef zo'n vlamme matras als een brander van de Duinkerker kapers door de Amsterdamse wateren.

Dat waren kinderspelletjes, die in de hele stad werden beoefend, maar enkele hadden in de joodse buurten toch wel specifieke trekken. Overal speelden de kleuters vader en moedertje en bruiloftje, maar in de Rapenburgerstraat deden ze het volgens strenge joodse ritus, het bruiloftspaar onder een lap en aan het slot het breken van het symbolische glaasje. De hemelvaartdag bezit vanouds in Amsterdam een mystieke betekenis, het heet, dat dan de mismaakte mensen ten hemel gaan en 's avonds, al of niet genezen, weer naar beneden komen. In de joodse buurt geloofden de kinderen vast en zeker, dat die jaarlijkse tocht naar hoger dreven 's morgens in de vroege begon op de binnenplaats van de Portugese synagoge. Waarom juist daar? Elk jaar waren er kinderen, die voor dag en dauw naar het Meyerplein togen om de stoet te zien, en elk jaar zeiden ze teleurgesteld: 'Wéér te laat, de bocheltjes zijn net weg.'

Maar in één opzicht verschilde het leven van de jeugd in de Vinkenbuurt en omliggende straten radicaal van dat in de andere wijken van de stad. Overal hadden de jongens

*'Onbewoonbaar verklaard' maar jarenlang onverklaarbaar bewoond. Hoek Jodenhout-
tuinen-Markensteeg. Eén hoog huïsde o.a. een bekend straattypc: Anne-je-moer.*

Rommelmarkt op de Zwanenburgwal. Vodden en lompen uit de hele stad kwamen (via de 'Vodde-mannetjes') hier terecht. De 'beste' stukken werden eruit gezocht en verkocht aan de armsten der armen, de rest ging ofwel naar de papierfabrieken of naar Afrika waar ze in de toenmaals koloniale gebieden opnieuw tot de klasse der statie-gewaden stegen.

Venters met karren negotie in een lange rij. (Waarschijnlijk is deze foto omstreeks 1910 gemaakt in de Batavierstraat.)

hun clubjes, maar nergens bestond zo'n hecht stamleven als bij ons. Niet dat wij ons als een uitverkoren horde bengels beschouwden. Het was, geloof ik althans, ook geen afweer-reactie, die ons tot dat stamleven dwong, want, och arme, bedreigd voelden we ons nooit door de jongens uit de andere wijken; ik denk, dat die eerder bang waren voor ons dan dat wij voor hen van vrees waren vervuld. Nee, dat stam-leven kwam voort uit een innerlijke behoefte aan 'togetherness', zoals dat tegenwoordig wordt genoemd. Lid te worden van de stam eiste offers. Nieuwe jongens moesten worden ingewijd. U mag het ook ontgroenen noemen, of een onbloedige besnijdenis. Zoals alle inwijdings-riten wortelden ook de onze in de historie, ze waren gebonden door traditie en niet verheven. Als in de Rapenburgerstraat een jongen zich meldde om in de stam te worden opgenomen, werd hem gezegd, dat hij zich aan de plechtigheid van zoem-zoem moest onderwerpen, maar hij had een keus. Als hij de voorkeur gaf aan 'koning-trippel-trappel-jee', zou zoem-zoem hem bespaard blijven. Meestal voelde zo'n knaap dat de stam hem erin wilde laten lopen. Koning-trippel-trappel-jee wekte associaties van gewelddadigheden, trappen en schoppen uitdelen. De slimmerd verkoos dus zoem-zoem. De stam vormde een wijde kring. Drie leden en de nieuweling stonden in het middelpunt. Er werd een flinke grote zakdoek te voorschijn gehaald. Elk van de vier nam een punt in de mond, deed een stap achteruit om de doek flink strak te trekken. De nieuweling moest monotoon herhalen: zoem... zoem... zoem... Wat er onder de zakdoek gebeurde, kon de nieuweling niet zien. Maar hij *voelde* spoedig genoeg,

dat de andere drie inwijders hem doopten met levend water, althans water van levenden. Gaf de nieuweling de voorkeur aan koning-trippel-trappel-jee, dan kwam hij er droger vanaf, dát wel. Hij moest op de grond gaan zitten. De hele stam ging in een cirkel om hem heen liggen, de voeten naar voren en als er 'koning-trippel-trappel-jee' werd geroepen, schopte iedereen hem bont en blauw. Van de koelbloedigheid, waarmee zo'n kandidaat de pijnlijke droge en de vieze natte behandeling onderging, hing zijn toekomstig prestige af.

Als ik terugkijk op de jaren van mijn jeugd, geloof ik niet, dat het leven voor ons veel geheimen had. Het behoorde toen nog niet tot de folklore, dat de juffrouw op school de lieve kindertjes vertelde van de bloemetjes en de stampers en de meeldraden en van de bezige bijtjes, de hitsige hommels en de vlijtige vogeltjes. Deze leverbeuling in 't zuur was voor ons trouwens niet nodig, want wat we moesten weten, leerden we wel van de hondjes. Aanschouwelijk onderwijs. Zodra het gerucht door de straat snelde, dat verderop een paar honden in een té innige omstrengeling verbonden waren om weg te kunnen lopen, galoppeerden we naar deze les in dierkunde. Eentje van ons leende bij een willekeurige burgeres een emmer water, die voor dit goede doel altijd bereidwillig ter beschikking werd gesteld, en dan kregen de paren hun obligate koude douche. Voor het overige wisten de jongens, dat er mannen door de buurt dwaalden, voor wie je moest oppassen. We kenden ze bij namen. Met sommige van hen speelden we een typisch spelletje. Daar was Jaggetje, een ietwat debiele man in een wit jasje. We dromden om hem heen en zongen:

‘Jaggetje... Jaggetje... ich ben zo miet...,’ hetgeen letterlijk vertaald betekent: Jaggetje, ik ben zo moe.

En dan zong gekke Jaggetje terug met een woordspeling: ‘En ich ben mieter,’ hetgeen een dubbele betekenis heeft, want mieter kan immers ook de vergrotende trap van miet zijn.

Als je over de Sint Anthoniesbreestraat naar de Nieuwmarkt zwierf, begon achter de Waag de warme buurt, zoals de walletjes toen nog heetten. Meestal op zaterdagavond trokken stoeten jongens in groepjes van tien of vijftien de Zeedijk op. Hoeren kijken. Leeftijd: van tien tot vijftien jaar. We jouwden Blonde Nellie uit, en scholden op Rooie Riek en als we voor de Witte Ballon op de Zeedijk stonden, hieven we unisono het lied aan van ‘Ga je mee naar boven, ga je mee naar bed...’ We werden weggejaagd door grote kerels, die we zoeteriken noemden; dat is het goed-Nederlandse woord voor wat tegenwoordig souteneur wordt geheten. Kreeg zo’n bikker je te pakken, dan had je na drie weken nog pijn, want die kerels hadden knuisten, nou... Politietoezicht was er weinig en de agenten waren lui. Trouwens ook de politie was toen nog niet Amsterdams, het was een echte buurt- en wijkpolitie. Een of ander genie op het Hoofdbureau had de stad in wijken verdeeld. Wee de diender, die in diensttijd de grenzen van zijn wijk overschreed. Je kon, bij wijze van spreken, op de Prins Hendrikkade iemand overhoop steken, als de diender van het posthuis Nieuwmarkt wist, dat de moord niet in zijn wijk werd gepleegd, draaide hij zich om, mijn’n-biet, en kuierde rustig verder. De jongens kenden de wijken nog beter dan de politieagenten zelf. Ze wisten

ook welke smeris bij elke wijk behoorde. Als we in de Lange Niezel een bewoonster met ons gejoel en getreiter in haar broodwinning benadeelden, en er werd geroepen: 'Juuu.... een koperen helm.'

...keken we eerst goed welk gezicht onder die helm zichtbaar was. Dan klonk het geruststellend:

'Het is er eentje van het bureau Warmoesstraat... die mag hier niet komen, het is zijn wijk niet.'

Voor zover ik me kan herinneren, vonden zulke expedities naar het Zondige Zuiden meestal in de winter plaats. In de zomer voelden we weinig belangstelling voor de Zee-dijk en omstreken. Waarom? Ik weet het niet.

De zomer was gereserveerd voor typische straatspelletjes. Dieffie-met-verlos, Rover in het Bos, en vooral voor het lustige en lastige spel, dat 'O wint' heet. Het wordt tegenwoordig niet meer gespeeld. Je had er een pinkelhoutje voor nodig en een slaghout. Het pinkelhoutje werd in balans half op en half over de stoeprand gelegd. Dan gilte de hele stam: 'O wint.' Als de volwassenen deze kreet hoorden, zochten ze ijlings dekking. Want als het vrije eindje pinkel met het slaghout de vakkundige mep had gekregen, suisde het zo hoog als een huis hemelwaarts, en dan was het:

'Wees een jechoede, wees op je hoede.'

De zuigers (de Vlamingen zeggen: plakleerkes) stonden het hele jaar thuis in de week, maar op een zeker tijdstip, dat door niemand werd vastgesteld en door iedereen werd erkend, kwamen ze te voorschijn. De zuigers zijn uitgestorven, want de asfaltering heeft hun bestaan onmogelijk gemaakt. Bij zuigers behoort namelijk per definitie een

klinkerbestrating, of nog beter: een bestrating van zware keien. Je haalde door het leertje een eindje touw, dat met een stevige knoop aan de onderkant werd vastgezet. Dan liet je het leer in de goot soppen, en vervolgens trapte je het op een steen goed plat. Met wat rukken en trekken, wipte je elke straatsteen los. Het was een streng verboden spelletje. Als de diender van de wijk je te grazen kreeg, moest je mee. Naar het bero! Ik was twaalf jaar toen ik, druk bezig zijnde met het loswrikken van een rijtje klinkers, door Joden Willem in mijn kladden werd gegrepen, en gevolgd door een stoet belangstellenden, naar het Meyerplein werd gebracht.

Toen ik, afgehaald door mijn vader, weer op vrije voeten was, moest ik aan de jongens uitvoerig verslag van mijn wederwaardigheden doen.

‘Die smerissen waren reuze vriendelijk, jô... Ze gaven me een half lankie met boter en kaas en een kop koffie.’

Het was het eerlijkste verslag, dat ik ooit heb uitgebracht. Niemand geloofde me.

Vlak bij de joodse buurt ligt de Doklaan, waar de kranen van het entrepotdok in een lange rij boven een laad-perron staan. 's Avonds ging het grote hek op slot, maar we wisten een kunstje om er overheen te komen. We gooiden de kettingen van de kranen los en speelden zweefmolentje, tot diep in de nacht. Als de nachtwacht niet te lui was, joeg hij ons op. Van die wachter hebben we vloeken geleerd. Dan vluchtten we over het achterhek van Artis, en hielden we ons schuil totdat we ongestoord naar huis konden sluipen. Mijn goede vriend Siegfried van Praag heeft in zijn prachtige boeken van het Artis uit zijn

jeugd verteld. Het was voor de rijke kindertjes uit de Sarphatistraat een soort paradijsje. Met alle beesten van Noach bij elkaar. Maar omdat de klassenstrijd evenals het leven overall is, ontsnapte ook Artis niet aan de tegenstelling tussen dalles en kootsen, dat is: arm en rijk. Alleen in september kon je er voor een kwartje in, maar een kwartje was in die dagen nog vijftig halve centjes waard en het geld groeide bij ons thuis op niemands rug. We gingen lekker toch naar Artis. We klommen aan de stille kant over het hek. Omdat we ons ook in deze hof van Eden displaced persons voelden, uitten we ons protest tegen het onrecht door een biologische soort straatschenderij. We namen stukjes zoute haring of graatjes van zoute vis mee. Die voerden we heimelijk aan de apen. Kenners van het leven der dieren beseffen, welke stimulerende werking zoutigheden op de erotische driften der primaten uitoefenen; en het werkt onmiddellijk. Siegfried van Praag, die als een gelukkige jiddisje Kleine Johannes door Artis mocht dartelen, heeft pas vele, vele jaren later van mij kunnen vernemen, wat zich, ongezien voor zijn kinderlijke ogen, zagezegd vlak onder zijn neus afspeelde. Ook ik bewaar aan Artis de tederste herinneringen.

In de kranten lees ik tegenwoordig, dat elke Nederlander moet leren zwemmen. In de jaren van mijn jeugd was dat geen probleem. In de buurt leerden we elkaar zwemmen. We maakten eerst een dempie achter het Oosterdok, en binnen twee dagen gingen we op z'n hondjes de brede gracht over. Officieel zwemmen deden we in het zwembad achter Kattenburg, op het Dijkie. De touwen roken naar teer en op het water dreven opaliserende olievlakken.

De badmeester was een hellehond. De toegang kostte één spie. Het grootste bezwaar was echter, dat je in het zwembad beslist een zwembroek aan moest. Een zwembroekje kostte het kapitale bedrag van twee spie. Een transparant voorwerp van gebreid garen. Als je er een had, was je een reuze branie. Je liep altijd met de zwembroek op je pet, 'dan droogde het beter'. Eén keer heb ik geprobeerd op het Dijkie zonder officiële zwembroek te water te gaan. Ik had een flinke bus gevonden, waar eens chocolade-kroketjes in hadden gezeten. Ik prikte in het blik twee gaatjes en gordde de bus aan. Toen ik aldus, gekleed in kroketbus, op de duiktoren stond, meppe de badmeester me met de hengel naar de begane grond terug. De hengel was het apparaat waaraan brave Hendriken leerden zwemmen. Wie zoals wij alleen maar op zijn hondjes kon spartelen, werd het diepe uitgejaagd. Broodnijd van de badmeester. Ik heb later volgens de regels van de kunst aan de hengel leren zwemmen, maar als ik er kans toe krijg, laat ik mijn zwempak op de kant, en dan poedel ik het liefst op de ouderwetse hondjesmanier. Voor mij geen crawl...

Zwemmen kon je niet aan het Zuijersoppie, tenzij je eerst van de dijk tot aan Pampus wilde waden. Als de vakantie kwam, gapte je een paar latten en wat oude kleden van zolder. 'sMorgens, de melkboeren en de bakkers sliepen nog, sjouwde je met de spullen aan een lange draagstok door de verlaten straten naar de Zuiderzeedijk bij de Oranjesluizen. De eigenlijke stad hield op bij de Czaar Peterstraat. De Indische buurt bestond nog niet, de Zeeburgerdijk was het platste platteland. Aan het Zuijersoppie was het een druk gedrang. Iedereen wilde een plaatsje

vlak aan het water; wie het beste overweg kon met de halve Nelson en de heupzwaai, kon meestal zijn tentje wel vooraan opzetten. De bodem van de Zuiderzee ter plaatse was week, een blubberig soort modder, waarin je voeten wegzakten. We poedelden zo'n beetje. Moeilijkheden kwamen als je naar huis wilde gaan. Meestal waren je kousen gestolen. Of je schoenen. Dan ging je op roof uit naar net zo'n paar, als het kon in dezelfde maat. En als de zon onder was, pakte je de hele zwik weer bij elkaar, en sjouwde de lange weg naar huis. Je was een dag buiten geweest, heerlijk!

In het Amsterdam van mijn jonge jaren was je gauwer buiten dan tegenwoordig. Aan de zuidkant begon het boereleven al bij de Muiderpoort. Op de Amsteldijk, ongeveer waar nu de Tolstraat is, stond de Watertoren, daarachter strekte zich een wildernis van weilanden, bossen en sloten uit. Als je met de Tolhuispont het IJ overstak, lagen de uitgestrekte velden suikerbieten meteen voor je. Je wandelde op een dag heen en weer naar Alkmaar, op het Alkmaardermeer roeide je een uurtje in een gehuurd bootje. Of je kuierde naar het Gein (een kippen-eindje) of naar Muiderberg, en dan weer terug. Elke jeugd is onrustig, alle jonge mensen willen er uit, ver weg, ergens heen... Als ik tegenwoordig de stad en de jonge mensen bekijk met oude ogen, vraag ik me af: waar laten *zij* hun drang naar onbekende verten?

Ik geloof, dat in miljoenen mensen in de hele wereld het heimwee knaagt naar 'de buurt'. Mijn eigen generatie heeft 'de buurt' nog gekend. Als ze eraan terugdenken, vinden ze een rustpunt in de mallemolen van het tegen-

woordige leven. Maar latere generaties zijn in flats verwekt, geboren en getogen; die kijken dromerig als ze horen van een wereld, waarin de burens elkander kenden, elkaanders moeilijkheden deelden en hielpen.

Nu wil ik geenszins beweren, dat de oude tijd inderdaad zo goed is geweest. Herinnering weeft om alle narigheid een sluier van vergeten. De mensen uit mijn buurt waren doodstervend arm, maar het waren geen insekten, het waren mensen. Van het milieu, waarin ik ben groot geworden, weet ik, dat het, behoudens een enkele uitzondering, stuk voor stuk uit fatsoenlijke mensen bestond. Met fatsoenlijk bedoel ik niet: kleinburgerlijk, scheinheilig en netjes, maar wel: innerlijk beschaafd, al spraken ze misschien een tikje krom Nederlands. Hun taal was echter niet het koeterwaals, waarmee tegenwoordig semi-analfabete lolbroeken per radio, televisie of cabaret hun nagedachtenis beledigen. Beschaving heeft niets met lezen of schrijven of met geld te maken.

Door onze oude buurt gonsde een zwerm bedelaars en bedelaressen. Ze zaten op de stoep van de synagoge, of bij begrafenissen stonden ze aan het hek van het kerkhof, wachtend op een aalmoes. Er waren veel mismaakten bij, want de zorg voor de onvolwaardige mens is veel jaren later pas ontdekt. Er was een vrouw, wier hele gebit uitsluitend uit verdoorgegroeiende snijtanden bestond. Er was een halfblinde. Er was een sidderaar. Er was ook een man, die zich slechts kon voortbewegen, wanneer hij zijn kromgegroeide been als een slang rondom een wandelstok had geslingerd. Mensen, die de buurt niet kenden, en de man zagen, maakten goedkope grapjes: 'Zijn been slingert zich om de stok

als een gordel van smaragd.' Maar iedereen, die in de buurt woonde, wist, dat dezelfde bedelaar vrijwillig de zorg op zich had genomen voor zijn zuster, weduwe met een nest jonge kinderen. Dat hij niet anders kon dan bedelen, omdat de maatschappij hem eenvoudig geen kans bood voor een andere wijze van broodwinning, verweet niemand hem. Ik heb vaak met hem gesproken. Hij kreeg voldoende giften om dat grote gezin in leven te houden. De andere bedelaars misgunden hem een extra-aalmoes niet. Dit stuk van mijn verhaal klinkt misschien sentimenteel. Kan best wezen, maar als ik aan de oude buurt terugdenk, en ik zoek naar types, die een aspect van het leven daar kunnen symboliseren, dan denk ik aan die arme rechtschapen drommel met zijn vergroeide been, geslingerd om een wandelstok.

Dat Amsterdam van voor de eerste wereldoorlog leeft nu slechts voort in de buurt-literatuur. Jan Mens, Siegfried van Praag, de brave en dappere Maurits Dekker en anderen hebben dat brok leven vastgelegd. In de literatuur van vele landen is het verlangen naar de wereld-van-de-buurt terug te vinden. Als ik woel in de zee, waarin de herinneringen aan het Amsterdam van mijn jonge jaren stilaan zijn weggezakt, werkt zich af en toe een stuk verleden als een vulkanisch eiland uit de golven omhoog naar de zichtbare wereld. Het leven begint met huilen, het gaat verder met maagvullen en het eindigt weer met huilen. De buurt was met ontelbare kinderen bevolkt. Maar sommige ouders hadden bij geruchte iets gehoord van middelen om het aantal geboorten te beperken. Mijn vader en moeder waren reeds heel vroeg lid van de Neo-Malthusiaanse bond; ik

weet dat, omdat ik eens een handleiding van die organisatie in de linnenkast heb gevonden. Het leerzame boekwerk heb ik, samen met mijn vriendjes, vlijtig bestudeerd. Toen ik wat ouder was, hield niemand voor mij geheim, dat mijn moeder bij de buurvrouwen naarstig propaganda voor de bond van Aletta Jacobs maakte. Naar haar gevoel sprak het vanzelf, dat iemand, die op Henri Polak stemde, niet als een fatalist tegenover de uitbreiding van zijn gezin bleef staan. Geboortebepierking was óók een stukje van de revolutie. Mijn moeder en de vroedvrouw, mevrouw Bobbe of Bierschenk (ze werd willekeurig bij haar mansnaam of bij haar meisjesnaam genoemd) waren vriendinnen. Slechts zelden kwam in de buurt bij een bevalling de dokter te pas. Arme mensen voelden zich veilig en tevreden in de zorgen van de vroedvrouw. Maar vroedvrouw Bierschenk was eveneens een ijverig aanhangster van Aletta Jacobs. Dwars tegen haar eigen belang in. Als ze weer een vrouwtje had verlost, kwam ze later vertrouwelijk babbelen.

‘Goeie mens, dat kan toch niet zo doorgaan. Je hebt er nou al zeven, en je hele woning bestaat maar uit één kamer, een keuken en een plee op het portaal voor de hele verdieping.’

‘Maar wat moet ik dan?’

Als de vroedvrouw dan het grote geheim had ontsluitend, kreeg ze meestal te horen, dat de technische aspecten van de nieuwe uitvinding voor zo’n arm vrouwtje veel te ingewikkeld waren. Maar dáár was een mouw aan te passen.

Op vrijdagmiddag wandelde de vroedvrouw door de buurt, met haar karabies. Ze ging nu niet uit om te verlossen,

maar om te bevrijden. De straatventers, de kaaiwerkers, de slovers in fabrieken waren door de week te moe, en hun afgesappelde vrouwtjes... 'Laat me met rust, m'n hoofd stáát er niet naar.' Met de rust van vrijdagavond en de kans op lekker-lang uitslapen in de ochtend van de heilige sab-bath in het vooruitzicht, moest de vroedvrouw langs ko-men met de techniek in de karabies.

Voor niemand was het doel van haar vrijdagse tocht door de buurt een geheim. Niemand lachte of maakte flauwe grapjes. Ook niet de kinderen van wie de meesten, zeker als ze een jaar of twaalf of ouder waren, precies wisten wat er aan de hand was. In haar eentje was de vroedvrouw een voorloopster van de nieuwe tijd, ze kondigde het tijdperk van de emancipatie van de vrouw aan. Dat niemand er ooit aan heeft gedacht voor haar een monument testichten! Als ik op grond van mijn herinnering zeg, dat het overgro-te deel van de mensen in de buurt rechtschapen was, dan reken ik er de dronkaards bij. Ik heb drankzucht nooit als een ondeugd kunnen beschouwen, waarvoor de drinker persoonlijk verantwoordelijk kan worden gesteld. Ik geloof ook niet in tractaatjes, waarin zatladders bekeerd worden. Ik heb in het Amsterdam van mijn jonge jaren veel open-bare dronkenschap gezien. Dronken mensen op straat - je ziet ze tegenwoordig niet meer. En toch weet ik niet of er vroeger meer werd gedronken dan tegenwoordig; soms geloof ik, dat in onze dagen meer mensen dan vroeger drinken, en ze drinken ook meer. Uit de zee, waar mijn herinneringen waren weggezonden, duikt nu een gezicht omhoog. Schele Ko. Toen we nog in de Markensteeg woon-den, hokte het gezin van Ko éénhoog. Ko was een stand-

werker, die met een gebarsten trompet op de zondagsmarkt de klanten bij elkander tetterde en dan met een door alcohol gekraakte stem zijn handelswaar aanprees. Hij was een goede verkoper, en meestal verdiende hij een grof stuk geld. Hij was zwaar tuberculeus, leefde nog slechts op één long. Elke cent die hij verdiende, zette hij om in de ordinairste jenever. De kasteleins in de buurt wilden hem niet meer tappen. Hij was een brute woesteling als het jeneverchagrijn hem te pakken had. Ergens ver weg in een andere buurt van de stad, hees hij zich vol. Elke avond werd hij laveloos op een handkar thuis gebracht. Dan kwam zijn oudste zoon, een stevige knaap van bijna twee meter lengte, naar beneden. Hij slingerde zijn vader met een zwaai over zijn ene schouder en sjouwde hem naar éénhoog. In de woning kon geen blind paard schade doen. Ko lag op de blote grond zijn roes uit te slapen. Zijn oudste zat er bij. Die hield de wacht. Want tegen de tijd, dat de bewusteloosheid eindigde, ontwaakte Ko, de driftkop. Dan sloeg hij het weinige meubilair kort en klein. Als Bietje, zijn vrouw in huis was, dreigde moord en doodslag. De zoon zat er bij om zijn moeder te beschermen. Als Ko zijn razernij niet kwijt kon en als zelfs een stevig pak slaag van zijn zoon hem niet kalmeerde, werd hij buiten op het portaal gezet. Boosaardig kleepte hij zich daar spiernaakt uit; dan moesten ze hem weer binnen laten. En als ze hem zelfs dan de toegang weigerden, liep hij poedelnak de straat op. Met zijn broze gezondheid en zijn ene long was hij een verschrikkelijke tiran.

Toch kan ik me niet herinneren ooit te hebben gehoord, dat de mensen van Ko schande spraken. Ze hadden even-

Joden Houdduinen gezien van het Markenplein af.

Op het witkalk beschreven bord boven de visstal staat: Mooie Heilbot, per pond 50. Op het andere staat: Snoek 40.

Op de muur staat geschilderd: Visch in alle soorten. Gezouten, gerookten & gedroogden vischwaren. In 't groot en in 't klein. Het goedkoopste adres is in deze straat.
Dit laatste zinnetje wil heel wat zeggen: het is de Vissteeg of te wel Houtkopersdwarstraat.

goed medelijden met hem als met zijn gezin. Zeiden ze:

‘De drank heeft hem te pakken. Dat er voor zulke mensen geen gestichten bestaan.’

Zei een ander:

‘Pas als hij het lirium heeft, kan de dokter hem naar een gesticht krijgen.’

De mensen in de oude buurt waren geen drinkers. Ze lieten liever tien borrels staan dan dat ze één pekel-augurk misten. Toch was het aantal gevallen van dronkaards, die even ziek waren als Schele Ko, talrijk. Elke avond zag je stumpers, die op een handkar of een kruiwagen thuisbezorgd werden.

Ik beschrijf slechts het leven, zoals het bij ons in de buurt was. Een goede vriend heeft mij wel eens gevraagd: waarom schrijf je ook niet eens een boek over het joodse leven in de Sarphatistraat en in de Middenlaan? Daar weet ik niets van en het is helaas nu te laat om het van binnenuit te bestuderen. Het zal wel een verschil zijn geweest als tussen de dag en de nacht. Vermoedelijk werd in de rijke buurten royaler gegeten dan bij ons in de straat.

Het eten, waarmee de mensen in de buurt zich in leven hielden, was zeer eenvoudig. Alleen op feestelijke dagen besteedden ze het spaarpotje, dat juist voor die bijzondere gelegenheid was gefokt, aan wat buitengewone gerechten. Voor het overige, ze ontbeten met geboterd brood (later, toen die was uitgevonden, smeerden ze met kunstboter uit de ton) en als het kon lijden, kregen de kinderen er een laagje suiker op gestrooid. Chocoladestrooisel of hagelslag kwam veel later in zwang, en was nog lange tijd een luxe. Als ik om twaalf uur uit school kwam, liep ik langs de ha-

ringkar; daarvoor had moeder me twee centen meegegeven. Eén zoute haring in dunne mootjes gesneden en mét de kop. In ons gezin van zes personen (drie volwassenen en drie kinderen) werd die haring eerlijk verdeeld. Ongelooflijk hoeveel boterhammen je met de flentertjes van één zoute haring kunt beleggen. Grootmoeder bezat een onvervreemdbaar prerogatief: de kop, het kopsmootje en het rugvinnetje waren voor haar, ze beweerde, dat dit de lekkerste delen van de haring zijn, de rest lustte ze niet. Ik dien erbij te vertellen, dat de buik en hom of kuit van de haring ook werd gegeten. Grootmoeders specialiteit was:

‘Duitse koffie’. Een brouwsel met een veeg cichorei, kaneel, kandijklontjes, een snuifje zout, een heel klein beetje koffie en aangengelgd met melk, die in de ketel werd meegekookt. Koffie werd namelijk nooit gezet, maar gewoon gekookt. Er werd altijd gekibbeld omdat de gaatjes van het zeeffe niet fijn genoeg zouden zijn: daardoor kregen de laatste kopjes uit de ketel een kwak gronderige modder mee... maar wat wil je, gronderige koffie is ook koffie en arme mensen koken met koud water.

Als er ’s middags na vieren een kopje thee of koffie werd gedronken, was het meestal een droge receptie; een koekje kwam er niet aan te pas. Dat werd bewaard tot ’s avonds. Het warme avondeten volgde een rooster, dat voor alle eeuwigheid was vastgesteld. Maandag: aardappelen en een of andere groente, dinsdag: gepelde garstsoep met prei erin, aardappelen en groente, woensdag: pannenkoeken, donderdag: vis (we waren bevoorrecht, want tante Bloemie dreef een viszaak en stuurde haar moeder elke week trouw ge-

noeg vis voor ons hele gezin) en vrijdag: de sabbathpot, die meestal tot zondag kon worden uitgesmeerd... 'wegens groot succes geprolongeed' smaalde grootmoeder. Grootmoeder was een lekkerbek. Haar dochter Bloemie kon wat haar betrof de lekkerste vis houden, *zij* gaf aan een forse heilbotkop verre de voorkeur. En nog liever at ze de gekookte ogen van schelvissen, maar het moesten wel schelvissen van prima kwaliteit zijn, anders lustte ze de ogen niet. Het vlees, dat bij ons op tafel kwam, was zuinigjes-aan, meestal was het kopvlees, dat bestaat uit de geschildre wangen van koeien. Het is vlees van de minste kwaliteit, zacht en blubberig. Er werd ook kop-worst van gemaakt; die is ongenietbaar. Na het eten werd een kopje thee geschonken met voor ieder één droog koekje, zo eentje, dat ze tegenwoordig Maria noemen. Op vrijdagavond werd op dat koekje een musketflik gelegd. Soms waren er op die avond pinda's als extraatje. Eieren, ofschoon goedkoop, aten we betrekkelijk weinig. Af en toe, tegen de Paastijd, was de hoofdmaaltijd: hete gekookte aardappelen, daarover een rauw ei en een kluit rauwe boter en dat door mekaar husselen. Het is nog steeds mijn lievelingsgerecht, maar je komt er zo van áán. Alles bij elkaar was de voeding vrij eentonig. En wat deden we in de vrije tijd?

Als ik ga schrijven over het deel van ons bestaan, dat ze tegenwoordig het culturele leven noemen, moet ik beginnen te zeggen, dat ons gezin geen maatstaf was voor de wijze waarop de meeste mensen in de buurt hun vrije tijd besteedden. Doordat mijn vader lid was van de Diamantbewerkersbond, hadden we de beschikking over de boeken van de bondsbibliotheek, een keurcollectie, die helaas ver-

loren is gegaan. Bij ons thuis lazen we onze ogen stuk. Rijp en groen alles door elkaar. Toen ik een jaar of twaalf was, heb ik de Divina Commedia gelezen, in de vertaling van Rensburg. Ik begreep er geen lor van, maar ik ken er nu nog citaten van uit mijn hoofd. De historische aantekeningen van Rensburg trokken mijn levendigste belangstelling, want ik heb altijd een zwak gehad voor geschiedenis. We lazen niet alleen alles, maar we discussieerden ook over alles, we verguisden schrijvers en anderen hemelden we op. Moeder had een bijzonder zwak voor Cora Westland en Vader vond het rotboeken. Vader kende 'Levensgang van Querido' als de binnenkant van zijn broekzak, geen wonder, want het slijpersmilieu was immers zijn eigen omgeving. De kinderen vochten om elk boek, dat in huis kwam. Alleen grootmoeder zat er smalend bij. Ze kon lezen noch schrijven. Maar ze troostte zich:

'Ik mag dan niet kunnen lezen of schrijven, daar staat tegenover dat *ik* bij mijn volle verstand ben.'

We gingen weinig uit, maar een nieuw stuk van Heijermans verzuimden we nooit. Soms, als het kon lijden, trokken we naar Flora in de Amstelstraat, zelden naar de opera. De mensen in de buurt daarentegen waren aan de opera verslaafd. Centjes en halfjes legden ze opzij om eens in de zoveel tijd naar de opera te kunnen gaan. Veel mensen gingen op vrijdagavond naar de synagoge, niet alleen omdat ze zo vroom waren, maar alleen en uitsluitend om een beroemde voorzanger te horen. Er waren jongens in de buurt, die voor gazzan studeerden, de mensen wisten wanneer zo eentje thuis repeteerde, dan stond op straat een dichte drom om naar de zang te luisteren. Iedereen had

een critisch oordeel, en al die oordelen verschilden, dát spreekt vanzelf.

Vooral in de avonduren bloeide het familieleven. De mensen uit de buurt gingen graag en veel bij elkander op visite voor een partijtje kienen of een kaartspelletje, of zo maar op bezoek voor de gezelligheid. Op de avonden van de heilige feestdagen of op oudejaarsavond zei in elk gezin de vader:

‘Bij wie zullen we vanavond een inval doen?’

Dan werden de voor- en nadelen van een visite bij de vele familieleden ernstig overwogen. De een was te zuinig, de ander kon bij het kienen niet tegen zijn verlies, weer een ander had een hekel aan laat opblijven, die keek de gasten de deur uit. Als tenslotte het doel van de expeditie was vastgesteld, trokken vader, moeder, en de kinderen er op uit. Op zo’n avond waren tegen acht uur altijd veel mensen op straat.

‘Die gaan allemaal net zo als wij een inval doen.’

Een enkele keer kwamen ze voor een dichte deur. Dat was niet zo erg, de joden zijn over de gehele wereld verspreid en toch wonen ze altijd bij elkaar.

Vijftig jaar geleden was het leven, vergeleken met tegenwoordig, in het geheel niet ingewikkeld - alleen destijds beseften de mensen dat niet. Ze torsten hun eigen loodzware problemen. Voor of tegen algemeen kiesrecht? Valt de maatschappij inderdaad in elkaar als er gemeentelijke washuizen komen? Waarom is staatspensioen onzedelijk? Nederland lag toen nog aan een binnenkreek van het wereldgebeuren. Belangstelling voor wat er buiten onze grenzen gebeurde, bezaten slechts een stuk of wat adellijke

mandarijnen in Den Haag. Maar in de joodse buurt waar ik ben opgegroeid, wisten de arme slokkers precies hoe het leven van de sigarenmakers in Londen verliep: familieleden werkten er en die schreven naar huis. Ze waren nauwkeurig op de hoogte van de lompenhandel in Parijs en in Antwerpen. Bovendien lazen ze in de krant - hun krant - dat de arbeiders in België voor het algemeen kiesrecht hadden gestaakt. De ingewijden van 'de' politieke partij waren met de meningsverschillen tussen de Duitse socialisten beter op de hoogte dan de 'Genossen' zelf. De Duitse socialisten hadden eeuwig ruzie, maar ze waren altijd eendrachtig in de kunst om hun heibel tot een internationale affaire op te blazen.

Groot en zwaar en dreigend was echter het probleem van de werkloosheid. Het klinkt tegenwoordig een beetje dik, wanneer je schrijft: het *spook* van de werkloosheid. Spook? Wat wil je? Er is Overbrugging en Sociale Dit en Maatschappelijk Dat. Maar in de jaren van mijn jeugd was de gedwongen ledigheid wél een spook. Voor de volwassenen én voor de kinderen. De kinderen in de buurt speelden vaders en moeders - dat doen kleuters overal in de wereld. Maar bij ons kwam er een bijzondere dimensie bij. Als in ons spel het kleine vader of moeder thuiskwam, zei het kleine vader of moeder met een zorgelijk gezicht:

'En hoe was 't vandaag op 't fabriek?'

'Stil, ze zeggen, dat we gauw af hebben.'

Af hebben betekende: op staande voet ontslagen worden wegens gebrek aan werk. De diamantindustrie was een uiterst gevoelig beroep, bij elk ritseltje in de conjunctuur stonden de molens stil.

‘Wat ga je doen, als je gedaan gekregen hebt?’ vroeg dan het moedertje.

‘Ik denk, dat ik een kar sinaasappelen neem.’

De kinderen kenden de naam en de functie van de lommerdabaas beter dan de graven van het Hollandse en Beierse huis. Soms speelden ze ‘pandjes wegbrengen’, dat wil zeggen: kledingstukken naar de bank van lening brengen. De meeste gezinnen bezaten niets dan wat er in de linnenkast lag en dat was niet veel: wat beddegoed en ondergoed, afgelopen! Een broek en een kielkje voor vader om naar zijn werk te gaan. En soms een kostuum, wat een weelde! De moeders waren oud als ze dertig jaar waren, en ze kleedden zich dan ook als oude vrouwen.

In zekere zin waren de diamantbewerkers bevoorrecht boven de andere buurtgenoten. Het mocht dan zijn, dat bij het geringste zuchtje de industrie plát lag, de mensen van Henri Polak hadden geleerd voor zichzelf te zorgen, zo goed en zo kwaad als het ging. Ze offerden van hun weekloon bedragen, die naar verhouding in die dagen ongehoord hoog waren, contributie voor werklozenverzekering, voor de weerstandskas en voor wat niet al. Velen waren lid van ‘Helpt Elkander’, een vereniging die bij ziekte en dood bijsprong. Bovendien waren ze lid van min-of-meer godsdienstige colleges, die bij dood, huwelijk, geboorte of kerkelijke meerderjarigheid met geld en goede gaven bijsprong. Het schimmetje zekerheid, dat de diamantbewerkers bezaten, hadden ze zelf uit hun eigen armoedje bij elkander gespaard, want in het sociale leven wordt slechts zelden iets cadeau gedaan. Maar de anderen in de buurt, de duizenden ongeschoolde arbeiders, de venters en negocian-

ten, de kleine neringdoenden en de nog kleinere zelfstandigen - zij stonden naakt en onbeschermd in een maatschappij, die een wildernis gelijk was. Wat deden onbeschutten, als er, voor de zoveelste maal, crisis en werkloosheid als een pestepidemie door het land en de buurt trok? Honger lijdten. Zwarte honger lijdten. Eerst gaven de winkeliers nog op de pof, maar als de crisis lang duurde (en meestal duurde hij lang), dan begon zo'n klein baasje ook knijp te zitten. Enkele winkeliers in de buurt heetten schatrijk te zijn, ik weet niet of hun kapitalen op waarheid of op fantasie berustten. Zij waren in elk geval, zolang als ze konden volhouden, de weldoeners van de buurt. Doordat het leven vergelijkenderwijs zo weinig gecompliceerd was, stonden klanten en winkeliers elkander bij in nood en dood, in hou en trouw. De enige werkelijke sociale zekerheid, die deze mensen bezaten, was: de buurt. Ik vermoed, dat het in de andere volksbuurten van Amsterdam niet anders was. Bij ons kon je in slechte tijden vaak horen: 'In de jodenhoek is nog nooit iemand echt van honger omgekomen. Daar zorgen we zelf wel voor.'

Het bestaan van de meeste kleine winkeliertjes en zelfstandigen was nauwelijks beter dan dat van de armste ongeschoolde. De hokkebaas verkocht heet water en kachelhoutjes, hij maakte zelf vuurmakers van houtspaanders en lijm, hij handelde in dove kooltjes voor de stoofjes en testjes, en verder leverde hij zakjes met nootjeskolen. Arme mensen stookten de potkacheltjes met gruis. De eerste klap van de werkloosheid voelde de hokkebaas. Dan kwam de slager. Je had slagers in soort en kwaliteit, precies als het vlees dat ze verkochten. Omdat ze onder streng rabbi-

naal toezicht stonden, konden ze niet knoeien. De klanten daalden ook onder rabbinaal toezicht, geleidelijk maar snel, de ladder der kwaliteiten af. Was er werk, dan aten ze ossevlees, niet veel, maar van redelijke kwaliteit. Moesten ze de broekriem aanhalen, dan aten ze één keer in de week: lapjes van gebakken ossehart. Nog verder omlaag, kwamen ze terecht bij de koppenslager. En dan hield het vleesmenu op. Als bij ons thuis vader weer eens áf had, kocht moeder op zondag een koeiemaag, die werd gestoofd en daar aten we de hele week van, behalve op donderdag, als er vis was van tante Bloemie.

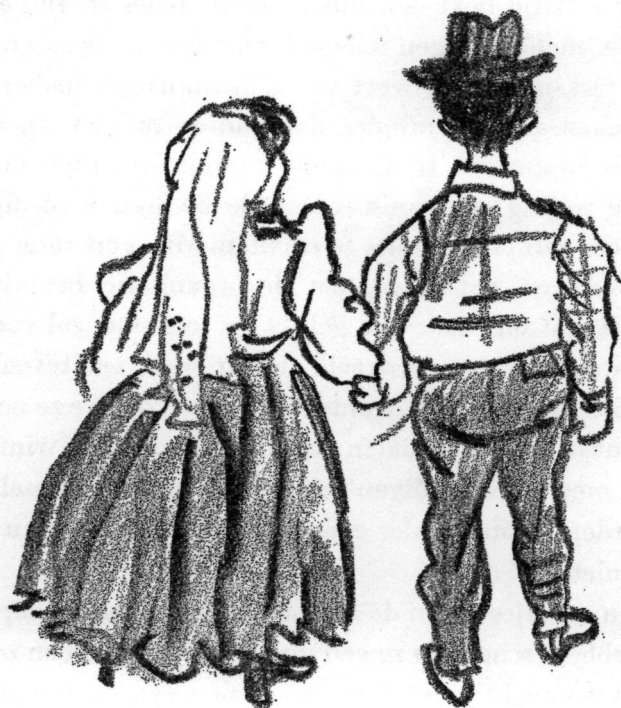
De kruidenier kon het ook best merken, wanneer bij zijn klantjes de lamp voorover hing. Maar de bank van lening had het druk. Als de mensen hun laatste hebben en houen naar de lommerd hadden gebracht en de crisis was nog steeds niet in de richting van de minste weerstand opgelost, stonden ze voor de volgende zorg: hoe betalen we de rente op de geleende som? Die hele rente was gemeenlijk een kwestie van kwartjes of dubbeltjes - maar zelfs kwartjes en dubbeltjes moet je eerst hebben om ze te kunnen uitgeven. Werd het pandbriefje niet vernieuwd (zoals dat heette), dan ging het pandje 'verstáán'; het werd door de lommerd publiekelijk geveild. Dat was een groot verdriet. In dagen van werkloosheid ontstond een nieuwe professie: handelaar in lommerdbriefjes. Op een onderpand werd nooit de volle waarde betaald; allicht niet, want de bank moest zich dekken voor risico. Als dus zo een handelaar van een arme man lommerdbriefjes tegen betaling van een paar kwartjes overnam, was een gezin weer voor een tijdje gered, en de handelaar vernieuwde het briefje. Was

hij een hals-afsnijder, dan loste hij het pandje af en verdiende dik geld. Maar meestal waren die scharrelaars in briefjes geen echte woekeraars. Integendeel. Ze zorgden, dat de rente trouw werd betaald. En als de oorspronkelijke eigenaar later het briefje (zijn eigen briefje!) kon en wilde terugkopen, was de handelaar graag bereid met een gulden winst genoeg te nemen.

Tegenwoordig is Amsterdam niet meer zoals vroeger een verzameling buurten, maar een gevangenis, die zich uitstrekt van Diemen tot aan Haarlem en van Amstelveen tot bij Ilpendam. Een nachtmerrieachtige honingraat. En in elk celletje hokt een mens-insekt. Ieder in zijn eigen celletje, met zijn eigen televisie, zijn eigen stereo en zijn eigen pick-up, en hij weet van zijn buurman in het celletje naast-an nog minder dan van de mensen op Mars of in de Krabnevel. In de jaren van mijn jeugd was de wereld te weinig georganiseerd en de mensen verdedigden zich door zelf organisaties te stichten. Mijn generatie is opgegroeid met het credo, dat de organisatie het veilige schip is, dat ons naar een gelukkige toekomst zal voeren. Tegenwoordig gaat de wereld gebukt onder een teveel aan organisaties, er zijn er zo ontstellend veel, dat we ze nog alleen maar met de initialen aanduiden om tijd te winnen - en de mensen verdedigen zich door hyper-individualisten te worden. Want zonder evenwicht kan het leven nu eenmaal niet gedijen.

In hun celletjes zitten de mensen en als ze gezelschap willen hebben, schenken ze een glas vol en daar kijken ze dan in, en waarachtig het is waar, ze zien een medemens, ze

zijn niet meer moederziel alleen. Dat is tegenwoordig Amsterdam. Het is een juweel van een stad. Het is een van de grote liefdes in mijn leven. Maar ik vind de stad tegenwoordig zo ver weg, zo eindeloos ver weg, vooral als ik aan de buurt van vroeger denk. Dan zegt de oude-mannetjes-filosoof: een goede buurt is beter dan een verre stad.

Amsterdam, je hebt een zoute smaak

Als, vóór de grote verwoesting, de (Joden)Breestraat Broadway was, dan mocht de Houtkopersdwarsstraat gerust Vis Avenue heten. De Mokumers, destijds nog niet zo bedreven in de Engelse taal, zeiden gewoon: Vissteeg. Nu in 1964 zijn aan één kant de huizen gerooid en aan de overkant zijn ze vervallen als het stoffige Pompei, maar eertijds was dit stukje straat van hoogstens veertig meter lengte een van de acht drukste straten van de hele wereld. Door de Vissteeg gingen per dag honderdduizend mensen of tweehonderdduizend, of een miljoen, wie kon ze tellen? Ze kwamen niet alleen uit de buurt tussen Waag en Weesperplein. De hele stad wist, dat je voor echte springlevende vis dáár moest wezen. Nederlanders zijn in onze tijd over het algemeen slechte viseters, en ze eten bovendien nog slechte vis. In IJmuiden echter weet de groothandel, dat ze in Amsterdam alleen maar de eerste kwaliteiten kwijt kan. Die traditie is eertijds in en door de Vissteeg gevestigd.

Dat is voltooid verleden tijd. Als ik tegenwoordig op de hoek van het straatje aarzel (het is nu leeg en eenzaam als een vergeten kerkhof), kost het me moeite me te herinneren, dat hier vroeger heel Amsterdam voorbijging. Waar is dat intense leven gebleven? Je staat een beetje verdwaasd te kijken in de richting van het oude Uilenburg, waar de wereld uit ruïnes bestaat en achter je ligt de Jodenbreestraat, nu troos-

teloos als een woestijn, alleen het huis van Quiros staat nog overeind als een vermolmde tand in het gebit van een grijsaard... en opeens stopt een bizarre auto vlak bij je. De chauffeur heeft het gezicht van een doodgraver in een Hitchcockfilm. Hij leunt uit het portier en roept:

'Instappen, meneer, dit is de tijd-auto, ik rij u terug naar de dagen van vroeger.'

En dit is dan de Vissteeg in de twintiger jaren, levend als een karper in het bassin van tante Bloemie.

De hele wereld ruikt naar zout. Het is vandaag donderdag. Dat is bij traditie de dag waarop in Amsterdam de joden vis eten. De niet-joden weten, dat op die dag de meiwes, de kenners, naar de steeg gaan en dat de handel alleen uit eerste kwaliteit bestaat; en dus gaan zij ook. Morgen is het vrijdag, waarop een ander kwart van de bevolking vis eet. Schelvis, die in de steeg op donderdag melkvers is, kan morgen in de Spaarndammerbuurt geen oudbakken vis van Petrus zijn. De viskooplieden in de steeg gaan elke ochtend voor dag en dauw op stap. Met een vis-auto, tenminste als zo'n nieuwerwets vehikel beschikbaar is, of anders met de eerste trein. De vissers zijn de avond tevoren binnengevallen, de lossers hebben de vangst aan wal gebracht en het beste van het beste eruit gehouden voor zichzelf, want dat is een privilege: de dertien lossers per trawler hebben onvervreemdbaar recht op een eigen zootje. Wie zeker wil zijn van eerste kwaliteit, probeert via een tussenpersoon het zootje van de lossers op te kopen: dat gaat vandaag naar de duurste restaurants in Amsterdam. Maar de vis, die op grote hopen aan de afslag is gekomen, is daarom niet van slechte kwaliteit. Het in- en diep-

vriezen van etenswaren is een onbekende wetenschap; dit zijn immers pas de twintiger jaren. De vis reist van IJmuiden naar de mensenmagen in manden, waarin blokjes ijs de holletjes en hoekjes hebben gevuld. Verse vis ('ze komen zo uit zee') verspreidt een prikkelende zoute geur van helder zeewater en wellustig vlees. Zo stelt een kabeljauw zich de hel voor. De schelvissen liggen op grote hopen, daarnaast verrijst de berg kabeljauwen, die Rabelais zich voor zijn gulzige reuzenkinderen heeft gedroomd. De heilbotten, groot en breed als vloermatten, zijn zó geëtaled, dat hun witte kanten het vroege daglicht weerspiegelen, de glanzingen van het vet schijnen transparant door de huid. De gemarmerde makrelen doen vreemd en onwezenlijk aan in de Hollandse atmosfeer, zij dragen met zich mee de glans van tropische zeeën, waar de golven blauw zijn en de lucht zo teder is als balsem. De botten en schollen leven nog, ze vechten een wanhopige doodsstrijd, hun iriserende oogjes puilen uit de kassen, de stomme martelaren betalen met hun stuiptrekkingen voor de specifieke smaak van de Amsterdammers, die geen gestripte schollen of botten *lusten*, want welke kenner eet er nou *vissenlijken*?

De soggerim, de handelaren uit de steeg, kopen met kennis en voorzichtigheid. Het is een ongeschreven wet, dat in de Vissteeg 's avonds nooit vis mag worden overgehouden. Elke avond moet het pakhuisje leeg zijn, en elke ochtend moet er verse vis op de stallen en kramen liggen. Liever tien vissen te weinig dan één teveel. Vishandelaren, die niet in de steeg hun negocie drijven, kopen veelal aan de De Ruyterkade in Amsterdam, waar de Urkers, van de Noordzee op weg naar huis, hun vangsten lossen. Die vis

is goed, jawel, maar kenners beweren, terecht of ten onrechte, dat zij aan de Urker vis kunnen proeven, dat die te dicht onder de wal is gevangen; goede stevige harde vis vang je alleen maar in het ijskoude water van het noorden. De venters met hun naar zout en zeewier geurende karren trekken de stad in met gullen, dat zijn kleine kabeljauwen, met haakjesbot en schelvis, die een enkele keer naar carbol ruikt, maar wat niet weet, dat niet deert, en met wijting, dat is meestal vis voor de kat. De visvrouwen met de brede jukken over de schouders gaan met zware tred naar hun wijk, aan de ene kant van het draaghout hangt zwaar van vocht en zout een emmer met hommetjes en vislevertjes, en aan de andere kant, nog loodzwaarder, een emmer met schelviskuitjes. De hom-en-kuit-vrouwen torsen behalve de dertig, veertig kilo handelswaar en het zware eiken juk, nog een vracht kleding mee. Hun klompen zijn breed en stevig, en over de zware keperse onderbroek dragen ze vier of vijf lagen rokken. Aan een draagriem hangt onder haar boezelaar een zware leren beurs, voor de lijzing, dat is de dag-ontvangst. Hartje-winter slaan ze een dikke wollen gebreide doek om de schouders, en dan dragen ze een gebreide muts met bandjes op het hoofd. Zo trotseren ze weer en wind en ook de kwajongens. Want, om welke reden dan ook, de hom-en-kuit-vrouwen zijn zonder mankeren het mikpunt van straatschenderij. Ze schijnen het kwaad uit te lokken. Als hun eentonige roep door de straten weerklinkt:

‘Ik heb wolwere kuit, nog een brekkie’,

..nemen de jongens eerst de zang over. Ze volgen de vrouw in een lange treiterende stoet. Wolwere kuit is

goedkope kuit, en een brekkie is een beetje. Maar al spoedig verdraaien de jongens de roep:

‘Een hommetje... een kuitje... een drol... een hommetje... een kuitje... een drol...’

Die spotroep wortelt in de verre historie van de buurt, en iedereen kent de geschiedenis. Mammele-joek, een hom-en-kuit-vrouwte uit een ver verleden, heeft zich een keer vergist. De wagen van de gemeente, die de lege faecaliën-emmers komt ophalen, stond voor de deur en Mammele was in gesprek. Ze is altijd in gesprek, en als haar tandeloze mond snatert, vergeet ze van achteren dat ze van voren leeft. Kort en goed, in haar lorum geeft ze de man van de Boldootwagen de twee emmers van haar juk, in plaats van die ene emmer van haar portaal. Ze merkt de vergissing pas als het te laat is. Omdat ze soebat en een arm weeskind-zonder-ouders is, mag ze zelf haar hommetjes en kuitjes uit de Boldootwagen weer bij elkaar zoeken. En dan begint ze: ‘Een hommetje... een kuitje... een drol, een beetje zju... een hommetje... een kuitje... een drol... een beetje zju...’

Mammele-joek is al jaren dood, maar ze leeft in de Vissteeg voort alleen en uitsluitend door dat ene incident.

De vishandel wordt reeds eeuwenlang in deze buurt bedreven. De zoute lucht hoort bij de huizen. Dat valt af te leiden uit de familienamen: Vischschoonmaker, Visraper, Visjager, Vis, Zeehandelaar, van der Bokke, Grom, Kuit, Korper, Zeelt, Schelvis, Waiszvis, Locher, Poons, Haringman. Trouwens uit oude kronieken* valt te leren, dat in

* AJN NAJE KORNAJK. De zeven provinciën. Bewerking L. Fuks, Uitgeverij Meulenhoff.

1740 de vishandel zo zeer in joodse handen was geconcentreerd, dat er door niet-joodse concurrenten rumoerige bezwaren werden gemaakt.

In de steeg wonen niet uitsluitend vishandelaren. Groentehandelaar Hendrik Jansen zit in zijn hal-achtige winkel en de muren zijn zó overbelast met blikken groenten, dat de klant de angst bekruipt, dat vandaag of morgen de hele blikvoorraad met een donderende klap naar beneden zal komen; er is trouwens al eens een dodelijk ongeluk gebeurd, toen een ponds blik op iemands hoofd terecht kwam. De zuinigheid van Hendrik Jansen is wijd en zijd in de buurt bekend, maar even fameus is zijn voorliefde voor paarden. Hendrik kan geen paard zien of hij wil het bezitten, in deze man moet de eigenaar van een beroemde renstal gereïncarneerd zijn. Komt een wagen met een paard door de steeg, dan ijlt Hendrik de voerman tegemoet.

‘Is dat paard te koop?’

‘Hangt er van af wat je er voor geeft.’

‘Zeg liever wat je er voor moet hebben.’

Als die twee dan lang genoeg dit spiegelgevecht hebben gevoerd, noemt de voerman eindelijk de koopsom. Hij kan zeggen wat hij wil, want Hendrik antwoordt altijd:

‘Nee, dat betaal ik niet. Dan zie ik er maar van af.’

De burens in de steeg, die hem beter kennen dan hij zichzelf kent, beweren, dat Hendrik nooit van plan is geweest enig paard te kopen. Hij speelt zo’n beetje met de gedachte: dit paard is van mij.

Zeggen ze: ‘Hij is net een vrouw voor de uitstalkast van de modiste. In gedachten past ze elke hoed op, maar kopen... ho maar.’

Maar hij zegt:

‘Men moet de tering naar de nering zetten, anders krijgt de nering de tering.’

Ze plagen de brave Hendrik Jansen een beetje. Als zijn lange gestalte zichtbaar wordt (nog nooit heeft iemand hem zonder sigaar gezien, men zegt, dat hij met een peuk tussen de lippen slaapt), vertellen ze geheimzinnig, dat Jacob van Bloemie of Davidje sinaasappelen of piepers bij hem heeft gepikt, er is geen woord van waar en dat weet Hendrik, maar evengoed wordt hij kwaad alsof ze hem voor miljoenen hebben be-ganneft.

Aan de huizenkant, waar Hendrik Jansen zijn nering drijft, staat in een donkere kelder bij manden vol vis Moossie Kanes en als ze in haar woning op de Breestraat niet te veel om handen heeft, komt Hitsie zijn vrouw in de zaak helpen. Hun dochter Stella heeft zich in het mooie hoofd gehaald, dat ze zo erg naar het toneel moet. Oi, wie heeft ooit zo’n rare melodie op een viool horen pompen? Mevrouw wil naar het toneel, gewoon Theo Mann-Bouwmeester. Maar wat de dochter wil, dát gebeurt ook. Ze is al een paar maal in de Tip Top bij Jopie Kronenberg opgetreden. Een succes, dat ze heeft gehad. De mensen hebben wel vijf minuten geklapt, en heus niet alleen omdat het meisje op het toneel een dochter van de buurt is. Nee, Stella Fontaine heeft geen vissenbloed, maar toneelbloed, van wie heeft ze het eigenlijk, van geslacht op geslacht is de familie Kanes in de handel geweest.

Boven de kelder is de kruidenierswinkel van meneer Leeuwarden. Hij is nogal bijziende, en zelfs de bril met vuurtoren-lenzen kan hem nauwelijks helpen, wanneer hij

met het ouderwetse ronde kaasmes een half ons jonge komijne afsnijdt. Als hij met zijn zwakke ogen boven op de kaas de klanten helpt, zou iemand zijn hele winkel kunnen leegstellen. Maar wie zal deze weldoener van vele arme mensen in de buurt te kort doen? De brutaalste pikkers staan gedwee voor de toonbank te darren, totdat hij zijn ogen uit de onmiddellijke omgeving van de homp vlooienskaas heeft verwijderd. Meest gevraagde en verkochte artikel in de winkel is een halve galle met natuurboter en een flinke homp meikaas ertussen. Prijs: vijf centen gelds.

Niet alleen Stella Kanes zet de steeg roem bij, die ver de grenzen van de buurt overschrijdt. Aan de overkant op de hoek is de fietsenzaak van Willy Kreveld, hij was vroeger wielrenner; hij praat over beroemde sprinters en stayers of het roggebroodjes zijn. Zijn dochter voelt zich tot de dans aangetrokken, en geloof maar dat Lolita Fernandes, de Spaanse danseres van *Vis Avenue*, het een eind zal kicken in deze wereld. Nog een beroemdheid wordt door de bewoners van de steeg elke dag met bewondering aangestaard: Roewie Kool, de zoon van Eli. Roewie is een poteling, een bokser. Roewie is kampioen van Nederland in een of ander gewicht, dat tussen zwaar en bantam inligt. De lichaamskracht van Roewie wordt mateloos overdreven, maar de mensen in de steeg hebben nu eenmaal een onstilbare behoefte aan sensatie. Als er geen sensatie is, maken ze er zelf eentje. In de steeg is een vechtpartij niet zo'n ongewone gebeurtenis. Maar Roewie Kool gaat zich met de ruzie bemoeien, en de kracht van zijn biceps is officieel erkend in het Nederlands record. Het straatje is op eens in heftige beroering. De nauwe ruimte tussen de

stallen en kramen aan weerszijden is altijd propvol met mensen, maar nu lijkt hun aantal vertienvoudigd. De vis-handelaren en hun vrouwen zijn van achter hun handelswaar naar voren gekomen. De mannen posteren zich met wijd-uitgespreide armen voor hun stalletjes, ze moeten de menigte afhouden, anders wordt de vis vertrapt. Hun vrouwen, breed-gerokt, en op de zware klompen, staan naast de mannen. Zo nodig zullen ook de vrouwen hun spieren en vuisten gebruiken, voorlopig echter beschermen ze de kostelijke negocie met een vestingwal van goedgerichte en zeer oorspronkelijke vervloekingen. Een-, twee- en driehoog hangen mensen uit de vensters, hun armen rusten op de brede kozijnen, ze kennen slechts één angst: Roewie zal toch god-behoede-en-beware zichzelf in bedwang kunnen houden, anders vallen er lijken. Ze gillen:

‘Roewie, bij je moeders gezond, *niet met je vuist, niet met je vuist.*’

Buiten de ring heeft Roewie, die een gesjiwes, een engel, is, nog nooit iemand knock-out geslagen. Hij wil het niet, al zou hij er de kans toe krijgen. Van het bureau Meyerplein komen een paar koperen helmen aandrentelen. De dienders maken zich niet zenuwachtig; ze kennen de steeg alsof ze de bewoners zelf gemaakt hebben, alleen dan waren het niet zulke opgewonden standjes geworden. Ze slaan niet, ze laten de platte sabel in de schede. Ze manen slechts:

‘Uit elkaar... uit elkaar.’

Dan roept een visvrouw:

‘Uit elkaar? Dat is ook een vloek.’

Iedereen lacht, de ruzie is vergeten, de handel gaat verder. Ofschoon de Houtkopersdwarstraat de indruk maakt, dat er alleen en uitsluitend vis wordt verhandeld, ontdekt de aandachtige toeschouwer zij het niet zonder enige moeite, dat er achter de breeduit tentoongestelde manden en kisten met zeegedierte gewone winkels schuil gaan. De kruidenwinkel van Betje en Suze Blok is - de beeldspraak voegt zich niet naar het onderwerp - rustig en welriekend als een kloostertuin. Buiten geurt de zilte vis ten hemel, maar binnen bij de zusjes ruikt het naar saffraan en foelie, naar laurier, vooral naar veel laurier, naar jeneverbessen, naar inlegkruiden en een mengsel van alles wat, dat vleeskruiden heet. Saffraan en foelie worden altijd bij elkaar verkocht. De klantjes bestellen ook:

‘Geef mij voor vier duiten saffrane-foelie.’

Ze zouden verbaasd opkijken, als de gemalen meeldraden van crocussen los van de gemalen foelie werden verkocht. Betje en Suze drijven een drukke nering. Jacob Hooy achter de Waag is wijd en zijd om zijn kruiden beroemd, maar de Vissteeg is dichterbij de hand. De zusjes hebben ’t druk. Saffrane-foelie moet een verstandige huisvrouw nooit in voorraad houden. Dan gaat het aroma er af. En hoe kan één vrouwtje in de buurt op vrijdagavond kippensoep-zoals-het-hoort maken, als er niet een snuifje saffrane-foelie van de zusjes in gaat met een klein bewijsje gehakte peterselie? Dan pas krijgen kip en vermicelli de edele smaak van kosjere godenspijs.

Dit is dan de Vissteeg, zoals zij eenmaal was; en dat komt nooit weerom. Men kan het straatje beschrijven door de

bewoners en de neringdoenden stuk voor stuk op te sommen met hun eigenaardigheden. Punctueel en precies als een oud schilderij. Maar nooit zou zo'n schilderij volledig zijn, als de klanten, zelf figuren van het eerste plan, niet behoorlijk uit de verf kwamen.

In die jaren zijn vrijwel alle Amsterdammers deskundige kenners van zeevis. Die naar de Vissteeg gaan, vormen echter een topklasse van zeer grote omvang. Zij kennen de foefjes van de handige kooplui, maar nog beter kennen ze de middelen tot ontmaskering.

Schelvissen, rode ponen, leng en kabeljauw, in het algemeen elke soort rondvis, komt in die dagen nooit gestript aan de markt. Omdat de beesten op stal een indruk van gezondheid en moddervetheid moeten maken, beschikt de visvrouw over een listig blaaspijpje. Dat steekt ze, ongezien door haar klanten, in de aarsopening van de vis, en dan blaast ze netzolang totdat het beest rond is als een aankomende luchtballon. Maar er zijn klanten... die lopen langs de stallen met een stopnaald verscholen in hun hand, en als die smuigerds een vis keuren, prikken ze eerst in de aars van het beest. De diender zegt, dat de keuringsdienst het opblazen van vis streng verbiedt. Opblazen is niet hygiënisch. Maar met zulke nieuwerwetsigheden houdt de steeg zich niet op. Eenmaal verkocht wordt leng of kabeljauw ter plaatse geopend, wat er aan darm- en galsmeerlapperij in zit, wipt de koopman met een snelle beweging in de drek-emmer, maar de lever blijft aan de vis vast. Die ligt melkwit en fris over de opening in het vissenlichaam. Een mooie lever is het ponum, het gezicht, van de vis. De lever wordt nat gehouden; stel je voor dat hij verdroogt en van kleur

verandert. Pas als de vis zelf is verkocht, komt de lever vrij voor de verkoop. Er zijn vele liefhebbers voor een goede lever. Ze kunnen wel losse levers kopen, kilo's tegelijk zwemmen in een oude teil, maar de ware gourmet lust slechts lever, die hij zelf heeft zien lossnijden. Er dreutelen dus altijd een aantal mensen door de steeg, die op een verse lever uit zijn. Ze kunnen een uur of langer van stal naar stank en van winkel naar stinkel slenteren, altijd houden ze vis in het oog, waarin de begeerde lever zit, *hun* lever. Is de vis vrijwel verkocht, dan schieten ze als een albatros op de prooi neer.

‘Wat kost die lever?’

‘Hij is alleen te koop, als u die paar mootjes vis erbij neemt.’

‘Goed, wat kost me dat?’

‘Ik zal het mooi met u maken, omdat u een vaste klant bent.’

Maar er zijn meer treuzelenden, en ook zij lopen de steeg op en neer. In de winkel van de Goede specialiseert men zich in alles wat zout is. Zoutevis, die niet erg in trek is. Zoute lippen en kelen van kabeljauwen, de kopers voor dat armoedige spul komen van de Haarlemmerdijk of uit de Jordaan. Gesneden elft, haring en bokking. Behalve laagbijd-de-grondse vis verkoopt de Goede echter ook het edelste: gerookte zalm. Goudgele Rijnzalm in een speciale rokerij gekleurd en op smaak gebracht. Gerookte zalm noemt men in de steeg baker-eten; en ook die naam heeft een historische verklaring. Gerookte zalm is een luxe delicatessen, die veel door kraamvrouwen wordt genuttigd. Maar hoe gaat dat in een huishouding? Moeder ligt in kimpet en de

baker beredert de boel. Zo'n baker is meestal een bazig en altijd een verwend schepsel, ze verwent zichzelf. Als zij, de baker, zo'n trek heeft in gerookte zalm, dat het water haar langs de tanden loopt, gaat ze naar de kraamvrouw en zegt: 'Zou u geen trek hebben in een lekker plakje gerookte zalm?'

'Nou en of,' zegt de kraamvrouw.

En dan zegt de baker later tegen de kraamheer:

'Wat ik zeggen wou en liegen niet... uw vrouw, gezond zal ze blijven, had vanochtend zo'n verschrikkelijke trek in gerookte zalm, dat ik dacht: ik zal het toch eens tegen u zeggen als u thuis bent.'

Dan moet zo'n man zijn stand ophouden. Hij koopt een ons gerookte zalm bij de Goede. De kraamvrouw krijgt een paar plakjes, en de baker zorgt, dat ze zelf niks tekort komt. Gerookte zalm: baker-eten.

Maar alle zalm is geen Rijnzalm. De Goede verkoopt voor ongekende bedragen per week aan gezouten niet-gerookte zalm. Dat is vuurrode zalm, die in de buurt van de Oost-zee wordt gevangen. De Polen kuipen die zalmen in grote vaten, een kwak zout erop en dan gaan ze de wijde wereld in. Gezouten zalm is verhoudingsgewijs niet zo duur, en soms zeer smakelijk, maar je moet wel een kenner zijn om de goede stukken te kunnen bemachtigen. De Goede snijdt dunne vliesjes en aan de bovenkant van elk flentertje blijft een zilverig stukje huid met schubben zitten - dat weegt mee. Slechts op twee plaatsen bezit zo'n Oostzeezalm vlees, dat de moeite van het eten waard is. De wammen zijn mals en vettig. Die worden dan ook duur verkocht, en de geboren zalmeter laat die stukken niet in mootjes, maar in blokjes

snijden. Wamblokjes zijn verrukkelijk. De nek van zo'n Oostzeevis is echter ook vet, niet zo mals weliswaar als de wammen, maar toch veel weelderiger in de mond dan de rest van de vis. Bovendien, zo'n nekje kost niet veel extra. Er zijn dus altijd liefhebbers, die op een nekje loeren. Ze moeten geduld hebben. Als hongerige honden (maar zij hebben meer zelfbeheersing dan zo'n stom beest) staan ze voor de toonbank van de Goede. Urenlang. Net zo lang, totdat de nek aan de beurt is.

'Die nek heb ik besproken, al twee uur geleden.'

Maar dikwijls komt het voor, dat de Goede zegt:

'U hoeft echt niet op een nekje te wachten. Al mijn nekjes zijn verzegd, al drie dagen geleden. Tot aan overmorgen heb ik geen nekjes.'

Meer in trek nog dan de nekken zijn de koppen van de gezouten Oostzeezalmen, maar dat is wel een gerecht voor fijnproevers. Over de gehele wereld weten de genietters, dat de kop van de vis smakelijker is dan de vis zelf. Nou, en dan zullen ze het in de steeg niet weten! De kop van een heilbot bijvoorbeeld brengt er per pond meer op dan een pond heilbot; er zijn gezinnen waar 's avonds een grote terrine vol vis op tafel komt, dat is een heilbotkop van acht pond, en daar eten vader en moeder en een nest kinderen zich de buik aan vol; het is een eten, dat je nooit vergeet, wie in zijn jeugd heilbotkop at, kan, volwassen, 's nachts wakker worden met een verlangen naar een jong kopje. En zo is het nu ook met de koppen van gezouten Oostzeezalm. Je moet ook dit gerecht leren eten. Het is een schotel, die op de ochtend van de Sabbath het lekkerst smaakt. Waarom? Niemand heeft dit mysterie ooit kunnen door-

gronden. De zoute koppen worden gewoon te water gegooid in een wijde pan, en als ze gaar zijn, worden ze gloeiend heet zo uit hun eigen vocht gegeten, ze worden eigenlijk gezogen, want je kan het drill en kraakbeen moeilijk kauwen.

De steeg heeft nog een derde lekkernij in voorraad, maar wie daarvan wil meesmullen, moet wel tot de binnenste kring van de selecte groep der ingewijden behoren. Toen God de vissen schiep, heeft hij de anatomie van leng en kabeljauw op een vreemde manier georganiseerd. Behalve ingewand en lever herbergen die lange lijzen een soort kraakbeenachtige slokdarm-maag, bijna net zo lang als het beest zelf en dat kan soms twee meter zijn. Ingewijden noemen die lange stijve hemden poonsen. Waarom? Ook dat weet niemand meer; koeiemagen worden eveneens poonsen genoemd, maar dat kan een verbastering van pens zijn. Hoe het ook zij, de poons van een goede leng is zijn gewicht in zilver waard. De pijp moet eerst goed worden schoongemaakt en met lauw water nagebroeid. Dan gaan een stuk of wat van die toeters in de pan met zout water, totdat ze gaar zijn. Het gerecht zou de kenners aan inktvis doen denken, als die kwalachtige beesten in de steeg bekend waren, maar dit is de steeg anno de twintiger jaren en er bestaan nog slechts weinig Spaanse restaurantjes in de stad. Omdat de steeg een onweerstaanbare aantrekkingskracht uitoefent op iedereen die niet van plan is van de gehongre te sterven, staan overal tussen de karren en op de hoeken van Breestraat en Waterlooplein de vrouwen, die hun koopwaar uit een hengselmand leveren. In het najaar staan er Jordaanse moeders met zwarte vingers van het

pellen, die kersverse walnoten luidkeels aanprijzen. Er staan de vrouwen, die kastanjes te koop hebben, gekookte kastanjes, die in anijszaad en water op smaak zijn gebracht. De koopvrouwen met kersjtengen, zoals de kastanjes herten, hebben een karakteristieke roep, waarvan de woorden pas na jaren duidelijk worden. Het klinkt als:

‘Zebennemietanyzegekokkiene.’

Het verluidt, dat taalgeleerden deze toverformule behoorlijk ontleed en gereconstrueerd hebben en dat hun jarenlange studie de volgende zin heeft opgeleverd:

‘Ze zijn met anijszaad gekookt.’

Moossie Pieppie en Jutje staan met zuur, nieuwe augurken in de wijnazijn, oude augurken in de pekkel, uitjes in zoetzuur, rode kool in de azijn, limoenen in het zout, olijven, ach die olijven van Moossie Pieppie zijn groter dan ze zijn. Tegen vier uur in de middag begint de eindeloze stroom van duizenden klanten wat te verschrallen. Tegen vijven komen nieuwe mensen, de klantjes, die op koopjes uit zijn. Ze weten, in de steeg wordt geen vis tot de volgende dag bewaard. Deze late klanten worden met vrijmoedige spot begroet.

‘Daar komen de laatkomers.’

Er zijn echter duidelijker namen beschikbaar. Het zijn: afheibers, dat wil zeggen: restanten-jagers. Of: louwgeiweisen. Wat wil zeggen: mensen zonder trots, het zijn flapjannussen of zeer duidelijk: flapdrollen, kaksougiers.

Tegen die tijd komen ook de joden, die uit Rusland of Polen naar Amsterdam zijn afgezakt, op de vismarkt. Ze komen te laat, niet alleen, omdat ze bikkelharte kooplui zijn, die een handelaar het laatste halfje onder zijn nagels van-

daan weten te sjaggeren, maar ook omdat ze uitsluitend levende vis, en dan nog wel bij voorkeur levende karper mee naar de Mangestraat willen nemen. Voor zulke kieskeurige kopers is de vishal van tante Bloemie en Ome Markie het mooiste huis sinds de tempel van koning Salomo. Er mag dan in de Vissteeg geen elfenbeen en goud zijn gebruikt, het huis bezit iets, waarvan Salomo nog nooit heeft durven dromen: tante Bloemie heeft grote tanks laten inbouwen, waar de hele dag water doorheen stroomt, levend water, zoals de vromen is voorgeschreven, en in dat water spartelen levende karpers met goudglanzende ogen en zachte bekken, die open en dicht gaan, alsof de beesten een goede sigaar roken. De bassins zijn een wonder. De Amsterdammers staan in dichte rijen te kijken, maar in de ogen van de Polen en de Russen leeft de verwachting van een blijdschap, die zo intens is, dat het niemand zou verbazen, als al die zwartgejaste ernstige mannen-met-baarden elkander plotseling een hand gaven en in een kringetje om de karpers zouden gaan dansen: 'Waos wer sein wenn de Moishiach wer komme...'

Tegen zessen daalt rust in de Houtkopersdwarstraat. De laatste koopjes-jagers zijn huistoe. De raanmachers hebben hun drekemmers klaar gezet voor de gemeentereiniging, de haambrengers hebben hun laatste boodschap vis bij een dure klant gebracht. De mannetjes van de gemeente met hun blauwe kieltjes en leren petjes sjouwen de spuit en de slangen naar de aansluitkranen van het Vechtwater. Elke avond is het in de steeg grote schoonmaak, maar de goede God heeft de geur van het zout geschapen en die laat zich met al het water van de Vecht niet wegjagen. In hun op-

kamers zitten de kooplui aan tafel met hun gezinnen. Wat eten ze? Vis gekookt, vis in raapolie gebakken of vis gestoofd. In de steeg mag immers nooit vis van de vorige dag op de stallen liggen, dus eten de kooplui het surplus op. Maar, laat er geen misverstand ontstaan, ze eten niet met lange tanden. Ze zijn verzot op vis, en die voorkeur dragen ze over op hun kinderen en kleinkinderen tot in het zevende geslacht. Er zijn gezinnen, waar 's morgens, 's middags en 's avonds vis wordt gegeten.

Allicht dat er toch nog vis overblijft, die niet kon worden verkocht en, het is nauwelijks te geloven, zelfs voor hun eigen grage grote magen teveel was. Die vis gaat naar de visventers.

De venters in Amsterdam vormen een afzonderlijke volks-groep, want de gemeente heeft nog geen verbod uitgevaardigd om langs de straten met roepen en schreeuwen gerucht te maken. In alle volksbuurten staan op alle hoeken van alle straten en alle stegen venters. Met fruit, met groente, soms met prentenboekjes, een enkele keer met goedkope snuisterijen. En elke venter schreeuwt zijn stembanden rauw om de aandacht van de kopers te trekken. Elke venter heeft zijn eigen roep, zijn eigen vaak singuliere woordkeus, zijn eigen hoogst persoonlijke uitspraak, en in elk geval een zeer karakteristieke melodie, die vijftonig is en aan de synagoge herinnert. Het komt er verder weinig op aan of de venter overeenkomstig de waarheid zijn waren aanbeveelt en zonder jokken zijn prijzen uitkrijt. Komkommers zijn altijd groot als heipalen, de schil van sinaasappelen is zonder mankeren zo dun als een overjas. Er is een ventende vrouw, die nooit iets anders roept dan: 'Eén gul-

den, één tien... één gulden, één tien.' Wat kan het haar deren, dat de prijs van haar negocie hoger ligt, de hoofdzak is dat de mensen blijven staan, begrijpend glimlachen en kopen.

Het leger van venters trekt er elke ochtend op uit om de stad te veroveren en elke avond keert het terneergeslagen, maar nooit verslagen, naar de sloppen en stegen terug. De visventers vormen een aparte compagnie. Hun inkoop is even vermoeiend als de verkoop. Een groenteventer gaat 's morgens voor dag en dauw naar de markt in de Marnixstraat en koopt zijn waar voor de dag in. Fruitventers hebben meestal een grossier in de buurt, die hun van negocie voorziet. Ook de visventer kan het zich gemakkelijk maken, alles in het betrekkelijke dan, door steeds bij één en dezelfde grossier aan de De Ruyterkade zijn dagelijkse zootje te betrekken. Maar als hij een paar extra kwartjes per dag wil verdienen, probeert hij de avond te voren restanten vis in de steeg op te kopen. Een paar makreeltjes hier, een dozijn scholletjes daar, een stuk kabeljauw elders. De vishandel is een hard bedrijf, uitgeoefend door sentimentele grove mensen, die een arme drommel met aalmoezen overladen, maar die in het loven en bieden hard zijn als een stuk graniet. De venters vleien en soebatten, ze zijn kruiperig en onderdanig; de handelaren die een restantje hebben aan te bieden, zijn hooghartig, ze spotten en honen. Dat gevecht om een hap handel kan uren duren. Als de visventer 's avonds eindelijk thuis komt, loopt het al naar tienem. Ze zitten, schoenen uit en moede voeten op een stoel, lekker-lui uit te rusten. De volgende ochtend, als de duisternis nog op de straten ligt, gaan alle venters, ook de visven-

ters, er op uit. Inkopen. Voor geen enkele straatventer bestaat er eigenlijk een enigszins regelmatige indeling van de week in werkdagen en rustdagen. Op zaterdagavond zijn de avondmarkten in de Ten Catestraat en Dapperbuurt, op de Nieuwmarkt en elders in trek bij het kopend publiek, dat weinig reden heeft om in de schamel ingerichte huizen te blijven hokken. De venter, moe van het kruien en schreeuwen van de hele week, staat in het felle witte blikkerlicht van carbietfakkel bij zijn handelswaar. Zaterdagavond is geen venter voor twaalf uur thuis. En op zondag heel vroeg begint in de buurt tussen Waag en Weesperplein de zondagsmarkt. Dan staan in de omgeving van Breestraat en Oudeschans alle straten vol karren en stallen. Is tegen zondagmiddag de venter tegen drie uur thuis, dan valt de sappelaar met een gekneusd lichaam, een rauwe keel en loodzware voeten op zijn bed neer. Uitslapen, tot maandagmorgen in de vroegte.

De handel in plat- en rondvis zorgt voor het voedsel van de warme maaltijden - de handel in zoutevis daarentegen voorziet de maag van Amsterdam met beleg voor de boterham. Als de nieuwe haring in het land is, weten de Mokumers, dat ze beter een paar dagen kunnen wachten met het kopen van de Engelse bokking. Want bokking van gerookte nieuwe haring is de adel van de zoute vismarkt, de gewone zoute spekbokking, die uit de ton komt, behoort tot het gemeen. Een voornaam artikel van de zoute vishandel vormen de gedroogde scharren. In IJmuiden hangen de gepekeldde scharretjes bij duizenden aan trouwtjes te drogen in de zeewind. Maar de lekkerste schar is op zee gedroogd. Gedroogde scharren zijn hard en plankachtig, zo

op 't oog: hondenvoer. Maar de kenners weten de fijne nuances. Om een nooit opgehelderde reden wordt de beste kwaliteit 'Haarlemmer schar' genoemd, ofschoon er nog nooit een schar van het Spaarne is gekomen. Voor het overige kent het verkeer tussen verkoper en consument een volstrekt eigen jargon. Dat gaat zo:

'Zijn ze droog of zijk?'

'Trocken!'

'En hoe zijn de tietjes?'

'Als boter.'

'Noemt u dát boter?'

'U zult ze thuis moeten nadrogen.'

'Nadrogen? Zeker in dit regenweer.'

'Wat sta ik tegen u te praten. Proeft u liever een vinnetje. Wacht, ik zal het voor u afknippen.'

'Nou, wat heb ik je gezegd. Droog en brem-gezouten. Ik was al.'

Deze ietwat cryptische dialoog vereist enige toelichting. Gedroogde scharren zijn zeer hygroskopisch. Wie er verstand van heeft, kan 's morgens aan zijn scharretje voelen dat we het vandaag niet droog zullen houden. De tietjes zijn ook bij scharretjes de vlezigste gedeelten des lichaams. Pas als zo'n visje door en door droog is, kan het vlees inderdaad moddervet zijn. Scharretjes worden met een schaar gegeten. Eerst knipt de kenner de vinnen weg, daarna de strookjes vis langs de vinnen, vervolgens wipt hij al knippend kop en ingewand er uit, en daarna gaat de vis in repen. De smaak van gedroogde scharretjes? Er zijn mensen, die niet rustig kunnen slapen, als ze weten dat er scharretjes in huis zijn; midden in de nacht staan ze op, knippen

op de tast een visje gereed, en met de verrukkelijk-zoute nasmaak in de mond gaan ze weer naar bed, voor een gelukzalige slaap.

Terugleven in het verleden doet me denken aan onderwaterzwemmen. Ik heb met een glazen masker voor in de Caribische Zee gezwommen. Zo lang er lucht in het masker was, kon ik onder blijven, in die andere wereld. Je hebt alleen een vrije wil, wanneer je erin wilt springen, maar eruit komen - dat hangt van factoren buiten je wil af. In de lauwe blauwe diepten van de tropische zee onderga je de sensatie van degressie zo acuut, dat je denkt: 'Zo ben ik geboren en zó zou ik willen sterven.'

Een verwant gevoel wikkelt mij in donzen sluiers, wanneer ik terugdenk aan de wereld van mijn jeugd en aan de mensen, die deze wereld hebben bevolkt en die ik altijd bij mij zal hebben, zolang mijn hersens zullen dromen. In de eerste jaren na hun totale vernietiging en na de verwoesting van de krottige tempeltjes, waarin ze woonden - kon ik niet over hen schrijven zonder dat weemoed mijn hand vertraagde. Maar het leven ging verder. Het verdriet is er nog wel, maar de littekens zijn vergroeid. De weemoed is stiller geworden. Als ik een paar jaar geleden nog door de oude buurt dwaalde tussen de ruïnes en de vervallen krotten, was het alsof de deur van een grafkelder openging. Maar nu zijn de huizen weg. Zelfs de grafkelder is verdwenen. Nu parkeer ik mijn auto op de plaats waar ik ben geboren, wat is het verschil tussen deze parkeerplaats en alle andere parkeerterreinen? Is er dan van die wereld van vroeger niets over dan de zee der herinnering, waarin je duikt met een masker en een slok

lucht? Onder de golven van het heden is de wereld stil en glanzend, er glijden kleurige visjes voorbij, waar heb ik die eerder gezien?, maar als je ze wilt grijpen, zijn ze al buiten het bereik van je grove handen. Is er dan van die wereld van vroeger niets meer over dan de zee der herinnering?

Ik geloof, dat we in het geheugen van onze lichaamscellen meer meedragen dan we zelf weten. Dat weet ik, nu ik dit hoofdstukje over de Vissteeg heb geschreven. Ik ben ermee begonnen, zonder dat ik wist hoe het zou worden, zo maar van de hak op de tak pratend, en terwijl ik schreef, kreeg het een eigen leven. Het groeide onder mijn handen uit. Nu ik het nog eens heb overgelezen, geloof ik, dat ik iets heb willen vertellen, dat als een andere werkelijkheid onder dit verhaal verborgen ligt.

Dit: de sterkste herinnering aan de wereld van mijn jonge jaren is de geur van zout.

Ik geloof dat het aroma van zout karakteristiek is voor elke volwassen havenstad, die niet te ver van zee ligt, maar in de geur van Amsterdam mengde zich een element, dat geen naam heeft, maar door iedereen wordt herkend, die het in zijn jeugd proefde op zijn lippen. Het is een zoute smaak, enig in zijn soort, die verlangen oproept om te reizen en te trekken, om de hele wereld te zien, de witte stranden met de wuivende palmen en de blauwe zee, die in witte brekers op de rotsen in stukken slaat. Wie dát Amsterdam heeft geproefd, lijfelijk geproefd op het puntje van zijn tong, kent geen rust meer. Hij wil eruit. Ik geloof, dat ik nog nooit zo door-en-door Amsterdams ben geweest dan elke keer als ik de stad verliet op zoek naar de vluchtende horizon.

2

Twee mensen uit de buurt

Grafschrift voor een ziener

De Banaat is een grensprovincie in het zuiden van Hongarije. In de loop der tijden hebben vlaggen van vele landen uit de galmgaten der lage kerktorentjes gewaaid. De pachters en de boeren zijn eeuwen achtereen verkwanseld, getuchtigd en beroofd. Duizend jaar lang is er bloedig gevochten om het recht hen rechteloos te behandelen. Vreemde legers trokken hun voren van moord, verkrachting en verwoesting. Opstanden woelden de bevolking om als een akker in het voorjaar. Elke oorlog, elke vrede, elke dronkemansrel en elk feest eindigde met dezelfde kreet: 'Hep, hep, hep, rijg de jodenkindertjes aan de hooivork, God zal het u lonen.'

De joden in de Banaat zijn afstammelingen van de vluchtelingen, die in het begin der christelijke jaartelling uit het Heilige Land langs de kusten der Zwarte Zee eerst Noordwaarts en daarna Westwaarts trokken. Twee duizend jaar lang zijn ze de verliezers geweest. Een ondoorgrondelijk mysterie deed sommigen in leven blijven, die zich vermenigvuldigden, totdat opnieuw de gillende kreten van de pogrom door de kleine staedteles loeiden. In de Banaat ontvluchtte generatie na generatie de wrede wereld in tijdloze overpeinzingen. De joodse kinderen in de Banaat waren oude mannetjes nog voordat ze kerkelijk meerderjarig werden. Kinderen én volwassenen werden mystici, wie het

ongeziene allengs vertrouwder was dan de dagelijks waarneembare werkelijkheid. Elke familie telde profeten, die in hun eigen onstoffelijke wereld leefden. Iedereen gehoorzaamde elke ingeving.

Avrom en Vranja Nahum volgden zo'n mystieke aanzegging, toen ze hun staedtele verlieten en uittrokken naar onbekende verre landen. De grote stem had Avrom's naam geroepen: trek naar het Westen tot de plek waar het land ophoudt en de zee begint; daar zal U een zoon worden geboren. Vranja was toen reeds drie maanden zwanger. Avrom had in zijn eigen hoofd trouwens al eerder de gedachte beluisterd om te emigreren.

'Ga uit Uw land en uit Uw maagschap...' In Nederland vonden ze de plek waar het land eindigt en de zee begint. Niet dat ze op het strand gingen wonen, zo letterlijk kon de grote stem het niet bedoeld hebben. Ze streken neer op het stukje straat, dat langs het Waterlooplein loopt en dat ouderwetse mensen Houtgracht waren blijven noemen. Ze huurden een krottige één-kamer-woning met een klein keukentje, juist geschikt voor een huishouding van kinderloze dwergen. Maar de huur was laag. Meubelen bezaten ze nagenoeg niet. Trouwens waar hadden ze ruimte kunnen vinden voor meer dan één tafel en drie stoelen? Ze sliepen op de vloer in de huiskamer.

Vranja kreeg haar zoon in het ziekenhuis. Ze noemden hem Izak. Izak ben Avrom ben Izak. Izak Nahum. De eerste jaren sliep Izak in een zoveelste-hands-kinderbedje in het keukentje. Toen hij daarvoor te groot werd, sliep hij op de grond op een stromatras.

Avrom verdiende bij een slagerijtje zo erbarmelijk weinig,

dat hij zijn hele leven droomde van een bankbiljet van duizend gulden, dat hij eens, geleid door een wonderbaarlijke Voorzienigheid op straat zou vinden.

Hij worstelde altijd met de onhandelbare zinsbouw van het nederlands, meer moeite nog kostte het hem zijn gedachten in het gelid te zetten - wanneer hij echter hardop droomde van dat fabuleuze bankbiljet, overwon zijn fantasie alle hindernissen.

‘Op een dag... ik zal lopen... waar zal ik lopen?... op straat zal ik lopen en plotseling zal ik gaan... om de hoek ... want een stem zal me fluisteren in mijn oor: Avrom jij moet gaan om de hoek... ik ga en daar ligt een briefje van duizend op straat... ik zal niet omkijken... nee, ik zal me bukken om mijn veters vast te maken... en ik zal opnemen de duizend gulden, die ik heb laten vallen... en dan ga ik kopen... oj wat ga ik kopen? De hele wereld ga ik kopen en dan zal ik nog genoeg óver hebben om er van te leven.’

Zo’n alleenspraak begon in de ijle sfeer van dromerij, maar de laatste zin sprak hij uit met de kracht van een profetie. Als hij met veel moeite zijn woorden en gedachten had gedresseerd, schoof hij het ijzeren brilletje omhoog op het voorhoofd. Met een gelukkige glimlach droomde hij verder, een tevreden kind. Vranja daarentegen was een ontevreden volwassene. Ze kwam in haar leven altijd te kort. In haar woning ontbrak juist één kamer méér; aan haar huishoudgeld mankeerde altijd een paar guldens per week; haar karige meubeltjes... als ze er naar keek, voelde ze zich tekort gedaan. Amsterdam... het was een goede stad, dát wilde ze wel toegeven, maar de straten waren zo talrijk, en zo eindeloos lang, en de mensen, die er woonden kon ze zo

moeilijk begrijpen. Al woonde ze sinds jaren op de Houtgracht, Vranja leefde eigenlijk in de Banaat. Ze kende iedereen in Mokum Aleph, die uit die verre grensprovincie naar het Westen was komen afzakken. Bij hen voelde ze zich op haar gemak; de onder- en boventonen van hun wonderlijk mengelmoes van roemeens, hongaars en middelduits begreep ze. Bovendien waren die mensen vrijgevig. De mensen in de Banaat hadden in eeuwen van vervolging een ethische gedragslijn verworven: 'Alles wat men een landsman geeft - zal men zelf nooit tekort komen.' Van deze ethiek maakte Vranja op gepaste wijze misbruik. Tussen haar en de mensen uit de Banaat bestond een symbiose. Ze bedelde, weliswaar niet langs de publieke weg, maar wel zeer openlijk en in elk geval zeer energiek. Ze liep met punctuele regelmaat haar vaste klantjes af, die, even regelmatig, blij waren een werk van liefdadigheid te verrichten, dat immers welgevallig is in het oog van de Enige. Van haar benefactors duldde ze elke gril en elke flauwe grap. Haar stelregel was:

'Geld regeert de wereld.'

Ze maakte van deze opvatting geen geheim, ook niet wanneer ze met haar burens sprak. Al woonden op de Houtgracht straat-arme mensen, de buurvrouwen waren niet geneigd met Vranja's kijk op de betekenis van het geld in te stemmen, althans niet openlijk. Voor die burens was de eerste leefregel: men moet zijn stand op houden. Al vallen de muizen dood van de honger voor de broodtrommel, armoede is een strikt particuliere aangelegenheid.

Trouwens ook andere dingen hielden de burens angstvallig voor het oog van de wereld verborgen. Bijvoorbeeld als een

van hun kinderen aan bedwateren leed. Het onmogelijkste werd verzonnen om die schande binnen de vier muren te verbergen. Het natte beddegoed werd op vlierinkjes gedroogd, of desnoods op een donker platje tussen de achtergevels. Het vreemde van Vranja echter was, dat ze zonder enige terughoudendheid aan god-en-de-hele-wereld vertelde, dat haar Izak geen enkele ochtend droog wakker werd.

‘Iedereen mag het gerust weten. Izak pist nog elke nacht in bed, de grote lummel.’

Bij voorkeur gaf ze die familieschande aan de openbaarheid prijs, wanneer Izak er bij was. Soms protesteerde het kind zwakjes.

‘Jawel hoor, hij pist in bed. Slaan zal ik je niet, maar ik zal je wel overal voor spot en schand zetten. Leer je het wel af.’

Elke dag spreidde ze het met urinekringen getekende beddegoed uit op de vensterbank van het voorkamertje.

‘Zó... Kan de hele wereld de landkaart van de bedzijker zien.’

Izak was een tenger kereltje met zwaarmoedige donkere ogen; veel joodse kinderen in de Banaat werden met die ‘Judenkuck’ geboren. Hij was wat de mensen noemen: een stil kind. Beslist intelligent, maar op één punt scheen zijn verstand hem in de steek te laten. Gewone kinderen leren ongemerkt het verschil tussen de dagen. Tegen de tijd, dat ze jarig worden, tellen ze de uren; nog vier nachten slapen, nog drie nachten slapen enzovoorts. Zodra de verdeling van de tijd in dagen ter sprake kwam, scheen het echter alsof Izak’s gedachten voor een hoge muur stonden. Op allerlei wijze bleek, dat hij het begrip TIJD niet kon omvat-

ten. Hij kon de dagen niet afzonderlijk zien. Zoals sommige mensen kleurenblind zijn, was hij tijd-blind. Zei hij:

‘Alle dagen zijn hetzelfde.’

Vranja was te rusteloos om aan die tijd-blindheid enige aandacht te besteden, maar Avrom had geduld.

‘Izak-leeb, als je geslapen hebt, komt er een andere dag.’

Met zijn oudemannetjes-gezichtje keek Izak hem aan.

‘Dus als ik ’s middags ga slapen, komt er ook een andere dag.’

‘Nee, alleen als je ’s nachts slaapt.’

‘Dus slapen heeft er niets mee te maken.’

‘’s Avonds gaat de zon weg, dan wordt het donker... dat is nacht... en als het weer licht wordt is het een andere dag.’

‘Nee, het is dezelfde dag.’

Na een paar dagen diep peinzen dacht Avrom, dat hij een duidelijke verklaring had gevonden.

‘Kijk nou naar het plein, Izak-leeb. Dan zie je toch afzonderlijke stallen en karren.’

‘Ik zie maar één plein.’

Zolang deze bespiegelingen van een kind-met-een-oud-hoofd tot de huiskamer beperkt konden blijven, veroorzaakten ze weinig moeilijkheden. Maar ze werden lastiger toen meester Veldhuizen zijn leerlingetjes de diepe geheimen van de kalender trachtte te ontsluiëren.

Stak Izak zijn vingertje op.

‘Waarom maken ze geen kalender, waarop je alle dagen kunt zien... alle dagen, die er al zijn geweest, en alle dagen, die nog komen.’

‘Izak Nahum, voor zo’n kalender heb je een stuk papier nodig zo groot als heel Amsterdam.’

‘Nee, meester, het kan op een klein stukje papier.’

‘Nou, zo’n wonderkalender zou ik dan wel eens willen zien.’

Enkele dagen later bracht Izak een kaart mee naar school, zoals de mensen elkander ter gelegenheid van het joodse Nieuwe Jaar toezenden, en die in verbasterd hebreuws-nederlands ‘rassjessjone-kaarten’ worden genoemd. Het zijn meestentijds harmonika-achtige uittrekkaarten. Vier of vijf afzonderlijke taferelen, met een gemeenschappelijk motief, staan op ragfijn kant-achtig papier gedrukt. Het geheel wordt kunstig in elkaar gevouwen. Uitgetrokken geeft de kaart een primitief stereoscopisch effect, een dieptewerking, die niet op optisch bedrog is gebaseerd, erg romantisch. Op het eerste toneeltje, vlak vooraan naar de toeschouwer toe, zie je de mannetjes van het synagogale koor zitten. Ze kijken je aan, trouwens wat kunnen ze anders doen dan strak voor zich uit staren, want het zijn gedrukte mensjes. Op het tweede plan, vlak achter hen, zitten de bezoekers van de synagoge; die kijken over de rug van de koormannetjes ook strak voor zich uit. Daar weer achter, op plan nummertje drie staat de voorzanger op het almemmour... hij kijkt over de hoofden van bezoekers en koor recht voor zich uit. Op het vierde plan, een mooi diepte-effect, zitten de parnassijns in hun deftige banken en daarachter, op het diepste tafereel, wolkt een nevelachtig niets, waarop in hebreeuwse letter de Naam staat gedrukt, en uit die vaagheid steekt een ramshoren, de sjofar, die eens de doden ten leven zal wekken.

‘Kijk meester, dat is de kalender, die ik bedoel.’

Het was duidelijk, dat meester Veldhuizen niet onmiddellijk zijn bedoelingen kon vatten.

‘Kijk, die mannetjes vooraan... die van het koor, die leven in HUN wereld... ze kunnen maar één ding doen... voor zich uitkijken en dus denken ze, dat er maar één wereld bestaat, die van henzelf. Maar de mannetjes op het tweede plaatje zitten verder weg... zij zien hun eigen wereld EN die van de mannetjes voor hen... die mannetjes weten al meer. En de gazzan op het derde plaatje... die is heel geleerd, want hij kent drie werelden, eentje van zichzelf, en twee vóór hem. Alleen die wolk helemaal achter... die van de sjofar, die kan over alles heen zien, hij ziet alles tegelijktijd... en hij alleen kan dat, daarom noemen ze hem de Enige...’

Meester Veldhuizen was een broodnuchtere noord-hollander, geboren en getogen tussen vlakke weiden en lage kerktorens. Izak's oude mannetjes-overpeinzingen beroerden hem, zoals slootwater een eend. Maar omdat hij zich aan zijn prestige als alles-wetende onderwijzer verplicht gevoelde niet te laten merken, dat het water alleen de buitenkant van zijn veertjes bevochtigde, klopte hij Izak bemoedigend op de schouders.

‘Mooi bedacht, jongen, heel mooi. Maar... wat heeft dat verhaal van die mannetjes en hun werelden nu in vredesnaam te maken met een kalender?’

‘Nou,’ zei Izak ongeduldig, ‘dat is nogal duidelijk. Het is met de dagen net als met die plaatjes. Je moet alle dagen bij elkaar zien, net als de sjofar in de wolk doet.’

Meester Veldhuizen zei geestdriftig, dat hij nu pas begreep wat Izak bedoelde, maar het enige, dat werkelijk tot hem doordrong was de wens om eens met de ouders van dit zonderlinge manneke te praten.

Omdat meester Veldhuizen wist, dat de joodse jongentjes van zijn klas op woensdagmiddag in het godsdienstschooltje met kennis en godsvrucht werden doorkneed - stapte hij juist op die tijd naar het Waterlooplein. Vranja was thuis. Ze had voor meester Veldhuizen slechts weinig geduld, maar toen ze, na vele interrupties harerzijds, eindelijk het gehele verhaal van de kalender en de rassjesjonekaart had aangehoord, zei ze:

‘In de Banaat worden de kinderen geboren met oude koppen. Ik heb jongetjes van twaalf jaar aan de rebbe vragen horen stellen, waarop een geleerde niet had kunnen antwoorden, laat staan de rebbe.’

‘Voor Nederland is het wel abnormaal.’

‘Nou ik u toch spreek,’ zei Vranja, ‘hoe leert Izak?’

‘Middelmatig. Niet goed en niet slecht. Maar hij zit te veel in zich zelf te piekeren.’

‘Zou u denken, dat iemand geld zou willen geven om Izak te laten dóórleren?’

‘Valt nu nog moeilijk te zeggen. Het kind is pas een jaar of elf. Later misschien... maar dan zullen zijn cijfers moeten verbeteren.’

Toen Vranja teleurgesteld keek, haastte meester Veldhuizen zich er aan toe te voegen:

‘Maar een jongen met zoveel ernst... ik ben er zeker van dat die later zijn weg wel zal vinden. Als hij een positie krijgt, die bij hem past... kan hij het beslist nog wel ver brengen.’

‘Dat knoop ik in mijn oor,’ zei Vranja, ‘wel bedankt voor het bezoek, meester.’

Alle kinderen dromen. In dit opzicht was Izak geen uitzondering. Wel was het ongewoon, dat één bepaalde droom steeds terug kwam. Voor zo ver hij het zich kon herinneren was Het Vreemde Huis hem voor het eerst verschenen in de nacht volgende op een wandeling van de schoolklas. De ervaringen van dit uitstapje en de droom waren onafscheidelijk met elkander verbonden.

Eerst had de klas de oude Visafslag aan de Nieuwmarkt bezocht, een holle ruimte, waar het bedwelmend rook naar rauwe vis, rottend riet van manden, zout en zweet van mensen. Buiten achter de vis-hal was het opwindende lawaai van visserslui en van hobbeltjongens, die op lange planken stonden, het ene eind van de plank hing in het water van de grote viskuipen, waar levende vissen in zwommen. De jongens wipten met de plank op en neer om het water in beweging en de vis levend te houden. Ze zongen een sterk-ritmisch lied. 'Hobbelen, hobbelen, hobbelen máár... hobbelen, hobbelen, hobbelen bom...' Izak raakte door dat tumult en die geuren volkomen in verwarring:

De doordringende geur van zout en vreemd gedierte.

Wanhopig springende vissen in kleverige manden.

In de ogen van beesten wanhoop. In de ogen van mensen wreedheid.

Dikke alen kronkelen in verstikkend zaagsel.

Een vrouw steekt een blaasroertje in de buik van een vis. Het dier zwelt op als een wanstaltige worst.

Koud bloed stroomt over handen van mensen, die met messen boren in ingewanden van dieren, die zich niet kunnen verweeren.

Een man stroopt levende alen. Ik gil in doodsangst. Ik word zelf gestroopt.

En steeds die wee-makende lucht van zout.

Ik voel mij duizelig worden op een zeer opwindende manier, het is een bedwelmend soort draaierigheid. Mijn voeten staan op de grond en toch heb ik geen gewicht meer. Ik zweef boven mij zelf. Ik kan mezelf zien, zoals ik ben. Ik zweef nu boven de mensen de stad, het is een andere stad. Maar de geur van zout en vis blijft...

Toen de kinderen weer in de buitenlucht stonden was bij hem het gevoel (een wellustig prikkelende tinteling) niet geheel verdwenen. Het bleef bij hem gedurende de wandeling, die de klas vervolgens maakte naar het Panorama-gebouw in de Plantage Middenlaan. Ze bewonderden er een schilderstuk, 'Alva's Laatste Rit'. Daarna gingen ze elders in het lage spelonk-achtige gebouw een schilderij zien, 'Het Beleg van Haarlem' een uniek kunstwerk in Nederland dank zij de listige panorama-techniek, die de vervaardiger ten dienste had gestaan. De duisternis in de holle gangen van het gebouw, de echo's van de voetstappen der kinderen, de schrik, toen ergens in het huis een deur met een harde klap werd dichtgeslagen - al deze indrukken botsten met scherpe punten tegen zijn ogen, zijn huid, zijn gehele lichaam:

Ik loop door een donkere gang. De zoldering is laag. Het hele 'Panorama' drukt op me. Alsof ik in een graf lig.

Heel in de verte is een lichtje. Daar is een deur.

Plotseling sta ik op een terrasje in het middelpunt van een vreemde levenloze werkelijkheid. Het is een andere wereld; ze welft zich om mij heen.

Hard koud licht.

Sneeuw op de velden.

Eindeloze massa's wit. Donker zijn de schansen der spanjaarden.

Het silhouet van Haarlem. Torens. Huizen.

Spaarndam in de verte.

Langzaam draai ik om mijn eigen as. Dat doen meer kinderen van de klas. Ze willen het ronde schilderij goed zien.

Het is overal. Ik wil in dit schilderij kruipen. Het moet in mij dringen.

Ik ga sneller bewegen, steeds sneller. Ik draai als een tochtdeur, totdat het ronde doek èèn plàt schilderij wordt. Eén reusachtig vlak doek, nee het is geen schilderij, het is de wereld zelf, de hele wereld. Ik draai. Nu draait het schilderij met mij mee, en dus sta ik stil.

Soldaten lopen.

Honden snuffelen aan een been.

Achter de korf van een schans zitten twee Spanjaarden. Ik ben een van hen. Ik tel geld, dat ik met dobbelen heb gewonnen.

In de stad spreken de burgers. Ik ben een van die burgers. Het leven is ondragelijk. Angst, gruwelijke angst. Ik zie de Spanjaarden binnentrekken.

Vrouwen gillen. Kinderen springen huilend in het Spaarne. Ik ben één van die kinderen. Ik verdrink... en tegelijkertijd blijf ik het hele schouwspel zien, omdat ik er boven zweef... De nacht na het bezoek aan het Panorama-gebouw droom ik. Ik zie voor het eerst het vreemde huis.

Het Vreemde Huis...

Het beeld is vaag. De kanten van het beeld zijn onscherp en

wazig. Meer naar het midden zijn de contouren duidelijker zichtbaar.

Het Vreemde Huis...

Het staat op een pleintje. Of is het een hof? Of een brede straat? Er is een gangetje. Het is met een deur afgesloten. Vreemd is dat; het geeft een angstig gevoel. Eigenlijk moest die deur open zijn. Op de deur staan letters. Is het een t of een n? Ik loop het gangetje in. De huizen zijn opgetrokken in een uitheemse bouwstijl, die toch vertrouwd aandoet. Veel hout. Vensters, die uit de gevellijn naar voren springen. Het overkappende dak is scherp zichtbaar, maar het zweeft in de lucht. Ik zie twee verdiepingen, dan komt er een leegte, waarin bomen en andere huizen bespeurbaar zijn, en veel hoger zweeft dat dak.

Ik wacht voor Het Vreemde Huis.

Ik ben zeer opgewonden. Mijn hart klopt snel. Ik haal moeilijk adem. Ik voel angst... neen, angst is het niet... verwachting, dát is wat ik beleef.

Ik moet Het Vreemde Huis zijn binnengegaan. Opeens sta ik op een overloop. Er is een man, die heftige armbewegingen maakt. Naast mij, één hoog is opeens diezelfde man verschenen. Ik zie hem nu tweemaal. Het is een vijand. Het gevoel van angstige verwachting dreigt en lokt tegelijkertijd.

Het Vreemde Huis is nu vol... overal is die zelfde man, honderd duizend maal dezelfde man. En... dan... zijn... er... plotseling... slechts... twee... mannen... over. Hij en ik. Monden bewegen, maar ik hoor niets. Het is een Huis der Stilte.

De man van twee hoog stort naar beneden. Hij geeft de man één hoog een duw. Nu rolt een lichaam de eerste trap af.

Beneden in de trapopening ligt het lichaam van de man, die gevallen is. De man is dood, dát weet ik zeker en die gedachte geeft mij een zoet gevoel van bevrijding, dat nog natintelt, wanneer ik met een schok wakker word.

Het beklemmende gevoel, dat hem in de Vishal had overvallen, de macabere atmosfeer van het Panorama-gebouw, de sensatie van gewichtloosheid, die hij had ondergaan toen hij het schilderij van Het Beleg van Haarlem in zich opnam, maar bovenal de droom van Het Vreemde Huis - al deze ongewone gewaarwordingen bleven hem obsederen. Op een of andere wijze (hoe wist hij niet) waren deze ervaringen met elkaar verbonden. Ze waren schakels in een spookachtige ketting, die zijn gedachten omkluisterde. Meester Veldhuizen had zijn leerlingen opdracht gegeven over de schoolwandeling een opstel te maken. Dat van Izak beschreef op kinderlijke, haast sur-realistische wijze de beklemming van de oude Vismarkt, en het lijkistgevoel van het Panorama-gebouw. Meester Veldhuizen gaf hem een acht voor stijl. Hij werd de eer waardig gekeurd zijn opstel voor de klas voor te lezen. Zoals te begrijpen is, was hij trots op die onderscheiding.

Toen hij voor de klas stond had hij het gevoel, dat zijn tong in een ijzeren ring geklemd zat. Hij hakte, stotterde. Maar na enkele ogenblikken pakte het onderwerp hem in een stevige greep. Terwijl hij voorlas, bleven zijn hersens aan heel iets anders denken. Hij zag zich zelf en begreep niet wat hij deed.

Hij dacht:

‘Ik heb het opstel niet zelf geschreven.’

‘Het is me gedictieerd.’

‘Door wie?’

‘Ik lees woorden voor, die een ander in mijn schrift heeft gezet.’

Terwijl zulke gedachten staccato in zijn hoofd klonken, bleef hij voorlezen. Maar zijn tong en mond ontsnapten aan zijn wil. Af en toe las hij een zin voor, die zijn ogen niet zagen. Willoos vond hij de overgang naar een tweede verhaal, een ongebooren opstel, dat in zijn hersens op de loer lag en nu onverhoeds naar voren sprong. Het opstel over Het Vreemde Huis. De deur naar het gangetje. De man één hoog. De andere man één hoog. De val van het zware lichaam.

Midden in een zin brak hij af.

Meester Veldhuizen zei, dat Izak dat tweede opstel ook moest opschrijven. Hij kreeg er weer een acht voor. Het cahier mocht hij mee naar huis nemen. Konden vader en moeder de twee achten zelf zien. Maar Avrom noch Vranja scheen door de stijloefeningen geïmponeerd. Avrom streek peinzend over de rimpels van zijn voorhoofd.

‘Die geschiedenis van dat Vreemde Huis... het doet me denken. Aan wat doet het me denken? Aan mijn vader; die heeft van zijn grootvader gehoord, dat die door de knechten van Amalek... er was een pogrom weet je... en de moordenaars van Amalek wilden hem grijpen. Toen is hij gevlucht. Waar is hij gegaan? In een huis. Hij was drieëntachtig, die oude man. Op zo’n leeftijd kan men er niet meer tegen als ze je van de trap gooien. Hij was dood... hoor Israel... hij was dood.’

Vranja zei:

‘Als de rabbijn sterft leeft de Thora verder... als een mens dood gaat blijven zijn hersens nog een tijd leven. De gedachten gaan voort, maar ze hebben geen huis. De hele wereld is vol van gedachten, die een woning zoeken. Izak is zo’n woning. Voor ons soort mensen uit de Banaat is dat heel gewoon. Als onze kinderen geboren worden, zijn ze hun eigen grootvader.’

Toen Izak het schooltje had verlaten kreeg hij een baantje als loopjongen. Eerst bij een kruidenier, daarna bij een apotheek, vervolgens bij een banketbakker, toen bij een andere kruidenier en - niets veranderlijker dan een mens -, op deze wijze versleet hij tien bazen in nog geen drie jaren tijds. Op Vranja drukte de nederigheid van deze betrekkingjes zwaarder dan op haar zoon. Zij was eentje van penning-zestien. En dan was er haar illusie, dat Izak eens heel veel geld naar huis zou brengen.

Zijn gevoelens voor Vranja verschilden veel van die, welke hij voor zijn vader koesterde. Vranja legde een zware psychologische druk op hem. Als hij tegen haar sprak had hij altijd moeite om niet te stotteren. Misschien verbond een gevoel van medelijden Izak nog sterker met Avrom dan de traditionele genegenheid van een kind voor zijn vader.

Elke schlemiehl heeft zijn karakteristieke soort pech. Het persoonlijke van Avrom’s tegenslag was, dat hij steeds minder in staat bleek de kost voor zijn klein gezin te verdienen. Niet de armoede echter drukte hem het zwaarst, wél het moeten leven in een land, dat hem nooit vertrouwd was geworden en het moeten verkeren met mensen, die hij niet begreep. Hij voelde heimwee naar de Ba-

naat, omdat die provincie in afstand en tijd nu zo ver verwijderd was, dat hij zich alleen de mooie dingen kon herinneren. De geborgenheid van het kleine staedtele, de knusse sfeer van de begrensde joodse gemeente, de steun, die de mensen in de Banaat elkander gaven simpel en alleen omdat ze samen leefden. De gespletenheid van zijn bestaan in het kille nederlandse milieu had Avrom's wil uitgehold. Hij teerde op een restantje energie. De lust om op de tijdstippen, die daartoe voor alle eeuwigheid zijn vastgesteld, naar de synagoge te gaan, werd slapper. Alleen op de Grote Verzoendag trokken de banden met het verleden hem sterk. Dan vastte hij met de wilde wil van de mensen uit Oost Europa.

Evenmin had hij voldoende wilskracht over om aan het leven van zijn zoon enige richting en stuur te geven. De binding van Izak met het ouderlijk huis verschraalde. Overdag was hij loopjongen en straatslijper. 's Avonds liep de jongen de bijeenkomsten af van de vele wonderlijke clubjes, die Amsterdam bergde: leken-theologen, professionele waarheidzoekers, spiritisten, verbreiders van wijsgerige stelsels met de pretentie van eeuwigheidswaarde. Hij ontvluchtte het milieu tussen Waag en Weesperplein. De lessen van het joodse schooltje lagen achter hem. Hij kende voldoende hebreeuws om het met enige vlotheid te kunnen lezen. Het Oude Testament kende hij goed, in het Nieuwe liefhebberde hij. Door die ogenschijnlijk brede kennis was hij een graag-geziene gast in bijeenkomsten, waar mannen met baarden en juichende stemmen de boodschap des heils verkondigden. Hij werd, ondanks zijn jeugd, als geleerde en achterkleinzoon van profeten geacht in de kringen van

theologen zonder baarden, die, zich beroepende op zijn gegeden kennis van het Oude Testament, hem de loden zwaarte van de erfzonde wilden laten meetorsen. In zulke dispuutgezelschappen sleet hij vrijwel al zijn vrije uren... en toch bevredigde al dat gepraat hem niet. Hij zocht naar iets, en wist niet wat. Hij ging met die mensen vriendelijk om, en tegelijkertijd wekten zij een tot opstandigheid prikkelende weerzin. Hij zou hen willen beledigen, hen pijn doen, hij wilde hen kwellen, omdat hij zich zelf wilde kastijden - en hij beseftte, dat hij niet wist wat hij wilde. Op een avond, toen Izak zich opstandiger voelde dan ooit, verkondigde hij onverhoeds, dat geen van de in het Nieuwe Testament gedrenkte theologen een juiste voorstelling van het hiernamaals bezat. Het was een gedachte, die hem pas inviel toen hij begon te spreken; hij beweerde, dat de sleutel tot het ware hiernamaals te vinden zou zijn in Mattheüs 9:29 en 30. 'Toen raakte hij hun ogen aan en zeide: U geschiede naar Uw geloof.'

'Het Oude en Nieuwe Testament,' proclameerde hij plechtig, 'zijn in een geheime taal geschreven. De blinden waarvan Mattheüs vertelt, zijn wij zelf, de levenden. De bevoorrechten mogen de geheime code niet verklappen, daarom staat er geschreven: 'Ziet toe, dat niemand het wete'.' Misschien niet door de woorden zelf, maar voornamelijk door de toon, irriteerde Izak zijn toehoorders ten zeerste. Hun protesten gaven hem een zoet gevoel van voldoening; hij werd overmoedig.

'Het hiernamaals, beste mensen, bestaat slechts wanneer wij geloven dat het bestaat. Ons, de blinden, die zijn aangeraakt, zal geschieden naar ons geloof.'

‘Eigenlijk haat ik jullie allemaal,’ dacht hij. Maar zijn mond zei:

‘Wie gelooft, dat hij naar de hemel zal gaan... die gaat naar de hemel. Wie zo zwaar met schuldbesef is belast, dat hij de hel als een zekerheid en de hemel als een lot uit de loterij beschouwt, die gaat naar de hel, onherroepelijk... want hem zal geschieden naar zijn geloof. In de Banaat zeggen ze: als de mens gestorven is, dromen zijn hersens verder... dat verder dromen is het hiernamaals.’

In de stilte, die op zijn woorden volgden, wierp hij een zware steen toen hij riep:

‘Alles bestaat slechts omdat wij weten, dat het bestaat. De wereld, God, hemel, hel... het zijn allemaal kinderen van onze fantasie.’

De zachtmoedige broeders wezen hem niet de deur, maar ze deden hem begrijpen, dat hij voortaan niet welkom zou zijn.

Enkele dagen nadat hij deze verwarde theorieën over dood en leven had ontvouwd, overviel het Panorama-gevoel hem weer, en 's nachts droomde hij van Het Vreemde Huis. Altijd was de droom geëindigd met een zoet gevoel van bevrijding, deze keer echter ontwaakte hij met de gedachte, dat hem een groot onheil wachtte. Hij was rusteloos; hij had de behoefte ergens een harde schop tegen te geven. Die dag raakte hij verzeild in een bijeenkomst voor volwassenen, die gehouden werd in een van de kamers van een synagoge in de Rapenburgerstraat. Bedachtzame mannen, die vervuld van heilige ijver, de Heilige Boeken bestudeerden en eindeloos konden praten over de diepste betekenis van één enkel woord.

Hij dacht: 'Uit deze wereld ben ik geboren... maar ik weiger er weer in terecht te komen. IK WIL NIET.'

Met het moedwillige gevoel van een straatjongen, die uit pure baldadigheid ruiten ingooit, vertelde hij de onthutste rechtvaardigen, dat ze al twee duizend jaar op een dwaalweg ronddoelden. Zonder enig bewijs voor het overige, beweerde hij, dat niet Christus aan het kruis was gestorven, maar een onbekende arme drommel, die door de volgelingen was omgekocht en gepaaid met de belofte, dat de kruisiging toch niet zou doorgaan, omdat op het laatste ogenblik gratie zou afkomen. Maar de stakker, in de steek gelaten, stierf als een verlatene. De ware Christus echter zou langs de Kruisweg hebben bestaan. Hij noemde zich Ahasverus.

In de Rapenburgerstraat gebruikte men minder draaiometjes dan in de bijeenkomst der christelijke broeders. Met een mondeling certificaat van zwakzinnigheid werd hij enigszins hardhandig buiten de deur gezet. Op straat dacht hij: 'Dit is het ongeluk, waarvan ik gedroomd heb.' Van haar benefactors hoorde Vranja spoedig het nieuws van Izak's uitstoting. Zij legden haar omstandig uit dat haar zoon voortaan voor hen een uitgeworpene zou zijn. Daarna gingen de buurvrouwen het inmiddels verminkte verhaal uitvoerig rondbazuinen. De overgang van Izak tot een ander geloof kon niet ver meer zijn.

Omdat elke emotie vroeg of laat bij Vranja uitmondde in overwegingen van zeer praktische aard, gaf ze vertwijfeld te kennen, dat de jongen zijn toekomst had vergooid.

Een buurvrouw vroeg:

'Had u hem dan voor rabbijn willen laten leren?'

De handweegschaal. Vroeger algemeen gebruikt. De kunst was om uit de losse hand te wegen en de spieren zodanig in bedwang te houden, dat de balans geen onwillekeurige doorslag kreeg. Want alleen de geijkte schaal en geijkte gewichten gaven onvoldoende garantie voor zuiverheid.

De oude Visafslag aan de Nieuwmarkt; tegenwoordig is op die plek het parkeerterrein, grenzende aan de smalle kant van de Gelderskade.

Het Waterlooplein, gezien van de Zwanenburgwal af. In de verte links de torens van de Mozes en Aaronskerk.

'Zuur uit het vat'. En in de witte schalen uitjes en gezouten citroenen (Hoek Joden Houttuinen – Markensteeg).

Een andere feeks zei:

‘Waar Izak rebbe wordt, laat de gemeente zich dopen.’

Zo machteloos voelde Vranja zich, dat ze Avrom met zware eden bezwoer nu eindelijk eens ernstig met zijn zoon te spreken, streng, zoals het een vader betaamt. Avrom schoof het brilletje op zijn gerimpelde voorhoofd omhoog. ‘Izak-leebe, ik zal jou vertellen... een geschiedenis. Waarom zal ik jou vertellen die geschiedenis? Omdat je er uit kunt leren. Er was eens een geleerde man. Hij was heel oud, negentig jaar was die geleerde man. Hij voorspelde, dat de oogst van de appelen de mooiste zou worden... de mooiste zolang de wereld bestaat. Maar niemand mocht van die appelen eten... dat zei die geleerde man... want alle appelen zouden vergiftigd zijn. En wie er van at werd krankzinnig. De geleerde man had gelijk... zijn voorspelling kwam uit... de appelen waren de mooiste zolang de wereld bestaat. Maar niemand durfde eten van die appelen. Toen zei iemand: wat kan mij het schelen... ik heb trek... ik eet die appel. Hij at en werd krankzinnig. Toen gingen andere mensen ook eten... en iedereen werd krankzinnig, behalve de oude geleerde man van negentig jaar. Ten slotte was hij de enige, die niet had gegeten van die appelen. Daarom was hij in die wereld van krankzinnigen een uitzondering, begrijp je en dat *mág* niet. Daarom zei iedereen: ‘Wij zijn normaal... alleen die geleerde man van negentig jaar... *die is gek*.’ Wat moest die geleerde doen? Hij wilde niet opgesloten worden. Toen heeft ook hij van die appelen gegeten... en toen was er geen enkele uitzondering meer, alle mensen waren gek en dus was er niemand meer gek.’

Izak zei, dat hij het verhaal had begrepen.

Dank zij een kennis uit de Banaat slaagde moeder Vranja er eindelijk in haar zoon een betrekking te bezorgen; ze noemde het 'een positie' en ze zei, dat ze van zo'n carrière voor haar Izak al jaren had gedroomd. Als de burens haar 'het bankvak' hoorden zeggen, zagen ze een groot gebouw met marmeren pilaren, koperen naamplaten en een leger van kassiers achter tralies. In werkelijkheid was het een klein wisselkantoor in de buurt van het Damrak. In de etalage stond een schoolbord, waarop de directeur hoogsteigenhandig elke dag de koers van de gouden tientjes openbaar maakte. De geachte clientèle bestond uit kleine speculantjes, kooplieden op de scharrelvaart, en bietersers.

In die vreemde wereld van gouden koersen en doublé gokkers hield Izak het enkele jaren uit. Als het hem soms moeite kostte de sfeer van geld- en schraapzucht te accepteren, dacht hij: 'Een mens kan ook in leven blijven door vergiftigde appels te eten.'

In de twintiger jaren stierf zijn vader. Avrom ging heen, zoals hij geleefd had, zonder veel ophef. Op een ochtend vond Vranja hem dood. Avrom's heengaan maakte op zijn zoon een diepe indruk. Een ver familielid kwam uit Berlijn om de begrafenis bij te wonen. Deze man herinnerde zich plotseling, dat hij wellicht een Gode welgevallig werk zou kunnen verrichten, wanneer hij niet slechts de obligate wandeling achter Avrom's kist maakte, maar Izak een plaats op zijn kantoor zou aanbieden. Het machtige familielid complotteerde alles met Vranja; dat Izak al mondig was, drong niet tot de samenzweerders door, maar hun be-

doelingen waren goed. Ze besloten, dat de dood van zijn vader een ommekeer in Izak's leven zou betekenen. Alweer: het bankvak. Maar deze keer was het een echt bankgebouw met veel personeel, met glimmende marmeren vloeren en buitenlandse verbindingen. Vranja vertelde met slecht-verborgten trots aan iedereen, dat de machtige bankier uit Berlijn ('naaste misjpoge van mijn Avrom') zelf geen zoons had, en haar in het diepste vertrouwen had verteld, dat hij Izak als zijn opvolger beschouwde.

'Stel je voor, mijn Izak later eigenaar van zo'n wereldbank.'

In Berlijn werd hij door het personeel ontvangen met alle vijandigheid en afgunst, die een nieuweling aantrekt, wanneer hij anders schijnt te zijn dan de anderen. Izak's nieuwe chef legde zich in schijn bij de voldongenheid der feiten neer, maar hij bleef van wantrouwen vervuld. Vrijwel alle personeelsleden zagen in Izak een spion van de hoogste baas, een indringer die hun promotiekansen zou kunnen bederven of verbeteren al naar gelang ze lager of hoger bij hem in de gunst stonden.

Izak was naar Berlijn getrokken met de illusie, dat hij alles wat zijn leven in Amsterdam had vergald, achter kon laten. Hij vergiste zich. Het Panorama-gevoel en Het Vreemde Huis reisden met hem mee. De kinderlijke tijdblindheid was hij te boven gekomen. Voor het Panorama-gevoel meende hij een verstandelijke verklaring te hebben gevonden. De tijd, dacht hij, is een kronkelige rivier. Wie aan de oever staat ziet de overkant en slechts een stukje van de stroom. Maar wie de gawe heeft ontvangen om zich boven de rivier te verheffen, die ziet de bochten stroomaf-

waarts en de grillige loop bovenstrooms in één blik... zo iemand ben ik. Het Panorama-gevoel verontrustte hem nauwelijks meer, maar hij wist, dat het hem soms midden in het werk op de Bank kon overvallen... en dan ontstonden moeilijkheden:

In het koffie-uurtje zitten wat mensen van de Berlijnse Bank bij elkaar. Ze praten over het werk. De koers van een bepaald aandeel. Van dat fonds heeft Izak hoegenaamd geen begrip. Omdat hij zich echter aan zijn prestige verplicht gevoelt een zekere mate van deskundigheid voor te wenden, zegt hij achteloos:

‘Oh, die aandelen... die staan de volgende week om deze tijd negenendertig punten hoger.’

Terwijl hij dat zegt is hij plotseling terug in het Panorama-gebouw in Amsterdam. Het Beleg van Haarlem. De angst der burgers. De dood door verdrinking. De duizeling-wekkende koepel van wit licht. Hij zweeft boven zijn eigen lichaam.

Even onverwacht als het kwam, is het Panorama-gevoel verdwenen. Niemand in het gezelschap merkt, dat zijn stem gedurende een fractie van een minuut anders klinkt, holler met een echo-achtige weerkaatsing. Izak denkt, dat het de stem is van Avrom, zijn vader.

Een week later, precies een week later, zijn die aandelen inderdaad gestegen; op de kop af negenendertig punten. Iedereen herinnert zich Izak's profetie.

‘Hoe heb jij dat geweten?’

‘Puur toeval. Goed geraden, dat is alles.’

Enkele dagen later zitten ze te praten over een goede klant van de bank. Een bloeiende industriële onderneming. De di-

recteur geldt als een der sluwste zakenlieden van Duitsland. De soliditeit van die zaak is spreekwoordelijk.

Zonder enige grijpbare aanleiding zegt Izak:

‘Als we niet voorzichtig zijn, gaat die man ons veel geld kosten.’

Terwijl hij die woorden spreekt valt het Panorama-gevoel op hem, als een vangnet met fijne mazen. Hij hoort een stem, maar het is niet het geluid van zijn stem. Noch is het de stem van Avrom. Enkele seconden later is het beklemmende gevoel geweken.

‘Waarom voorzichtig zijn?’ vraagt iemand.

Hij weet, dat van hem een antwoord wordt verwacht met een causaal verband tussen nuchtere feiten en waarschuwing. Wat weten die mensen van het Panorama-gevoel?

Kwasi-achteloos zegt hij:

‘Ik zag die directeur dezer dagen in de schouwburg. Een blonde vrouw naast hem. Kostbaar bont, goud, juwelen. Zo eentje, die niet eerder voldaan is of ze moet haar rijke minnaar hebben leeg-gebloedzuigerd.’

Misschien blijft dit gesprek met weerhaken hangen in de geheugens van zijn collega's, omdat de blonde vampier bezit van hun gedachten heeft genomen. Een paar maanden later kan iedereen woordelijk de waarschuwing van Izak herhalen. De ogenschijnlijk bloeiende industriële onderneming verkeerde reeds lang in ernstige moeilijkheden. De directeur is inderdaad de leeggebloede prooi van een blonde vrouw. Om haar grillen te kunnen bevredigen heeft hij de onderneming aan de rand van de afgrond gebracht.

‘Hoe heb je dit zo vroeg kunnen weten?’ vragen ze.

Izak houdt vol, dat het een rekensommetje was. Hij heeft

immers over dat blondje gesproken... wohlauf dann mein Junge, hij heeft die twee samen gezien en verder was het een kwestie van één en één is twee.

Niemand voelt enige twijfel aan de waarheid van deze verklaring... alleen Izak zelf is onzeker. Hij heeft die industrieel immers niet gezien; en de blonde vrouw heeft hij verzonnen. Heeft hij dat alles eigenlijk wel verzonnen? De blondine bestaat. Ze heeft de industrieel onttakeld totdat hij kapseisde. Fantasie is waarheid, en werkelijkheid is verbeelding. Hij denkt: wie ben ik eigenlijk?

Een of tweemaal per jaar spoorde Izak van Berlijn naar Amsterdam, de plichtsgetrouwe zoon, die een lange reis maakt om zijn oude moeder een genoegen te doen. Vranja woonde in een particulier verpleeghuis; Izak zorgde, dat het geld op tijd op tafel lag. Hij ging steeds meer lijken op de gespannen mensen, die tijdens het beursuur op het Damrak de koersen staan te lezen; je hoort de raderen van hun hersens dreunen: wat verdien ik... wat verdien ik...? Als ze Izak vroegen hoe het leven in Berlijn hem beviel, zei hij: 'Ik heb me niet aangepast. Ik ben gevluucht.'

'Maar hoe gaat het met je?'

'Na de dood van mijn vader was ik bang om met Vranja alleen te blijven. Berlijn kwam als een verlossing. Ik geloof wel, dat ik een rustig leven heb.'

'Erg opgewekt klinkt het niet.'

'Och, er zijn natuurlijk overal wel eens moeilijkheden', zei Izak.

De waarheid was, dat hij zich zelf bedroog. De moeilijkheden in Berlijn werden steeds groter, en hij wist het.

Wanneer Izak zich afvroeg wat de oorzaak van de moeilijkheden waren, wist hij, dat één verklaring niet afdoende kon zijn. Onder zijn collega's van de bank was niemand, die hem vertrouwde; en hij stond wantrouwend tegenover allen. Tussen zijn chef en Izak broeide een stille vijandschap. Hij en die man waren middelpunten van twee partijen, die tegen elkander stookten, conspireerden en soms elkanders werk saboteerden. Dit gekrakeel bedierf de sfeer. Toch wist hij, dat deze onderlinge nijd niet de enige oorzaak was van zijn groeiende weerzin tegen de berlijnse werkkring. Mateloos irriteerde hem ook de ongeremde erotiek, die in de gesprekken een grote plaats innam. In zijn eigen leven speelde de zinnelijkheid slechts een zeer bescheiden rol. Hij sprak nooit over die kant van zijn leven, vreemde terughoudendheid in een omgeving, waarin iedereen de sexuele prestaties in volle openbaarheid mateloos placht te overdrijven. Maar ook dat was niet de diepste oorzaak van zijn onlustgevoelens. Hem irriteerden vooral de ridicule pogingen van zijn collega's, voor het merendeel joden, om zich hoe dan ook met hun oer-duitsche omgeving te assimileren. Izak, die in Amsterdam gepoogd had het milieu, waarin hij was geboren te ontvluchten, ergerde zich in Berlijn aan de overdreven activiteit van mensen, die berlijnser wilden schijnen dan de berlijners zelf. Zijn chef was in een pools stadje ter wereld gekomen; in zijn jonge jaren had hij nog rondgelopen met lange krullen langs de slapen, zoals de orthopraxie voorschrijft, maar eenmaal tot Duitser genaturaliseerd, schaamde hij zich voor zijn ouders. Met een krampachtige poging om grappig te zijn zei die chef eens tegen Izak:

‘Ik lust geen ham. Ik eet maar één keer per jaar ham. Op Grote Verzoendag.’

Izak antwoordde:

‘Dat je geen jood wil schijnen, moet je zelf weten. Maar je moet het niet op zo’n echt-joodse manier doen.’

Dit sarcastische gezegde, bezorgde Izak onder zijn collega’s de reputatie van een joodse anti-semiet. Een ernstige beschuldiging. In die dagen was het, dat een huisschilder in München het oude sluimerende anti-semitisme van de Duitsers revolutionaire vorm had gegeven. Steeds meer Duitsers volgden met overgave de oproep. Hun atavisme moest wakker worden. De mateloze verguizing van alles wat joods was of wat joden werd toegeschreven verontrustte de collega’s aan de bank. Zoals angstige kinderen in het donker trachtten ze hun vrees weg te blazen met luide grappen en woordspelingen. De beweging van de fanaticus uit München was nog klein, maar zij wekte verontrusting. Ook Izak zat in de greep van de angst, maar zonder dat hij met zoveel woorden de reden en oorzaak kon aangeven, wist hij, dat zijn vrees een gans andere natuur bezat. Een gevoel van vooruit te kunnen zien, sloot zich om zijn denken. Het had iets uitstaande met het Panorama-gevoel, en met de droom van Het Vreemde Huis, maar nu was het groter, hoger, dieper, beklemmender. Hij voorvoelde, dat hij bij die droom op een bijzondere manier was betrokken. Daarom kon hij niet met een voorgewende grijns lachen om de talloze grapjes, die de man uit München en zijn beweging tot onderwerp hadden. De verwijdering tussen hem en zijn collega’s werd ook daardoor steeds breder. Izak had nooit de ambitie gekoesterd tot het einde zijner dagen

in het bankvak te blijven. Hij wist niet goed, wat hij wél wilde. Hij was er gaandeweg zo aan gewend geraakt te worden geleefd, dat hij zich nauwelijks kon voorstellen zijn eigen weg te moeten zoeken. Berustend dacht hij: de werkelijkheid, die ik beleef is een lachhuis op de kermis. De mens is geschapen door een wreedaard. Een spotzieke sadist heeft in zijn hersens het gebod geplant, dat hij zijn naaste moet liefhebben, terwijl de gehele schepping een span Eskimo-honden is: wie zijn keel bloot geeft, wordt doodgebeten.

Soms speelde hij met de gedachte ook eens naar een bijeenkomst te gaan waar de Münchener huisschilder of een van zijn trompetters het hoge woord plachten te voeren - die fantasie lokte en ergerde hem tegelijkertijd. Gedreven door een nieuwsgierigheid, die hij zich zelf kwalijk nam, maar waaraan hij geen weerstand kon bieden, waagde Izak zich eens in een voorstelling van een waarzegger, waarvan iedereen wist, dat hij tot de beweging der jodenhaters behoorde. De kwakzalvende profeet heette Erik Hanussen. Zijn voornaamste voorspelling luidde, dat de huisschilder de opperheer van alle Duitsers zou worden en aan het edele volk de heerschappij en de rijkdommen van de hele wereld zou schenken. Izak was hevig geëmotioneerd toen de golf van hysterie door de zaal spoelde. De Duitse Messias, dacht hij, is geen timmerman, maar een huisschilder. Waaraan kan de mens de ware Messias herkennen? Als de Verlosser door alle mensen wordt aanvaard zal dat het teken van de waarheid zijn. Hanussen ijkte de valse Messias bij voorbaat met een stempel van echtheid.

De nacht, nadat Izak deze macabere voorstelling had bijge-

woond droomde hij van Het Vreemde Huis. Onzeker en geïrriteerd werd hij wakker. Mismoedig ging hij naar kantoor. Nors stapte hij het vertrek binnen.

‘Daar heb je de jiddisje Hanussen,’ riep iemand spottend. Hadden ze hem gisteravond gezien? Was het toeval? Of een geval van telepathie. Izak keek de collega, die hem had bespot, nauwelijks aan. Toen draaide hij zich om en liep naar het kantoor van de directeur:

‘Ik neem ontslag. Op staande voet.’

‘Waarom?’

‘Ik neem ontslag.’

Op elke vraag herhaalde hij maniakaal deze drie woorden. Later, toen hij in zijn pensionkamer zat, dacht hij: wat heb ik gedaan? Wat moet ik doen?

Hij ging naar Amsterdam terug. Hij vertelde zijn moeder de halve waarheid, maar ze vermoedde zonder moeite de andere helft. Ze jammerde, dat Izak haar de kroon van het hoofd had gestoten. Daarop vroeg ze of ze de geriefelijke kamer van het verzorgingshuis moest verlaten. Hij zei, dat ze er kon blijven; dat verzoende haar spoedig met het grillige levenslot.

Kennissen vroegen hem wat hij ging doen.

‘De mens is een poedel,’ antwoordde hij, ‘het stomme beest ziet het hoepeltje, maar het begrijpt niet, dat hij er door heen moet springen. De bedoelingen van zijn baas zijn ondoorgrondelijk.’

Spoedig daarna werd bekend, dat Izak Nahum als waarzegger, telepaat, hypnotiseur en para-psycholoog optrad in café’s en goedkope tingeltangels. Zijn apologie was op zichzelf een mirakel van in en uit-redeneer-kunst. Wat was de

analyse van zijn leven? Hij wist het niet. Een menschenleven is een tapijt vol kleurige ornamenten, pas als je op de achterkant kijkt zie je de draden, die de ornamenten verbinden.

Hij zei:

‘Totdat ik die avond die hansworst van een Hanussen zag, wist ik niet hoe de draden lagen in het tapijt, dat Izak Nahum heet. Maar nu weet ik het. Ik moet de mensen vertellen, dat het Derde Rijk van de huisschilder uit München nooit komt. Nooit. Nooit. Ik ben geroepen om het tegen te houden.’

Met karakteristieke pseudo-logica redeneerde hij verder, dat hij de kunst verstond de mensen te doen geloven in zijn profetische gaven.

‘Ben je dan werkelijk in staat tot de dingen, die je de mensen voorspiegelt?’

‘Nee. Maar dat doet er niet toe. Ze geloven me. Ze gelóven in me. Hanussen zegt: geef mij Uw haat en ik doe de rest. Ik zeg: geef mij uw lichtgelovigheid en ik zal alles ten goede keren.’

In advertenties en op aanplakzuilen verscheen de aankondiging:

MADRILOFSKY DE BEROEMDE PARAGNOST

Hij las brieven dwars door een dubbele blinddoek heen; hij citeerde namen en data uit documenten, die hem in verzegelde enveloppen ter hand waren gesteld; hij voerde ingewikkelde telepatische opdrachten uit; hij liet zijn ogen dichtplakken met kleefpleisters en vervolgens een zwarte

kap over het hoofd trekken, zo ging hij achter het stuur van een auto zitten, die hij veilig door het verkeer loodste... EN ALLES WAS ZWENDEL, ALLES WAS KERMIS-BEDROG VOOR BOEREN, BURGERS EN BUITENLUI.

Zijn faam verbreidde zich door het hele land. Binnen enkele maanden trad hij op in de grootste zalen, die dagen van te voren waren uitverkocht. Aan het slot van elke voorstelling voorspelde hij de toekomst in algemene zin.

‘En wat de toekomst van de wereld aangaat... ik zie een aardbeving in Japan... een bekende koning sterft... een behanger... nee het is een huisschilder... hij heeft een snorretje... hij schreeuwt... maar hij komt er niet... hij zal vernietigd worden. Daarvan kunt u zeker zijn, dat zeg ik Madrilofsky, de ziener.’

In een van de enthousiaste recensies schreef een journalist:

‘Madrilofsky is een van vele ruiters, die in deze tijd op de golven van irrationalisme naar het succes worden gedragen.’

Toen hij die zin las, dacht hij terug aan een voorval in Amersfoort:

In de zaal staren honderden ogen naar het podium, waar Madrilofsky staat. Lichtgelovigen komt tot mij, en als tegenprestatie zal ik u gelukkig maken. Ik neem de zorg voor een onzekere toekomst op mijn schouders.

Hij demonstreert het adembenemende mysterie van lezen met de vingers, hij is geblinddoekt, en de brief, die hij voorleest, houdt hij achter de rug. Het is geen eerlijk spel, maar al die mensen hebben slechts één verlangen: ze willen geloven.

Het laatste nummer van zijn repertoire heet: paragnostisch zien. De wonderbaarlijkste stunt van de hele avond. Zeven notabelen van Amersfoort mogen een willekeurige bezoeker aanwijzen, die hem in het openbaar mag consulteren over elk levensprobleem.

Vanavond is het een oud moedertje; ze heeft een soldatenkepie meegebracht.

'Kunt u mij iets vertellen van de persoon aan wie deze kepie toebehoort?'

In de zaal hangt een loodzware beklemming, alsof een hevig onweer moet exploderen.

Uit ervaring weet hij, dat deze publieke raadpleging even eenvoudig is als ze moeilijk lijkt. Orakels en waarzeggers zijn onsterfelijk geworden door confectie-voorspellingen. Hij betast de kepie. Welke frases zal hij deze keer van stapel laten lopen? Maar opeens grijpt hem het Panorama-gevoel. 'Ik zie een blonde man. Hij heet Willem. Hij is ziek, nee, hij is niet ziek. Hij is gebrekkig, dat ene been doet pijn... hij zit op de veranda van een groot huis...'

Weer hoort hij de stem van een ander spreken, maar het zijn de eigen stembanden, die trillen en het is zijn eigen mond, die de woorden vormt. Het is doodstil. Hoe lang? Duurt het uren? Of zijn het slechts enkele seconden? Dan ontlaadt de spanning zich in luide bijval. Achter de coulissen roept de toneelknecht zo luid, dat het in de zaal hoorbaar moet zijn: 'Willem Houtman... De moeder van Willem Houtman.'

In de kleedkamer hoort hij, dat de zoon van het oude mensje inderdaad Willem heet, Willem Houtman. De jongen is door een ongeluk enigszins kreupel geworden. Jaren geleden is Willem vertrokken. Nooit heeft iemand iets van hem ge-

hoord. Is hij dood? Leeft hij? Maar nu weet iedereen, dat hij nog in het land der levenden vertoeft, Madrilofsky heeft hem immers gezien, paragnostisch gezien...

Madrilofsky's roem verbreidde zich over de grenzen. Een wetenschappelijk Instituut in Londen deed hem naar Engeland overkomen. Ze onderzochten zijn kwaliteiten uiterst minutieus. Zij oordeelden: 'Madrilofsky heeft werkelijk buitengewone supernormale gaven.' Zijn vonnis over het onderzoek was duidelijker: 'Ik heb nog nooit mensen zó gemakkelijk bedot.' Engelse kranten gingen over hem schrijven. Aan de overkant van de Noordzee groeide de schare der lichtgelovigen. Hij kreeg aanbiedingen van engelse en amerikaanse impresario's. Zijn kennissen vroegen:

'Waarom ga je er niet op in. Zo rooskleurig is de toestand in Nederland niet.'

In Nederland heerste werkloosheid... maar niet die gesel benauwde de mensen het meest. Er dreigde een nieuwe wereldoorlog. Wie in Europa slechts dacht aan het eigen behoud, vroeg een visum voor Amerika aan. Waarom zou Izak niet de grote plas oversteken? Hij kon immers in de hele wereld terecht.

Maar hij weigerde hardnekkig. Wél stuurde hij zijn moeder Vranja naar Engeland, waar ze bij verre familie een min of meer welkom onthaal vond; Izak de voorbeeldige zoon betaalde royaal. Hij raadde trouwens iedereen aan de wijk naar het buitenland te nemen.

'Als de grote versjtering komt, blijft Nederland er niet buiten. Emigreer.'

‘En jij dan?’

‘Ik moet blijven.’

‘Waarom?’

‘Dáárom. Mijn vader is uit de Banaat weggegaan omdat een grote stem hem leidde. Ik ben Izak, een modern man.’

‘Ben je niet bang?’

‘Vrees niet, want ik ben met u.’

In de maanden, die aan de onheilsdag van de tiende mei 1940 vooraf gingen werd hij vaker dan ooit door het gezicht van Het Vreemde Huis bezocht. Het was alsof het beklemmende slot van de droom steeds duidelijker werd, steeds meer de werkelijkheid naderde:

Ik moet Het Vreemde Huis zijn binnengegaan, want opeens sta ik op een overloop. Er is een man, die heftige armbewegingen maakt. Naast mij, één hoog is opeens dezelfde man verschenen. Ik zie hem nu tweemaal. Het is een vijand. Nu weet ik dat zeker. Het is de vijand. Het gevoel van angst dreigt en lokt.

Het Vreemde Huis is vol van die zelfde man. Het is vol van de vijand. Opeens zijn er slechts twee mannen over. Hij en ik. Monden bewegen, maar ik hoor niets. Het is een Huis der Stilte. Het is een Huis der Beklemming...

De man van twee hoog stort naar beneden. Hij geeft de man één hoog een duw. Nu rolt een lichaam de eerste trap af. Ik ken dat lichaam toch... Wie is het? Beneden in de trapopening ligt het lichaam van de man, die gevallen is. De man is dood, dat weet ik zeker. In mij schreeuwt een vraag: Wie is die man... Ik ken hem toch?’ In mijn lichaam voel ik een zoete bevrijding, wanneer ik met een schok ontwaak.

De 'Vissteeg' (officieel: Houtkopersdwarsstraat) gezien van het Waterlooplein af, op een 'stille dag'.

De Gezonde apotheek. De overbekende zuurman. Uitjes, zoet en zuur, karootje (d.i. rode kool in azijn), gekookte stukjes lever en stukjes hart, augurken uit de wijnazijn of (voor kenners) uit de pekel, en harde eieren... 'daar kunnen zieken gezond van worden.'

De vrouw achter de kar verkoopt de vis, de 'raanmacher' op de voorgrond maakt ze, tegen een geringe extra beloning, schoon.

Toen de duitse laarzen over de Berlagebrug Amsterdam binnendreunden, doolde Izak door de straatjes van de oude joodse buurt.

‘Ik zoek iets, en ik weet niet wat ik zoek. Dat heb ik mijn hele leven gedaan.’

Hij ontmoette slechts angstige mensen. In vele huizen waren de gordijnen neergelaten. Onheil hing over de stad en de mensen, een zware zwarte wolk. Hij zag de huizen met hun gesloten ogen en dacht:

‘Ten dode opgeschreven, alles is ten dode opgeschreven.’ Opeens stond hij voor het huis op het Waterlooplein, het huis waar hij als kind had gewoond... honderdduizend jaar geleden.

‘Is ’t dat wat ik zoek? Een beest keert terug tot het nest.’

Hij stommelde het donkere portaal in, greep zich vast aan het vettige traptouw en klom naar boven. De wrakke trap. De kreunende treden. De geuren van het oude huis... alles komt terug, dacht hij. Gisteren is vandaag, en vandaag is morgen.

In het kamertje zit Avrom aan de tafel. Hij draagt het ijzeren brilletje op zijn gerimpeld voorhoofd. Als iedereen vergiftigde appels eet, zal niemand zijn zinnen verliezen. Vranja bereddert iets in de keuken. Izak is een kind. Elke ochtend trippelt hij naar het schooltje om de hoek. Op woensdagmiddag gaat hij naar het joodse schooltje. Aleph Beth Gimmel. Elke dag als hij naar huis gaat, vervult hem de verwachting van ongekend geluk. Thuis zijn is veiligheid. Een kind wil ergens bij horen, een volwassene ook. Maar nu is hij niet volwassen. Alles wat na de schooljaren kwam, is een droom geweest, een nachtmerrie, de geldmannen van het

Damrak, de trucjes van Madrilofsky... alles was ijdel gespin. Wat is er nu over?

Hij trad de woning binnen. Hetzelfde vertrek. Even armoedig gemeubeld als vroeger, maar er stond een andere tafel en andere stoelen.

‘Komt u toch binnen.’

De vrouw had een forse gestalte. Ze leek sterk als een man, maar ze had de lieve ogen van een vrouw, grijs en groen door elkaar.

‘Jij bent Izak van Avrom, die ze Madrilofsky noemen.’

Hij ging zitten.

‘De Filistijnen trekken de stad binnen. Ik heb rondgelopen, totdat ik hier kwam.’

‘Blijf, totdat je wat rustiger geworden bent.’

Buiten was het verkeer leeggebloed. Ze trok de gordijnen dicht.

‘Veel mensen maken zich vanavond van kant,’ zei ze bitter. Izak dacht lang na.

‘Wat is zelfmoord?’ vroeg hij. ‘Waarom verschilt de ene dood van de andere dood? Wie nu de straat opgaat en de vijand met een revolver aanvalt, wordt neergeschoten. Hij pleegt zelfmoord, maar de mensen zullen zeggen, dat hij een held is. Alleen God kent het verschil tussen zelfmoord en een gewone dood... *als* er verschil is.’

Op straat reed een ambulance-auto voorbij. Het gegil van de claxon klom tegen de gevels op en stierf in de wolken.

Hardop denkend zei hij:

‘Wij joden zijn wat we zijn. Wij kunnen onszelf niet ontlopen en niemand laat ons ontsnappen.’

‘Drink je thee leeg. Dat zal ook wel schaars worden, nu we in oorlog zijn.’

Dit zijn twee alleenspraken, dacht hij, twee rivieren, die onafhankelijk van elkaar stromen.

Hij zei, en hoorde zijn eigen woorden als de verkondiging van een vreemde waarheid:

‘Voor ons joden in de verstrooiing is geen heldendood weggelegd. Wij willen ons leven geven, maar er is geen altaar om het neer te leggen, en daarom wordt onze offerande geweigerd.’

Hij worstelde met de woorden.

‘Heroïsme, dát is het woord waar ik naar zocht. Heroïsme. In de diaspora eindigt elk leven en elke strijd met een anticlimax.’

Die nacht sloep hij in het kleine keukentje. Op de grond. Hij had de knieën opgetrokken, het hoofd voorover gebogen.

Hij bleef bij haar. Op straat kwam hij niet meer. Als de mensen hem voor het venster zagen, bespotten ze hem.

‘Daar heb je de man, die voorspeld heeft, dat de moffen nooit zouden winnen. Profeet, waar blijft de engelse vloot?’

Schuw zat hij in een hoekje, ver van het venster af. Met afwezige ogen keek hij in een onbestemde verte. Hij zag visioenen.

‘Ik ben een oude man... Ik draag een gele kaftan met zwarte stippen. Op mijn hoofd schommelt een vreemde ronde hoed met bont. Ik loop door de straten van een klein stadje, een staedtele... iedereen is angstig, ik ook. Mannen met paarden en lange sabels. Ze slaan me. Ik val neer. Ze

sleuren me aan mijn baard door de straten. Hoor Israel, Uw God is de Enige God...'

Ik zie een meisje, ze heeft zwart haar en donkere ogen. Dit is een ander staedtele. Ik ben zelf het meisje. Er is een soldaat, die me beetgrijpt. Ik worstel, ik wil hem de ogen uitkrabben. Ik zeg: 'Als je mij met rust laat, zal ik je deze amulet geven, die je beschermt tegen kogels. Je gelooft me niet? Schiet gerust op me, je zult zien, dat de amulet me beschermt. Hij schiet. Hoor Israel, Uw God is de Enige God...'

Nu ben ik Avrom, ik ben mijn eigen vader. De appels zijn giftig, Izak-leebe, maar als iedereen er van eet, kan je geen kwaad geschieden. En nu ben ik mijn grootvader; ik word van een trap naar beneden gesmeten. Hoor Israel, Uw God is de Enige God...'

Het was na zo'n visioen, dat Izak met heldere stem en met ogen, waarin verstand zichtbaar was, zei:

'Nu weet ik, wie ik ben. IK BEN MIJN VOORGESLACHT.'

De dagen kwamen en gingen, moede sleperspaarden, die 's morgens al verlangen naar de vergetelheid van de nacht, die nog verre is. De vijand terroriseerde de stad. De joodse buurt moest het 't meest ontgelden. Er ontbrandden relletjes met de helpers van de vijand. Mannen barricadeerden de huisdeuren. Op straat werd gevochten. Vrouwen gilden verwensingen.

Op zondagavond de negende februari 1941 zat Izak aan de tafel, een eindje van het venster vandaan, maar hij kon zien wat er op straat gebeurde. Van de Blauwbrug kwam een tierende bende dronken geweldenaars in zwarte uniformen. Er werd gestompt en gescholden. Tot werkelijk

ernstig handgemeen scheen het echter deze keer niet te zullen komen.

Izak mompelde: 'Nu moet ik...'

Op straat worstelde hij zich door de menigte, totdat hij vlakbij de aanvoerder van de bende gekomen was. Izak gaf de man een stomp. Daarna zette hij het op een lopen, de meute jachthonden achter hem aan.

Hij rende over het Waterlooplein, over de Sint Anthoniesluis, de brede straat in naar de Nieuwmarkt.

'Grijp die jood. Sla hem dood.'

Hij zwenkte rechtsaf, de Koningstraat in. Hijgend stond hij stil voor een smal zijstraatje. Hij zag een deur. Hij rende er heen. De deur was afgesloten. Er stonden letters op: Bremertuin.

Hij duwde met kracht tegen de deur. Een stil binnenplaatsje. HET IS HET BINNENPLAATSJE VAN DE DROOM DIE HEM ZIJN HELE LEVEN HEEFT VERVOLGD.

De huizen zijn opgetrokken in een uitheemse bouwstijl. Veel hout. Vensters, die uit de gevellijn naar voren springen. HET VREEMDE HUIS. Het heeft twee verdiepingen. Hij gaat het huis binnen. Opeens staat hij op een overloop. Een van de uniformen is hem gevolgd. Die staat niet ver van hem vandaan. Nu komen meer zwarte uniformen de trap op. Het Vreemde Huis is er vol mee. Een man, die vlak bij hem staat, springt op hem toe. Ze vechten. Izak voelt een worgende greep. Zijn keel wordt dichtgeknepen. Hij krijgt een duw en hij rolt de trap af. Beneden in de trapopening blijft hij liggen. Maar is hij het zelf? Hij herkent het lichaam van Izak Nahum, maar hij zelf zweeft boven dat dode lichaam. Hij weet: voor mij is de

wereld voorbij. En hij ondergaat een zoet gevoel van bevrijding.

Zijn moordenaars sleepten het lichaam, waarin eens Izak Nahum woonde, weg. Wat hebben ze er mee gedaan? Werd het in de gracht gesmeten als een kreng? Of is het begraven? Waar het lichaam ook moge vergaan, dáár staat geen grafsteen. Maar in een andere werkelijkheid, die de ogen der mensen niet kunnen zien, rijst een gedenkteken ten hemel, hoog en heilig als een kolom van vuur in de nacht, en met duidelijke letter staat in die zerk gebeiteld:

IZAK BEN AVROM BEN IZAK NAHUM

‘Ik ben mijn voorgeslacht.’

De greep van het ghetto

Toen Wolf met zijn stralend bruidje het stadhuis verliet, nam hij me even apart. Hij wilde me iets vragen, maar hij wist niet goed hoe hij het verzoek onder woorden moest brengen. Het was een beetje delicaat. Mirjam wachtte op een paar passen afstands; het kleurige zijden gevalletje, dat ze voor deze plechtigheid door een echte kostuumnaaister in elkander had laten prutsen, stond haar sch-á-á-á-áttig. 'Mirjam weet er van,' zei Wolf en hij kleurde als een puber.

Nou, dat delicate verzoek kwam dan hierop neer: zou *ik* er bezwaar tegen hebben de eerste nacht van *hún* huwelijk in *hún* nieuwe huis door te brengen? Men heeft me wel eens een vreemder verzoek gedaan, dacht ik, maar ik weet niet meer wanneer. Toch, als je hem kende was die vraag van Wolf niet zo onredelijk.

Het was midden in december en bitter koud. De mussen vielen als blokjes ijs dood van de dakgoot. Maar sinds gisteren scheen er een aarzeling van dooi in de lucht te zitten. Het nieuwe huis van Wolf en Mirjam lag aan de rand van de stad. De paar mensen, die in dat jonge dorp woonden spotten, dat ze 's nachts wolven hadden gezien en overdag plakjes zendeling op hun brood aten. En overal was de waterleiding bevroren, niet alleen bij Wolf thuis.

'Als die waterleiding midden in de nacht springt... wat moet ik dan doen?'

De hele boel kon onderlopen. En hij zou machteloos zijn. Hij was, wat de mensen noemen: een man met twee linkerhanden en aan elke hand niks dan duimen. Maar in mijn bekwaamheid om gesprongen waterleidingen te temmen stelde hij een onbegrensd vertrouwen. Hij kon jaloers zijn op iemand die handig kon omgaan met hamer en nijptang.

‘Je bent getuige geweest bij mijn huwelijk. Nu zal je ook getuige zijn van onze eerste huwelijksnacht.’

Ha, ha, ha!

Toen Wolf zich die avond, niet zo heel laat, met zijn jonge bruid in de slaapkamer één hoog terugtrok, mompelde ik iets van: ‘Wel te rusten.’ Alle drie vonden we het een vreemde situatie.

‘Ik hoop, dat je op die divan makkelijk ligt,’ zei Mirjam.

‘Ik zal de hamer en de nijptang naast me leggen, helemaal alléén slapen lijkt me niks.’

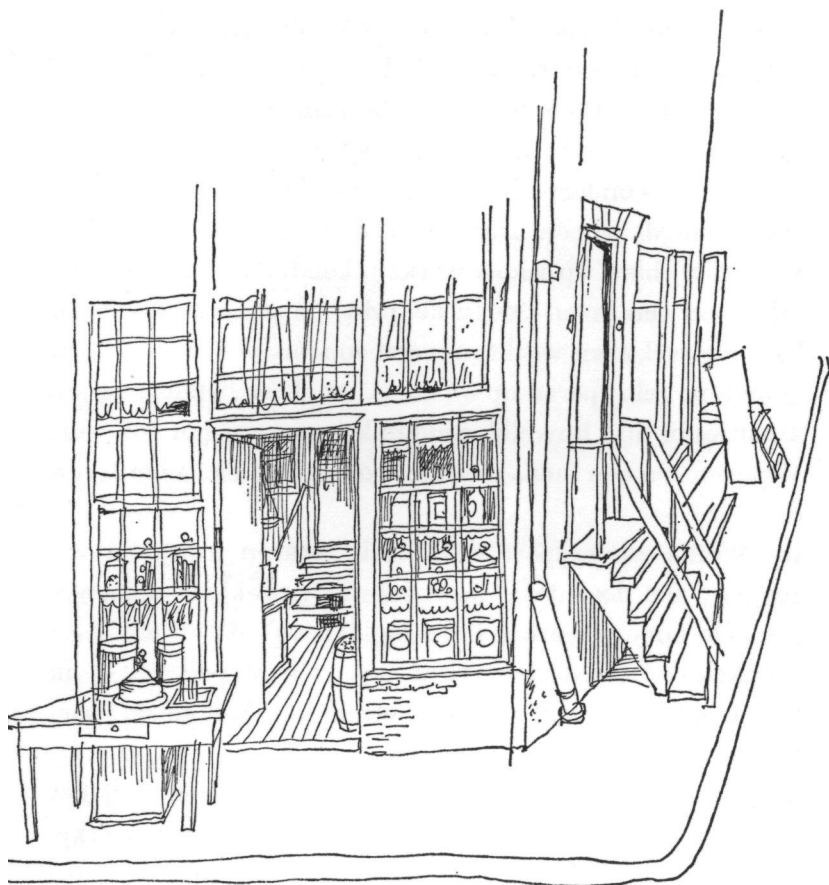
Mirjam kleurde en Wolf grinnikte.

Zijn volslagen ongeschiktheid voor elke handenarbeid heeft niet alleen de eerste huwelijksnacht van Wolf beïnvloed. Zijn gehele leven heeft er een keer door genomen. Ik kende hem al toen we allebei nog kinderen waren. Hij woonde toen op het Waterlooplein om de hoek van de Lazarussteeg. Toen reeds was zijn onhandigheid een bron van spot en hoon. Maar hij bezat een goed stel hersens. Hij was niet super-intelligent, maar als er obstakels op zijn levensweg opdoemden, overwon hij alle moeilijkheden door zijn sterke wilskracht. Ik moet er bij vertellen, dat het wel een beetje moeite gekost heeft voordat Wolf had ontdekt wáár en hoe zijn levensweg precies verliep.

Toen hij de lagere school verliet was de elektriciteit juist bezig populair te worden. Dat was midden in de eerste wereldoorlog. In het neutrale Nederland nijpte een dreigend tekort aan kolen. De regering probeerde snel en zeker de gasverlichting te doen vervangen door wat de mensen: het elektra, noemden. De gaskroontjes met de gloeikousjes verdwenen, de elektrische peertjes kwamen er voor in de plaats. Elektriciën... dát scheen het vak van de toekomst te zullen worden. Wolf beweerde, dat die elektriciteit hem aantrok. Het was een geheimzinnige kracht, die door de beoefenaren van dat nieuwe beroep moest worden getemd. Het was ook een moeilijk beroep, je moest er voor studeren. Je had er hersens voor nodig.

‘Ik word elektriciën.’

Omdat de hoofdonderwijzer met de rapportboekjes in de hand zonneklaar kon bewijzen, dat Wolf aanleg had voor een studiekop, kreeg de jongen toegang tot de Electro Technische School aan de Stadstimmertuin. En, inderdaad, hij werd er spoedig een van de kwiekste leerlingen. In de theoretische vakken haalde hij niets dan tien en, en wanneer hij eens een slechte beurt maakte, werd het in elk geval een negen. Alleen, tja, in het praktische werk bleef het krukken. Die twee linkerhanden met die duimen wilden niet vergroeien tot normale ledematen. Dat was op zich zelf ook weer niet zo’n drama, want de docenten drongen er op aan, dat hij later naar Delft zou gaan. Op de een of andere manier viel er wel een mouw aan te passen, dat hij, zonder Staatsexamen, toch toegelaten zou worden tot de examens van de Technische Hogeschool. De leraren bespraken die zonnige toekomst met Wolf’s ouders. Die

voelden zich gestreeld. Stel je voor, hun Wolf later ingenieur. Maar hij zelf wees die voorstellen beslist van de hand. Hij begon nu langzamerhand de leeftijd der volwassenheid te naderen. Hij was verloofd, met Mirjam, een roze-wangig, poezelig, lief meisje. Het eeuwige studeren kon hem niet boeien. Bovendien had hij zich laten vertellen, dat praktisch werken in Delft een zeer voorname plaats naast de theoretische studie inneemt. Mirjam deed geen enkele moeite hem te bewegen tóch naar Delft te gaan. Ze was onderwijzeres en genoot een niet te onredelijk inkomen. Als *hij* een baan kon krijgen in het elektriciensvak, en *zij* bleef op school werken, konden ze van die twee salarissen een leven leiden als prins en prinses. Kinderen kon nog wel even wachten, eerst zouden ze van het leven genieten, geld sparen op de bank, en als er helemaal geen kleintjes in hun huwelijk zouden komen, was het ook best. Waarom zou een mens niet met volle teugen van het leven drinken?

Op Wolf's eindrapport waren alle leraren trots, dat wil zeggen: alle docenten, die theoretische vakken onderwezen. De andere leerkrachten hielden vol, dat Wolf beter puinkruier kon worden. Maar met zo'n rapport kreeg hij toch maar een pracht van een betrekking. Met goede vooruitzichten, stond in de advertentie.

Zijn eerste kwarwei in het grote vijandige leven, was het aanleggen van een elektrische huisbel. Bij dat werkje stond Wolf zo te stumperen en te krukken, dat de klant hem het gereedschap uit de hand nam en zelf het belletje aanlegde. Die ene klant had compassie, hij praatte er niet over met Wolf's baas. Maar de andere geachte clientèle was

niet zo zwijgzaam. Twee dagen later vervlogen de goede vooruitzichten in rook. Wolf kwam thuis met zijn eerste ontslag.

Hij stond tegenover zijn eigen tekortkomingen zeer objectief. Geen seconde poogde hij de fouten buiten zichzelf te zoeken. Hij wist ook precies waar de narigheden waren begonnen: hij was een theoreticus, geen praktisch mens. Die conclusie sprak hij openlijk tegen Mirjam uit; het was voor haar geen openbaring. Maar het kostte haar meer moeite dan Wolf om meteen de consequentie te aanvaarden. Hij zei de elektro-techniek, de goede vooruitzichten, de mogelijkheden van het vak voor de toekomst, vaarwel. Hij ging boekhouden studeren. Om een of andere reden verkeerde hij in de mening, dat een boekhouder de grenzen tussen theorie en praktijk niet zo scherp hoeft af te bakenen. Met zijn rustig verstand en zijn koppige wilskracht ontwikkelde hij zich spoedig tot een dragelijke assistent op een accountantskantoor. Het werk beviel hem. Hij maakte zich wijs, dat de klanten voor de praktijk moesten zorgen, en de accountant voor de controle volgens de theorie. Zijn patroon was met zijn werk ingenomen. Hij kon verstandig praten over dingen, die niet direct met de boekhouderij te maken hadden. Nog een jaar of wat hard studeren en dan zouden er meer diploma's volgen met de salarisverhogingen, die daaraan vastzitten.

Er bestond dan ook geen enkele reden om het huwelijk nog langer uit te stellen. Zijn mislukking in het elektriciensvak was een tegenvaller geweest - maar achteraf gezien hadden ze, dank zij dat ontslag, een paar jaartjes langer kunnen sparen. Met die centjes richtten ze een nieuw huisje in aan

de rand van de stad. Modern natuurlijk. Licht behang. Houten lampen van de meubelmaker. Naturel eiken meubelen. Pulletjes op de lambrizing. Een lila tafelkleed, donker en zwaar van kleur. Oranje gordijnen met zwarte tressen. In het keukentje boerenbont langs de planken en een servies er op van 'grof aardewerk met blokken. In die barbaars-koude decembermaand zijn ze toen getrouwd. De waterleiding is die nacht niet gesprongen. Wat dat betreft had ik rustig in mijn eigen bed kunnen blijven in plaats van op die ongemakkelijke divan in dat gehorige huis.

Wolf heeft later beweerd, dat hij de koppigste van alle conventies met voeten had getreden doordat hij mij die eerste nacht van zijn huwelijk beneden op de divan had laten slapen. Conventies... dat was een van zijn stokpaardjes. Hij zei, dat hij conventies en tradities een eeuwige haat had gezworen. Ik voor mij vond die afkeer altijd een tikje caricaturaal. Zijn verzet tegen conventies was mij te conventioneel, en zijn strijd tegen tradities vond ik te traditioneel. Hij was een Don Quijote. Maar een zeer bijzondere dolende ridder was hij. Hij verzon eerst windmolens, en daar ging hij dan storm tegen lopen. Hij deed een beetje denken aan het mannetje, dat met duim en wijsvinger knippend, door de Kalverstraat liep.

'Wat doe je?' vroeg iemand.

'Ik vang leeuwen.'

'Maar er zijn hier toch geen leeuwen.'

'Nee, omdat ik ze vang.'

Wolf zag overal conventies en tradities, die hij moest breken. Besluiten die op zich zelf geen enkele betekenis had-

den blies hij op tot belachelijke proporties. Maar als je door dat vertoon heen keek, zag je een brave burgerman, op wie niemand kwaad kon worden.

Hun moderne huisje aan de rand van de stad bijvoorbeeld. Het lag in een geheel nieuwe wijk. Veel zandvlakten, veel weilanden, veel prille boompjes die in de vrieskou stonden te verkommeren, veel aanleg van plantsoenen, die misschien over twintig jaar zouden zijn wat de architect had gedroomd. Wijken en huizen waren een product van de tijd, toen Amsterdam nog naar hartelust kon bouwen. Het lag voor de hand, dat jonge mensen hun voorkeur voelden uitgaan naar zo'n nieuwerwets tuindorp. Ze hadden allebei een werkkring waarbij ze pas om negen uur bij de baas moesten zijn. Het sprak dus vanzelf, dat ze zo'n licht huis aan de rand huurden inplaats van een ouderwetse donkere woning in de binnenstad. Maar Wolf dramatiseerde die keus. Hij maakte van hun woning een sensatie. Hij en Mirjam hadden zich beslist voorgenomen 'uit het ghetto te ontsnappen'. Zo noemde hij het. Dat nieuwe huis was een symbool van die ontsnapping.

Een ghetto in Amsterdam. Met een muur er om heen? En een poort, die op het nachtslot kan? Waanzin! Zo'n ghetto heeft in de stad nooit bestaan. Nu ja, er is een buurt, die in overwegende mate door joden werd bewoond. Een ghetto in de letterlijke zin van het woord, is echter heel iets anders. Bovendien is het karakter van die stadswijk in de loop der jaren veranderd. Joden woonden in Zuid, en in West, aan de overkant van het IJ en in Oost.

'Dat ghetto van jou,' zei ik, 'is een typisch voorbeeld van jiddisje overdrijving.'

‘Er is een geestelijk ghetto,’ hield Wolf vol, ‘dáár wensen wij ons aan te ontworstelen.’

Die zin over dat geestelijke ghetto kwam me niet onbekend voor. Hij is ergens bij Heyermans te vinden. Ik wist zeker, dat Wolf hem dáár had geleend. Wolf las niet veel boeken. Maar er waren een paar zinnen, die hij had opgepikt en die had hij gememoriseerd. Hij dreef op die tweede-hands-waarheden als een slechte zwemmer op een stel kurken. Dat geestelijke ghetto was een van zijn dogma’s. Hij overdreef de betekenis mateloos. In dat nieuwe huis van hen mocht niets aan het ghetto herinneren. Ze waren immers ontsnapt.

Omdat het leven wordt bestuurd door machten met zin voor humor, botste de theorie van de ontsnapping het eerst op de praktijk, juist toen Wolf en Mirjam gingen trouwen. Zijn familie en de hare hadden de voorbereidselen voor het huwelijk met ongeveinsde belangstelling gadegeslagen. De oude lui spraken er nooit over, maar dat hoefde ook niet: iedereen begreep, dat ze keuze van meubilair en de kleuren van de stoffering rondweg belachelijk vonden. Maar ze waren verstandig. Ze zwegen. Jonge stelletjes hebben hun eigen smaak. Toen vroeg Wolf’s moeder op een avond: ‘Gaan jullie alleen op het stadhuis trouwen? Of ook in de synagoge?’

Dat was een vraag naar de bekende weg. De ouders van beide kanten konden weten, dat Wolf noch Mirjam de noodzaak van een kerkelijke inzegening gevoelden. Stel je zo iets belachelijks voor. Was er nu iets conventioneels te bedenken dan zo’n antieke chuppah met een traditionele rebbe en het bruidspaar gedwee volgend wat strenge regels

voorschreven. Een ritueel bad. En voorschriften van het rabbinaat wat je en wat je niet mocht doen als je eenmaal man en vrouw bent. Ze hadden zich voorgenomen met elke traditie te breken. Zo'n kerkelijke inzegening was van begin tot eind het geestelijke ghetto, dat ze juist wilden ontvluchten.

Mirjam's ouders zeiden, dat ze beslist geen grijze haren van verdriet zouden krijgen wanneer het huwelijk alleen op het stadhuis werd gesloten. Nu ja, ze zouden het natuurlijk wel aardig vinden als de gezegende kinderen ook naar de sjoel zouden willen gaan, maar voor hen hoefde het echt niet. De bruiloftssoep zou er geen zier minder om smaken. Wolf's ouders bleken echter niet zo gemakkelijk afstand van verleden en traditie te kunnen doen. Niet dat ze zulke slaafse kerkgangsters waren, en met de naleving van de honderd en zoveel rituele voorschriften namen ze het ook niet zo nauw. Maar daar ging het niet om. Zo'n kerkelijke inzegening hoorde er bij. Zonder een chuppah was een bruiloft niet compleet. Merkwaardig hoe groot de verschillen zijn tussen ouders en kinderen. De jeugd verfoeit de sleur, de ouders kunnen er niet zonder leven. Niet, dat de ouders van Wolf van plan waren er ruzie om te maken. God behoeft en beware iemand voor zulke dwaze gedachten. Zij zouden hun kinderen geen chuppah opdringen. Maar nu het onderwerp eenmaal ter sprake was gekomen, voelden ze er ook niets voor te verheerlijken, dat ze verdriet zouden hebben, veel en diep verdriet, als de gezegende kinderen de sjoel voorbij zouden rijden. Maar nogmaals, de kinderen waren vrij om zelf te beslissen, alleen ze dienten natuurlijk wel te weten hoe de oudjes erover dachten.

Wanneer kinderen, geheel uit vrije wil nogmaals, konden besluiten nog één keer de oude traditie te volgen, zouden ze de oudjes toch wel heel erg gelukkig maken. Geld behoefde het niet te kosten, die zorg zouden de oude lui wel op zich nemen. Met de rabbijn kon worden afgesproken, dat de plechtigheid kort zou duren, en geen redevoeringen of langdradige gezangen. En als Wolf er tegen op zag naar de synagoge te gaan, ook dáár was een oplossing voor te vinden, de rabbijn liet zich desnoods aan huis ontbieden. Het kostte een paar guldens meer, maar je kon de chuppah ook thuis bezorgd krijgen.

‘Ik wil me aan het geestelijk ghetto ontworstelen,’ declameerde Wolf. Aan zijn stem was te merken, dat hij besluiteloos was.

Zijn vader bracht een nieuw argument in het geding. Tot dusver had hij uitsluitend emotionele argumenten aangevoerd. Thans kwam hij met redelijke overwegingen.

‘Stel je voor, jullie krijgt kinderen. Zoiets kan toch gebeuren nietwaar, als men samenleeft. Natuurlijk zeggen jullie tegen die kinderen: jullie bent helemaal vrij om te doen of te laten wat jullie wilt. Dat moeten die kinderen later zelf maar uitzoeken. Wat waar is, is waar. Maar stel je nou voor, zo’n kind komt later in aanraking met een vrome jongen of een vroom meisje. Ze willen trouwen. Oj, wei... die kinderen kúnnen niet trouwen, want de ouders aan één kant hebben geen chuppah gehad. Zouden jullie dat op jullie nesjama willen nemen.’

Dit redelijke argument maakte op Wolf hoegenaamd geen indruk. Maar de emotionele overwegingen lieten hem niet los. Ten slotte hakte hij de knoop door:

‘Goed, we zullen in de synagoge trouwen. Laat ik dan maar denken, dat het ’t laatste plezier is, dat ik mijn ouders kan doen, terwijl ik nog bij hen thuis ben. Die chup-pah is voor mij: de streep onder het hoofdstuk ghetto. Maar dan is het ook afgelopen, eens en voor altijd.’

Ze trouwden niet thuis, maar in de synagoge, want toen eenmaal het besluit was gevallen, vond Wolf het kinder-achtig de rebbe naar huis te laten komen.

Wolf was een goede zorgzame huisvader. De hele week sleepte hij levensmiddelen van de stad naar huis. Hij kon aan een etalage met etenswaren geen weerstand bieden. Die koopzucht nam toe naar mate het einde van de week dichterbij kwam. Dat hebben joodse huisvaders al gedaan, lang voor de middeleeuwen. De zorg voor de naleving van de rituele voorschriften vereiste, dat de heer des huizes met strenge voorkeur inkocht. Het aanslepen van levensmiddelen is voor joodse mannen een verworven eigenschap geworden. Dat wist Wolf niet - het was maar goed ook, het zou hem hebben verplicht strijd te voeren tegen een traditie, die een deel van zijn persoonlijkheid was.

Het oude gebruik wil, dat de joden op vrijdagavond, als de zon onder is, de Sabbathbruid verwelkomen met een luis-terrijke zang en een feestelijk maal. En in Amsterdam wil de traditie, dat de hoofdschotel in die maaltijd uit kip bestaat, kip, eerst gekookt in de vermicellisoep en daarna nagelbraden en afzonderlijk opgediend.

Met dat gebruik en die stupide traditie braken Wolf en Mirjam. Radicaal. Op vrijdagavond aten ze een gewoon maal, met opzet. En dat deden ze ook op zaterdagavond.

Als Mirjam op donderdag wel eens zei:

‘He, ik zou morgen best zin in een bordje kippensoep hebben.’

... zei Wolf gedecideerd:

‘Kippensoep? Best. Maar niet op vrijdagavond.’

Hún extra maal viel op zondag, op zondagmiddag wel te verstaan, want ze wensten te breken met de traditie, dat de feestelijke schotel 's avonds moet worden genuttigd. Maar wél aten ze elke zondagmiddag kippensoep, de kip nagebraden op de manier zoals generaties voor hen dat hadden gedaan.

Van de plannen om met hun beiden te blijven werken en de twee salarissen sam-sam te laten doen, was op de duur niet veel terecht gekomen. De eerste jaren was alles verlopen, zoals ze hadden uitgerekend. Ze leidden een best leven, kenden binnen zekere grenzen geen geldzorgen, en kinderen konden wel wachten. Maar toen kwam er in Nederland een beweging op, die wilde verbieden, dat een gehuwde vrouw in dienst van de overheid de plaats innam, die door een mannelijke werkracht zou kunnen worden bezet. Mirjam was zo'n gehuwde onderwijzeres. Die beweging groeide in kracht. Wolf en zijn vrouw gingen opnieuw aan het rekenen. Ze kwamen tot de conclusie, dat het onder zekere omstandigheden voordeliger zou kunnen zijn, wanneer ze zwangerschapsverlof zou kunnen genieten en zich daarna op wachtgeld liet stellen. Het kostte hun geen moeite tot die slotsom te komen, want eerlijk gezegd, ze verlangden allebei vurig naar een kind.

Toen de bevalling nog hoogstens een maand in het verschiet kon liggen kwam een oude vraag zich in nieuwe

vorm aandienen. De traditie. Als de eerste een zoon werd, moest het kind dan besneden worden, of niet?

‘Laten we eerst wachten tot het kind er is,’ zei Mirjam, ‘misschien wordt het wel een meisje.’

‘Mijn eerste is een zoon,’ zei Wolf en hij wist niet, dat duizenden jaren lang alle joodse vaders dat hebben gehoopt en gezegd.

‘Goed. Moet het kind dan besneden worden?’

‘Peins er niet over,’ zei Wolf.

‘Het wordt verdedigd op hygiënische gronden.’

‘Onzin. En als het waar is, moeten we de dokter laten komen en niet de coupeur van het rabbinaat.’

‘De oudjes zullen het verschrikkelijk vinden als we het kind niet laten besnijden.’

‘Het wordt eindelijk tijd, dat de oudjes weten, dat hun kinderen aan het ghetto ontgroeid zijn. In elk geval mijn zoon zal de merktekenen van het ghetto niet zijn hele leven hoeven mee te dragen.’

‘Bereid je dan maar voor op ruzie.’

‘Er komt geen ruzie. Ik doe het niet. Basta.’

Wolf gebruikte duizend list en ging honderdduizend omwegen om te ontkomen aan het beslissende gesprek met zijn ouders. Als die vroegen of het kind besneden zou worden, ja of nee, zei hij: ‘Misschien wordt het wel een meisje.’ Mirjam lag haar kraam thuis uit. Het was een jongetje.

Met de verpleegster maakten ze toen een afspraak, die veel weg had van een complot. De brave baker hield stijf en strak vol, dat de jonge moeder door het eerste kraambed zeer was verzwakt, ja, en de dokter had haar wel duizend keer gezegd er voor te zorgen, dat de kraamvrouw zich niet

opwond. Geen lange visites van familie, geen gekibbel. In de kraamkamer moest volstreekte stilte in acht worden genomen.

Dat complot hebben ze veertien dagen kunnen volhouden. Geen van de wederzijdse ouders dorst over de besnijdenis te spreken. Waarschijnlijk keken ze dwars door het complot heen en begrepen ze, dat het gesprek nutteloos zou zijn. De ouders van Wolf en Mirjam spraken er nooit meer over. Hun eerste kleinzoon was hun lief, onbesneden en wel. Wolf snoefde een beetje té opvallend in de kring van kennissen en vrienden, dat hij nu metterdaad had bewezen, dat hij zich aan de greep van het ghetto had ontworsteld.

Alleen... er was nog wel even een kleine strubbeling geweest toen de baby een naam moest hebben. Wolf's vader heette Samuel. De oude heer stond er op, dat zijn eerste kleinzoon naar hém zou worden genoemd. Dat was naar eer en traditie zijn onvervreemdbaar recht.

'Wie noemt zijn kind tegenwoordig nog Samuel?' hoonde Wolf.

'Dan noem je hem maar Simon. Als de naam maar met een S begint.'

'Simon? Nog erger.'

Maar ook nu weer wist Wolf zich aan de greep der traditie te ontwringen. In die dagen was de wereld zeer bekommerd om het lot van twee anarchisten, die in Amerika ter dood waren gebracht. Mensen, die beweerden, dat ze het precies konden weten, hielden vol, dat die twee mannen onschuldig waren. Wolf en Mirjam leefden met de strijd om het behoud van die twee mensenlevens intens mee. De ene heette Sacco, de andere Vanzetti.

Om aan hun bewondering uiting te geven hebben ze hun eerste zoon toen Sacco genoemd. Het was in elk opzicht een geniale oplossing: de naam was zinvol, ze braken met een traditie, en de naam begon toch met een S.

De schok, die door Nederland ging toen in 1933 de vervolging der joden in Duitsland zulke onmenselijke vormen aannam, liet ook Wolf en Mirjam niet onberoerd. Evenals zo veel mensen, kostte het hun in het begin moeite te geloven dat de verhalen in de kranten inderdaad op waarheid berustten. Ze wisten wel, dat de jodenhaat in Duitsland altijd op de loer lag, nu eens diep dan weer dicht aan de oppervlakte onder een ogenschijnlijk-romantische volksaard. Maar het mócht niet waar zijn, een golf van felle jodenhaat vlak bij de Nederlandse grenzen... de gedachte aan zoiets vreselijks deed hun gehele levensconceptie wankelen.

‘Het is wel erg, maar de kranten zullen wel overdrijven.’

‘Zoiets kan hier niet gebeuren.’

De eerste stroom vluchtelingen, die kans had gezien uit de hel te ontsnappen, ontnam aan dit zelfbedrog alle grond. Mirjam had zich spontaan opgegeven voor een van de vele commissies, die de hulp aan de stakkers wensten te organiseren. De aanblik van de haveloze vluchtelingen had bij Wolf gevoelens wakker geroepen, die hij bij zich zelf niet had vermoed. Er waren vrome traditionele joden onder de vluchtelingen, maar de meeste waren kinderen van assimilanten. Hun ouders hadden opzettelijk en weloverwogen de traditionele en conventionele banden met het joodse verleden doorgesneden. En het had niet gebaat.

Tegen Mirjam klaagde hij:

‘Ze zijn aan het ghetto ontvlucht. Aan het geestelijk ghetto, maar nu worden ze er weer in terug gesmeten. Om te ontsnappen zijn er twee nodig, eentje die ontsnapt en een, die láát ontsnappen.’

De frase van het geestelijke ghetto zat met duizend weerhaken in Wolf’s hersens vast. Te lang had hij zich met dit dogma gevoed. Hij kon er niet meer zonder leven. Als hij Mirjam kwam opzoeken in het grote lokaal aan de Lijnbaansgracht waar de vluchtelingen werden verzameld, zat hij veel met de stakkers te praten. Na enkele minuten kwam die zin dan uit zijn mond. Het geestelijk ghetto. Zo dacht hij er nog steeds over. Maar hij sprak de woorden zonder overtuiging uit. Hij had dikwijls het gevoel, dat ze hun kracht en betekenis verloren hadden. Dat hij die woorden gebruikte als een automaat. In een van die gesprekken ving hij een uitspraak op, die hem sterk boeide: ‘Der Feind macht uns zum Volke.’

Hij had deze zin nooit eerder gehoord. Van de rijkdom aan gedachten, die deze woorden verborgen, wist hij niets. Hij kende ook niet de geschiedenis van deze gedachtenwereld, en hij had nooit de behoefte gevoeld er kennis van te nemen. Maar de zin zelf boeide hem. De woorden gaven uitdrukking aan een onbestemd gevoel, dat hij, zonder het zelf goed te weten, al weken lang bij zich zelf had bespeurd. Voor de man, die de zin uitsprak lag de klemtoon op: Volk, voor Wolf evenwel viel het zwaarste accent op Feind. De afkeer van conventies en tradities, die hij, tot in het belachelijke, richtsnoer voor zijn leven had gemaakt, keerde hij nu tegen die vijand. De nazi’s wilden iedere jood terugdringen in een verouderd jood-zijn. Terug naar

een identiteit, die het volgen van tradities en gebruiken impliceerde. Vijand betekent oorlog. Wolf begon zijn oorlog, zijn eigen particuliere oorlog tegen alles wat met het nationaal-socialisme iets uitstaande had.

Het was kenmerkend voor Wolf's ongecompliceerde natuur, dat hij die oorlog voornamelijk voerde als een negatieve actie. Hij was tegen dit en tegen dat. Hij noemde zich zelf: anti-anti-semitisme. Anti-anti! Van de boycot van duitse waren, die toen allerwege in de beschaafde wereld werd afgekondigd, werd hij een der geestdriftigste propagandisten. Hij was overal te vinden, waar geprotesteerd werd tégen het Hitler-dom, tégen de NSB, tégen dit en tégen dat.

Niemand weet of er ooit enige twijfel in zijn geest is gerezen aan doeltreffendheid van zo'n negatieve houding. Het heeft hem in elk geval weinig moeite gekost zich zelf er van te overtuigen, dat hij krachtig meehielp het gevaar voor Nederland te keren. Hij bleef tot de tiende mei 1940 behoren tot de groep mensen, die zichzelf tot kalmte hypnotiseerden met de woorden:

‘Dat kan hier toch niet gebeuren.’

Ze waren als kinderen in een groot donker bos. Ze maakten veel gerucht. Ze vonden steun aan elkaar. Ze hadden een onbeperkt geloof in de wapens van de geest en van de rede. Maar het gevaar was irrationeel en daardoor onweerstaanbaar.

Niet de duitse inval was voor hem, en voor miljoenen anderen, de grote teleurstelling. Ze hadden altijd geweten, maar dorsten het niet beseffen, dat zoiets ééns zou gebeuren. Maar hun hart brak toen de Waterlinie een baker-

praatje bleek te zijn en niet het magische verdedigingsmiddel - toen de Maginotlinie bezweek en de grote generaal Gamelin niet meer was dan een stofje in een zondvloed.

Omtrent Mirjam's en Wolf's houding tijdens de bezetting stemmen alle verhalen overeen. Ze hebben zich kranig gehouden, die twee.

Nog voordat de Duitsers de schroeven tegen de joden aan draaiden, sloten Wolf en Mirjam zich aan bij een der eerste verzetsgroepen. Misschien wekt de term 'verzetsgroepen' een verkeerde indruk. Daadwerkelijk verzet, met de wapens in de vuist en dan niet bij wijze van zeggen - daarvoor was de bezetting nog te pril, en de geest der nederlandse bevolking nog niet ontvankelijk. Het groepje mensen, waarbij Wolf en Mirjam zich aansloten, praatte over weerstand en over de mogelijke duur van de oorlog. Ze zochten en tastten. De schemering was nog dik en ze wisten niet waar de weg lag, maar er moest een daad worden gesteld, dát was de zekerheid, die hen voortdreef. Toen in een van die eerste bijeenkomsten de onvermijdelijke vraag aan de orde kwam hoe de groep moest heten, zei Wolf simpelweg: 'Nee!'

'Hoe bedoel je?'

'Onze groep moet 'nee' heten, doodgewoon 'nee'. Dat is het enige parool dat Nederland moet worden ingeprent. Nee, nee en nog eens nee.'

'Maar dat is toch geen naam voor een groep.'

'Het is meer dan een naam. Het is een program. Nee!'

Een belangrijke rol heeft hij in dat groepje niet gespeeld.

Maar dat kón hij ook niet. Onder alle omstandigheden bleef hij een mens, die in de praktijk niet mee kon. Hij was hopeloos onhandig. In die maanden ontwikkelde zich bij hem, wat Mirjam noemde: een onhandigheid van de geest. Hij weigerde nooit een opdracht. Hij spande zich tot het uiterste in zo'n verantwoordelijkheid naar behoren af te werken. Maar al zijn zwoegen eindigde met teleurstellingen. Hij klaagde wel eens:

‘Als mijn handen er helemaal niet aan te pas komen, heb ik toch het gevoel, dat elk werk me uit de handen valt.’

Hij verschool zich nooit achter een uitvlucht, wanneer men hem vroeg een of andere taak op zich te nemen. Toch zou het hem gemakkelijk genoeg zijn geweest een of ander voorwendsel te verzinnen. Het mocht dan de schijn hebben, dat de Duitsers tegen de joden niet zo drastisch zouden optreden als was gevreesd, het was toch duidelijk, dat Wolf en Mirjam extra gevaar liepen, wanneer ze bij ondergronds werk op heterdaad zouden kunnen worden betrapt. De jood was altijd schuldig. Het was kenmerkend voor Wolf, dat hij zich ook in die tijd halsstarrig verzette om zich op enigerlei wijze ‘apart’ te laten behandelen. Als zijn vrienden er bij hem op aandrongen zich liever afzijdig te houden, juist omdat hij jood was, zei hij:

‘Ik laat me ook niet door jullie in een geestelijk ghetto indelen. Jullie vijand is ook mijn vijand, het is *onze* vijand. Uitzonderingen ken ik niet.’

Toen later de Duitsers de zijden handschoentjes van hun beestenpoten trokken, en de onverzoenlijkste maatregelen tegen de joden afkondigden - toen de razzia's begonnen - de vechtpartijen - de beledigingen en de terreur - toen de

stad werd verdeeld in een jodenkwartier en een vrije stad met een muur er tussen - toen de café's en de bioscopen voor joden werden gesloten - en het Beest zijn feesten van bloed en bodem in Amsterdam ging vieren - toen weigerden Mirjam en Wolf een ster te dragen. Wolf zei:

'Ik erken de vijand niet. Ik ontken zijn bestaan en zijn vermeende rechten. Ik heb met joodse raden niets te maken. Ik ben Nederlander. De enige wet is de grondwet en daar houd ik me aan.'

Ze bleven gewoon doen, voor zo ver dat dan onder die ongewone omstandigheden mogelijk was.

Door een dom toeval zijn ze toen allebei gepakt en naar de Hollandse Schouwburg gesleept. Niemand weet welke krachten in een mensenziel wakker en sterk kunnen worden, wanneer grote gevaren dreigen. Misschien had Wolf toch iets in zijn persoonlijkheid van een onverschrokken avonturier. Maar het kan best zijn, dat hij zich innerlijk nooit heeft kunnen voegen in de lotsgemeenschap van joden in de Hollandse Schouwburg. Hoe het ook zij, hij behoorde tot de velen, die van begin af aan zonnen op middelen om aan die doorgangsgevangenis te ontsnappen - en hij was één der weinigen wie de ontvluchting gelukte. Hij, de wanhopig-onhandige, de bijna hulpeloze man, speelde het klaar een bewaker om te praten. Samen met Mirjam bereikte hij het dak van de schouwburg. Via de daken van de aangrenzende huizen kwamen ze in de vrijheid terug, de betrekkelijke vrijheid.

Door duizend mirakels behoed hebben die twee kans gezien de bezettingstijd te overleven. Vrienden hadden de kleine Sacco in de buurt van Amersfoort onder dak ge-

bracht. Die voegde zich later weer bij vader en moeder. Toen de bevrijding al weken oud was, liepen Wolf en Mirjam nog als verdwaasden rond. Ze konden niet geloven, dat soms een droom bewaarheid wordt. Ze keken naar elke geallieerde soldaat alsof ze zo'n Canadees met hun ogen konden betasten en liefkozen.

Geleidelijk aan werd hun leven een tikje normaler. Maar geheel in de oude banen kwam het niet meer. Daarvoor was er te veel gebeurd. In de familie van Wolf en Mirjam waren grote gaten geslagen. Ze wisten met zich zelf niet goed raad, die twee. De oude zinnnetjes van voor 1940, de kleine dogmatische babbeltjes, waarop ze hadden gedreven als op stukken kurk, hielden hen niet meer. Veel was verloren gegaan, en er was niets voor in de plaats gekomen.

Wolf had zich voor de oorlog nauwelijks met politiek bemoeid. Hij bezat een vage belangstelling voor het socialisme, maar tot enige activiteit in een partij of andere staatkundige organisatie had die hem nooit weten te prikkelen. Nu stond hij kritisch tegenover de nieuwe gedachten, die in die socialistische beweging vorm hadden gekregen. Hij klaagde, dat ook het socialisme niet meer was zoals vroeger en dat hem dit diep teleurstelde. Zijn geneigdheid tot negatieve kritische activiteit begon zich verder te ontplooiën toen de werkelijkheid der bevrijding zo weinig in overeenstemming bleek met de hoge verwachtingen, die ze tijdens de bezetting waren gaan koesteren. De bestraffing der oorlogsmisdadigers ging te langzaam. Soms betrachtte de rechter een hinderlijke onpartijdigheid. De oorlog was beëindigd niet de laatste geweest, zeiden de mensen. Nieuwe tegenstellingen tussen staten en volken traden op de voor-

grond; als men scherp keek, ontdekte men, dat het de oude tegenstellingen waren. Wolf en Mirjam werden actieve leden van het steeds groeiende leger van echt-nederlandse mopperaars. Toen zei Wolf op zekere dag:

‘Mirjam en ik hebben het grote besluit genomen. We gaan wég. We gaan naar Israel.’

‘Het is niet waar,’ zei ik schertsend.

‘Het is wel waar. Ik ben dit land zat.’

‘Ben je Zionist geworden? JIJ?’

‘Ik ben gebleven wat ik altijd ben geweest. Maar de hele rommel staat me tegen.’

‘Beste Wolf, je bent nog niet over de ellende van de bezetting heen.’

‘Misschien heb je gelijk. Ik heb na de bevrijding geen seconde meer gekend, dat ik me werkelijk gelukkig heb gevoeld. Hier in Nederland leef ik in een luchtledig. Er zijn zoveel van mijn familie verdwenen, zoveel kennissen zijn nooit teruggekeerd.’

‘Wolf, heb jij wel eens gedacht, dat Mirjam en jij de grote onrust te pakken hebben. Iedereen wil reizen. Vijf jaar opsluiting zijn niet een-twee-drie weggewerkt.’

‘Dat is het niet,’ zei Mirjam, ‘onze bevrijders waren wel echt, maar de bevrijding is een fabel.’

‘Ik geloof,’ zei Wolf, ‘dat geen enkele jood na deze oorlog dezelfde is als voorheen. Niemand van ons is werkelijk bevrijd. We dragen de dood mee in ons hart, de getatoueerde nummers zijn onuitwisbaar op onze armen, en de littekens van de mishandelingen zullen nooit verdwijnen.’

Ze trokken naar Israel. Wolf, Mirjam en de jongen, die Sacco heet.

Een of twee maal per jaar kregen de oude vrienden een brief van hen, zo'n nietszeggend snoertje woorden, hoe gaat het er mee, bij ons gaat alles goed en we hopen van jullie hetzelfde te vernemen. Zo'n brief, die niet verraad wat er bij de schrijver omgaat.

Na een paar jaar kwam Mirjam op visite in Nederland. Oh, niet om er te blijven, stel je voor. Ik vond haar niet zo veel veranderd. Een beetje rode kleur had ze, dat is waar. Hoge bloeddruk, vertelde ze, waarschijnlijk een gevolg van de warmte.

'Het gaat ons best, Wolf en ik wonen in een kibboets. Onze zoon heeft zijn naam veranderd. Wie heet er nou Sacco? Hij heet nu Shimon, een mooie naam met veel inhoud. Hij woont in Tel Aviv.'

'Zou je naar Nederland terug willen?' vroeg ik, vrij tacteloos.

Haar rode kleur werd dieper en er klonk een tikje boosheid in haar stem.

'Nee... ofschoon... ik geloof, dat ik een mens ben van twee werelden. Ik ben erg tevreden wanneer ik in Israël ben, ofschoon ik hier makkelijker zou leven. Maar als ik hier ben, voel ik, dat ik ginder toch iets mis.'

Na enige aarzeling ging ze verder: 'Misschien zit er toch wel iets in de oude waarheid, dat het de taak van Israël is om als zuurdesem onder de volkeren te gaan.' En spottend besloot ze: 'Mag ik meevenvoorstellen: MirjamZuurdesem.' Toen ik in 1957 in Israël was, ben ik die twee gaan opzoeken, want een bezoek aan Het Land is niet slechts een toeristische daad, maar altijd tevens een doodgewone familievisite. Ze woonden nog steeds in de kibboets in het noor-

den. Hun privacy bestond in een klein huisje, waar ze sliepen en, als ze het wilden, 's avonds een boek of een krant konden lezen. Ze aten in de gemeenschapszaal, samen met ruim honderd andere leden van de kibboets.

'Reusachtig gezellig,' zei Wolf, 'al dat aparte eten in aparte huisjes aan aparte tafeltjes en van aparte bordjes - dat is typisch europees. Hier voelt een mens zich deel van een gemeenschap. De kibboets is onze sociale zekerheid.'

Ik vond, dat zijn bewegingen langzamer waren geworden, rustiger.

'Wat is je werk in de kibboets?'

'Schaapherder.'

'Nee...' weerde ik af.

'Ja, schaapherder. Het mooiste vak, dat er in de wereld bestaat. Hoeveel maal heb ik de uitdrukking gelezen: hij was als een herder voor zijn schapen. Nu ken ik pas de wereld van grote rijkdom, die in deze woorden verborgen is.'

'Je dweept als een puber.'

'Ga morgenochtend maar eens mee.'

We lagen tegen de glooiing van een heuvel en keken uit over de wijde vlakte van Jizreël. De lucht was zoet als honing. Veelkleurig waren de flanken der lage bergen. De schapen graasden, zoals die beesten altijd hebben gedaan sinds Noach ze uit de ark losliet. Wolf zei, dat deze dag zou zijn zoals al zijn andere dagen in Israel. Een kudde om er de verantwoordelijkheid voor te dragen. Levende wezens, die zijn zorg en waakzaamheid nodig hadden.

'Ik lees veel, tegenwoordig. Voornamelijk filosofie. Je verliest hier het acute gevoel, dat je de beker van het leven haastig moet leegdrinken.'

‘Ik kan er nog niet aan wennen. Jij, de man met de twee linkerhanden en daaraan niets dan duimen... jij schaapherder. Ik heb altijd gedacht, dat schaapherders kousen breien... dozijnen paren zwarte kousen. Maar jij... je bent een schaapherder, die Spinoza leest.’

‘Weet je,’ zei Wolf, ‘ik geloof, dat de mens sinds onheuglijke tijden zoekt naar de volmaakte harmonie tussen zijn innerlijk leven en de wereld waarin hij leeft.’

We zwegen allebei. De stilte was bijna tastbaar.

Toen breide Wolf verder aan die ene gedachte:

‘Alle onrust in de wereld komt uit die jacht naar harmonie tussen binnenwereld en buitenwereld. Ik geloof, dat de meeste ziekten dáár hun oorzaak vinden.’

‘En heb je die harmonie hier gevonden bij je kudde?’

‘Ja. Positief en volstrekt: ja. Soms praat ik hardop, dat ga je doen als je veel alleen bent. Onlangs zei ik tegen mezelf: In dit land voel ik me op mijn plaats... eigenaardige uitdrukking: je op je plaats voelen. Je gebruikt hem zonder er bij na te denken. Totdat je ontdekt: mijn hele leven heb ik naar mijn plaats gezocht.’

‘Dat deed je al in Nederland. Toen wilde je het ghetto ontvluchten, het geestelijk ghetto, weet je nog.’

Hij antwoordde op ernstige toon:

‘Het heeft vijftig jaar geduurd voordat ik mijn les had geleerd. Ik ben het ghetto eindelijk ontvlucht... *in de kibboets.*’

Inhoud

De buurt van het Waterlooplein

De man die zijn einde versliep	13
Een goede buurt is beter dan een verre stad	63
Amsterdam, je hebt een zoute smaak	97

Twée mensen uit de buurt

Grafschrift voor een ziener	127
De greep van het ghetto	178

